HET AFRIKA-VRAAGSTUK

DOOR

DR. C. M. KAN
OUD-HOOGLEERAAR AAN DE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM.

MET EEN KAART.

HAARLEM
H. D. TJEENK WILLINK & ZOON
1909

HET AFRIKA-VRAAGSTUK.

TYP. FIRMA RUIJGROK & CO. — HAARLEM.

HET AFRIKA-VRAAGSTUK

DOOR

DR. C. M. KAN
OUD-HOOGLEERAAR AAN DE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM.

MET EEN KAART.

HAARLEM
H. D. TJEENK WILLINK & ZOON
1908

Sedert bijna 40 jaar heeft Schrijver dezes in het onderzoek en het in gebruik stellen (de exploitatie) van Afrika het levendigst belang gesteld.

Volgaarne gaf hij dus gehoor aan de uitnoodiging van het Bestuur der Vereeniging „Voor voortgezet Handelsonderwijs" om het Afrika-vraagstuk te bespreken en aan het verlangen, van de zijde zijner hoorders tot hem gekomen, om den inhoud der voordrachten in ruimeren kring te verspreiden.

Hij ging daartoe des te eerder over, omdat veel, wat ter toelichting had kunnen en moeten dienen, om den beschikbaren tijd was achterwege gebleven. Doch verder ook, omdat hij in ruimeren kring in het licht meende te moeten stellen, dat het Afrika-vraagstuk en vele andere van onzen tijd, naast den politieken of diplomatieken en commercieelen kant, ook een geografischen bezitten, die bij voorkeur door geografen moet besproken worden, welke zich dan, op hunne beurt, liefst niet meer dan strikt noodig is, op het gebied der politiek of der speciale handelsbelangen hebben te bewegen.

Wat den vorm der behandeling van het vraagstuk betreft, men heeft in de verschillende hoofdstukken dien der oorspronkelijke voordrachten wel gewijzigd, maar in hoofdzaak behouden. Daarentegen zijn vele aanteekeningen en aanvullingen aan den tekst toegevoegd, omdat men er hooge waarde aan hechtte den lezer in staat te stellen het gezegde na te gaan en aan te vullen; hem in de zoo verspreid liggende litteratuur over Afrika, vooral nà 1901 (het jaar, waarin prof. Hahn zijn „Afrika" het licht deed zien), in te leiden en eindelijk om hem den levendigen indruk te geven, dat zich de bedoelingen der verschillende natiën met hunne

koloniën, bezittingen en invloedsferen, nog eens weder duidelijk uitspreken in hunne geschriften over het onderzoek en de exploitatie dier terreinen. — De welwillende lezer zal dan ook in die aanteekeningen en aanvullingen wel iets meer willen zien dan bloote litteratuur-opgaven.

Of het ons gelukt is, hier te lande de belangstelling te wekken voor een werelddeel, waar de Nederlandsche koloniën tot het verleden behooren, doch waarmede Nederland nog zoovele betrekkingen onderhoudt, zal de tijd moeten leeren.

C. M. KAN.

INLEIDING.

De titel, aan ons onderwerp te geven, leverde eenig bezwaar op en vereischt ook voor den lezer eenige verklaring.

Wat heeft men onder het Afrika-vraagstuk te verstaan; was dit voor alle *tijden* hetzelfde; is het nu nòg voor alle *onderdeelen* van het zwarte werelddeel in den zelfden geest op te vatten?

Het ligt wel in den aard der zaak, dat, wat die tijden betreft, Egyptenaren, Phoeniciërs, Karthagers, Grieken, Romeinen en Arabieren bij hun onderzoek van Afrika geheel verschillende doeleinden beoogden en dus het vraagstuk weder geheel anders zullen gesteld hebben dan later Portugeezen, Hollanders, Engelschen en andere natiën, die dat onderzoek ten tijde der groote ontdekkingen ter hand namen. — Dat zelfde geldt nog eens weder bij de Europeesche natiën van onzen tijd, die bezittingen en invloedsferen in dat werelddeel hebben aan te wijzen. Voor zoover wij ze kennen, koesteren zij daarmede geheel uiteenloopende plannen, daargelaten nog een geheel andere factor, die het onderzoek van het jongste tijdperk zeer bijzonder kenmerkt, nl. het bereizen van Afrika voor zuiver wetenschappelijke doeleinden. — En aangezien nu al deze pogingen, in den loop dier vele eeuwen aangewend, om het Afrika-vraagstuk op te lossen, zooals wij zien zullen, volstrekt niet op zich zelve staan, noch alleen voor de vroegere eeuwen van belang zijn, maar zeer

dikwijls in hun resultaten en gevolgen tot diep in latere tijdperken, ja, tot in het heden reiken — diende dat Afrika-vraagstuk, al was het dan ook bij wijze van overzicht, historisch opgevat en ontwikkeld te worden.

Dit zal in de 2 eerste hoofdstukken geschieden.

Daarin zal er dan telkens op worden gewezen, hoe die toestanden uit het verleden voor de verschillende onderdeelen van het tegenwoordige Afrika verschillend hebben nagewerkt.

Geeft dit reeds een *plaatselijk* verschil bij de oplossing van het Afrika-vraagstuk onzer dagen, het spreekt wel van zelf, dat er nog andere redenen zijn om aan te nemen, dat een werelddeel dat 3 maal Europa's oppervlakte beslaat; waar de natuurkundige gesteldheid zóózeer uiteenloopt; waar minstens een 8-tal mogendheden met de verdeeling bezig zijn — dat zulk een werelddeel op zeer verschillende wijze moet worden onderzocht en geëxploiteerd, aangezien de moeilijkheden, daarbij op te lossen, zéér moeten uiteenloopen.

Daarom schijnt het bij den eersten oogopslag moeilijk van *een* of van *het* Afrika-vraagstuk te spreken, tenzij men daaronder wil verstaan het opsommen van de geheimen, die het zwarte werelddeel nog in zijn schoot verbergt, m.a.w. de opsomming van terreinen, die in 't geheel nog niet ontsloten zijn; gedeelten van bergketenen, rivieren of meren, die nog onbekend bleven; verstrooide volksstammen, waarmede de Europeanen nog niet in aanraking kwamen.

Doch, daar ik moet betwijfelen, of een dergelijke opsomming van wat wij van Afrika nog niet kennen, op de blijvende belangstelling van den lezer zou mogen rekenen en ons ook niet heel veel verder zou brengen in de beoordeeling van wat Afrika wel behoeft en wat Europa daar heeft te zoeken, scheen het mij alleszins aan te bevelen, dat Afrika-vraagstuk voor onze dagen zoo onder de oogen te zien, dat voor de drie hoofddeelen (het NW., het NO. en het Zuiden) meer in 't bijzonder werd nagegaan: welke natiën bij het onderzoek dier deelen belang hebben; hoe zij de exploratie en exploitatie ter hand nemen; welke moeilijkheden daarbij te overwinnen zijn; welke vruchten die

overwinning voor de toekomst kan opleveren. — Onmogelijk is is het dan ten slotte niet, dat ons zal blijken, hoe die moeilijkheden in die onderdeelen soms onderling verband houden, m.a.w. door samenwerking van verschillende natiën moeten overwonnen worden, zoodat men ten slotte dan toch wel het recht verkrijgt van *het* Afrika-vraagstuk te spreken.

Aan alles dient echter de historische ontwikkeling van dat vraagstuk vooraf te gaan.

HOOFDSTUK I.

HET AFRIKA-VRAAGSTUK IN DE OUDHEID, IN DE MIDDEN-EEUWEN EN IN HET TIJDPERK DER GROOTE ONTDEKKINGEN.

Bij de ontdekkingsgeschiedenis van Afrika in de oudheid treden twee feiten op den voorgrond: het deelnemen aan dat onderzoek door vele der meer beschaafde volken uit de toen bekende werelddeelen: dus niet alleen door de altijd op den voorgrond gestelde Grieken en Romeinen; en voorts het feit, dat alle reizen naar en in Afrika een uitsluitend practisch karakter dragen. — Wij zullen daarbij tevens opmerken, dat elke nieuwe groep van volken telkens een ander gedeelte van het werelddeel ontsluit.

Het veld der werkzaamheid van de oude Egyptenaren lag natuurlijk in het N. O., want zij hadden belang bij grootere kennis van het Nijl-stroomgebied voor 't uitbreiden van hun invloedsfeer tot de samenvloeiing van Blauwen en Witten Nijl en voor hun oorlogen met de hooger op wonende Aethiopiers. Doch bovendien onderzochten zij de gebergten beoosten het Nijldal om hunne goudmijnen en steengroeven, stonden zij in betrekking met de oasen bewesten dat dal en dreven een levendigen handel met het land *Punt* in het tegenwoordige Somali-gebied, van waar wierook en gommen, huiden en ivoor, goudstof en hout gehaald werden.[1] Dat de kennis dier Egyptenaren later

1) Men zie: „Die Pharaonen in Ost-Afrika. Eine kolonial-politische Studie" van Dr. Grimm, Minist. Pres. a. D., Karlsruhe 1887.— Zooals de schrijver aan de hand van de afbeeldingen en bijschriften van Egyptische Oudheden in de verzameling te Berlijn uiteenzet,

den Joden, Phoeniciërs, Grieken en Romeinen, die allen achtereenvolgens met Egypte in aanraking komen, van nut was, ligt in den aard der zaak.

Merkwaardig zijn voorts de tochten der aloude Arabieren, Joden en Phoeniciërs naar en in dat Afrika: zoowel op en om zich zelven als om de voordeelen, die latere volken er uit trokken. De lezer zal zich zeker wel herinneren, dat in het Oude Testament, vooral in het boek der Koningen, sprake is van de schepen van Salomo en Hiram, den Phoenicischen Koning, die om de drie jaar of eens in de drie jaar tochten ondernamen naar een havenstad Ophir. [1]) Hoewel nog altijd niet met zekerheid is uitgemaakt, waar dat Ophir eigenlijk heeft gelegen, blijkt toch meer en meer uit de onderzoekingen naar de

---

hadden die tochten naar het Somali-land stellig van 1450 vóor Chr. af, zoo niet eerder, plaats. Die afbeeldingen en bijschriften stellen voor: de lotgevallen der expeditie naar Somali-land; de huldiging der Somali-hoofden te Thebe; de aldaar tentoongestelde voorwerpen; het tellen en wegen daarvan. De aangevoerde producten (p. 27 en verv.) waren goud en goudstof, houtsoorten, olifantstanden, metalen ringen en staven, wierook, apen, welriekende hartsen, reukwerk, enz. De meegegeven vrachtbrief is door den Egyptoloog Dümichen vertaald. Op sommige reliefs komen ook struisveeren en steenbokken, als nu nog in Abessynië en Somaliland gevonden worden, voor, alsmede afbeeldingen van roodachtige of koperkleurige negers, zooals bezuiden den westelijken zijtak van den Nijl (Bahr- el Ghasal) worden aangetroffen (p. 55). Die tochten naar Punt duurden minstens een 500 jaar, ook nog onder de koningen Thutmoses, Ramses en de Ptolemaeën. Of zij zich niet nog zuidelijker hebben uitgestrekt, is onzeker. De route naar Punt liep waarschijnlijk van Thebe naar en door de Roode Zee naar de monding der Djoeb, dicht bij het tegenwoordige Barawa. In het werk van Dr. Grimm komt de afbeelding van een relief voor, voorstellende de landing der Egyptische schepen op die Somali-kust. —

1) Men zie voor deze ruïnes: Helmolt, „Weltgeschichte", 3, p. 426, en Proc. of the R. G. S. 1892. De voornaamste der daar gevonden ruïnes zijn een ronde toren, overblijfselen van smeltovens en beeldhouwwerk: de kop van een gier, een os, een menschenhoofd, de voorstelling van een jacht, enz. Het waarschijnlijkste is, dat zij afkomstig zijn van Arabieren of Phoeniciërs. De aanwezigheid van goud is door

bedoeling dier tochten en de ligging dier plaats, dat reeds in overoude tijden van Z.W. Arabië, meer bepaald van Saba uit, handels-expedities plaats hadden om sandelhout, edelgesteenten, goud, zilver, ivoor, pauwen en apen in Arabië ter markt te brengen; en dat, zooals voor vele dier producten, Indië en Z.O. Azië moeten bezocht zijn, voor het zilver en het goud hoogst waarschijnlijk Egypte en Oost-Afrika werden aangedaan. Het zijn die tochten, door de Arabieren begonnen, welke op hunne beurt door de Phoeniciërs en Joden werden voortgezet; en niet ten onrechte spreekt prof. Götsch in zijn werk: „Die Verkehrswege im Dienste des Welthandels" van een „Phönizisch-Israelitisches Kompagnie's Verhältniss, durch die Regierung Salomo's mit den Phönizischen Stadtregenten geschlossen", dus van een handelsverbond, gepaard gaande met een door beide volken uitgeruste handelsvloot, als later die der Europeesche Compagnieën. Daardoor werd het monopolie der Arabieren verbroken; ging de karavaanhandel in Voor-Azië voor een deel in zeehandel over en ontstonden de betrekkingen tusschen Phoenicië en Palaestina te eener en Oost-Afrika te anderer zij, waarvan de ruïnes van Simbabwe (muren, torens, mijnwerken) getuigen: betrekkingen, die eeuwenlang bestaan bleven en hun sporen allicht in het uiterlijk der tegenwoordige bevolking van Oost-Afrika achterlieten.

De tocht, dien Koning Necho, van Egypte uit, door Phoeniciërs rondom Afrika liet ondernemen, hij moge voor een deel of in zijn geheel gelukt zijn, valt dan ook volkomen in het kader der ondernemingen van dien tijd en wordt door Herodotus zóó beschreven, dat reeds dáárom alleen, daargelaten het slagen,

---

Mauch in 1871 op nieuw vastgesteld en de goudmijnen worden thans, als in de oudheid, voor de diggers van Masjonaland op nieuw door forten beschermd.

De jongste geschriften over de Ophirvraag en de relaties der ouden met Z.-O. Afrika zijn: Keane, „The gold of Ophir", London 1901; Peters, „Im Goldland des Altertums", München 1902; Oppert, „Tharshish und Ophir", Berlin 1903. Zie verder Geogr. Jahrbuch 1905, p. 133, waar ook naar de vroegere bronnen wordt verwezen.

het feit van den tocht zelven moeilijk betwijfeld kan worden.[1]

Nauw daarmede hangt samen de niet minder merkwaardige expeditie van Hanno, den Koning van Karthago, langs de Westkust van Afrika. [2])

Het merkwaardige dier expeditie is daarin gelegen, dat het verslag er van, in beknopten vorm op een zuil van den Neptunustempel te Karthago gegrift en later in het Grieksch vertaald, zooals het in onopgesmukte taal en hoogstwaarschijnlijk niets dan waarheid bevattende, den tocht beschrijft, gelukkig voor ons bewaard is gebleven, hoewel de expeditie zeker niet later heeft plaats gehad dan de 1ste helft der 5de eeuw v. Christus. Verder is Hanno's reis van zooveel gewicht, omdat het verslag over die Westkust in allerlei topografische en ethnologische bijzonderheden treedt, welke voor de kennis van dat deel van Afrika in die dagen van het hoogste belang waren; en eindelijk, omdat Hanno's voorstelling van die Westkust niet enkel van invloed is geweest op alle latere voorstellingen der ouden van Afrika's vorm, maar ook, — en mag ik den lezer uitnoodigen dáárop voor later te willen letten? — op de ondernemingen der Portugeezen onder Hendrik den Zeevaarder langs die

1) Of de omzeiling heeft plaats gehad, kan moeilijk een kwestie meer heeten. Men zie: Müller, „Die Umsegelung Africa's durch phönizische Schiffer", Rathenow. Z.J. en von Schwerin, „Feniercíernas Kringsegling af Afrika", Lund 1903, besproken door Prof. Löffler, Peterm. Mitt. 1904, Littber. 583. Het jongste debat, daarover gevoerd door Webb, Keane en Heawood (The geogr. Journal, 1907, II, p. 298 en 408), geeft niet alleen de nieuwste litteratuur, maar bewijst tevens op nieuw, dat het ontkennen van het feit zelve op geen redelijken grond geschieden kan. — Overigens zij er hier *met nadruk* opgewezen, dat het behandelen van dergelijke historische vraagstukken buiten het kader ligt van ons onderzoek, tenzij zulk een vraagstuk betrekking heeft op den invloed van dat historisch feit op de tegenwoordige toestanden in Afrika.

2) Reisverslag (Grieksche tekst en vertaling); kaart, aanwijzende het bereisde terrein; nadere bespreking van den tocht en litteratuur vindt men in het Tijdschr. K. N. Aardr. Gen, 2de Serie,. Dl. VIII (1891) Afl. 2. Het jongste geschrift over dezen merkwaardigen tocht is Illing's „Der Periplus des Hanno", Progr. Dresden, 1899.

kust. — Zooals de voorstellingen der ouden van Oost-Azië een Columbus zijn reis naar Indië deden ondernemen en Amerika deden ontdekken, waren het de op Hanno's reis rustende denkbeelden der ouden over een gemakkelijke verbinding tusschen Atlantisehen en Indischen Oeeaan, die de Portugeezen den weg naar Oost-Indië langs de Afrikaansehe kust deden zoeken.

Wij bepalen ons dus wat langer bij die hoogst gewiehtige reis en zien, het verslag volgende, den kloeken Karthaagsehen Koning met 60 sehepen, ieder van 50 roeiriemen, tellende allen te zamen niet minder dan 30000 koppen en toegerust met de noodige levensmiddelen, door straat Gibraltar naar het Z. varen, zooals zijn broeder Himileo tezelfder tijd de richting naar het N. (Frankrijk en Brittannië) insloeg.

De instructie luidde, dat hij de oude koloniën der Phoeniciërs op het N. der Afrikaansehe kust zou bezoeken en versterken, verder die kust zooveel mogelijk zou verkennen en onderzoek doen naar wat zij aan goud of andere producten voor den handel met Karthago kon opleveren. — Hij sticht dan ook nieuwe koloniën in de buurt van het tegenwoordige Sala en Rabat, plaatsen, die in den jongsten tijd, bij de landing der Franschen in Marokko, herhaaldelijk ter sprake kwamen; doeh vooral versterkt en vermeerdert hij die koloniën bij de monding der Wadi Dra, de rivier, die Marokko in het Z. begrenst en uit een woest bergland, den Atlas, ontspringt. De bewoners daar aan den bovenloop, de Berbers onzer dagen, worden beschreven als woest gelijk hun bergland; doch die aan den benedenloop sloten met de Karthagers vriendschap, als vroeger met de Phoenieiërs, en deden dienst als tolk. Van de Wadi Dra vaart men 12 dagen langs een zeer zandige kust, die der woestijn, met bewoners, wier taal zelfs de tolken niet verstonden. Toen deze gepasseerd was, bemerkte het eskader andermaal een groote rivier, natuurlijk den Senegal, en een ver in zee uitstekend voorgebergte, het uiteinde van hooge bergen tot boven toe met groen woud begroeid, dat van Kaap Verd. — Nadat deze kaap was omgevaren, kwam men in tal van inhammen, met archipels er voor of eilanden er in, wier be-

schrijving volkomen overeenstemt met de voorstelling, op de admiraliteitskaarten onzer dagen daarvan gegeven. Sommige dier inhammen en riviermonden drong men binnen, bijv. die van de later zoo genoemde Gambia en Rio Grande. Daar trof men goed bevolkte streken aan: want men zag dorpen en graanvelden en vuren en hoorde het geluid van fluiten, trompetten en cymbalen. Doch men zag ook terreinen, die geheel in vlam schenen te staan, wat wij thans gemakkelijk verklaren uit de opzettelijk door de negers voor hun graanbouw in brand gestoken grasvelden en bosschen, uit hun vreugdevuren of uit de met hevige electrische ontladingen gepaard gaande stormen en onweers (Tornado's). Doch dat dit alles destijds onze Karthagers niet weinig verschrikte, mag wel aangenomen worden.

Eens zag men zelfs, bij nacht, een zeer steil omhoog gaand vuur, dat bij dag een hooge berg bleek te zijn: waarschijnlijk een vulkaan op een der eilanden van den vroeger vulcanischen Los-Archipel, in de buurt van Sierra Leone gelegen. — Doch nu is het einde van de reis ook spoedig daar. Want voorbij dat Sierra Leone, ter hoogte van het tegenwoordige Liberia, kwam men, volgens het verslag, in een grooten zuidelijken inham, met eilanden, vol wilde menschen. Verreweg de meesten waren vrouwen, behaard van lichaam, welke de tolken Gorilla's noemden. „En hen vervolgende, konden wij de mannen niet „vatten", zoo luidt het woordelijk, „want allen ontkwamen, „daar zij vlug de hoogten beklommen en zich met steenen „verdedigden. Wel konden wij drie vrouwen vatten, die, bijtende „en krabbende, hen, die ze mede voerden, niet wilden volgen. „Wij hebben ze dus gedood, hun de huid afgetrokken en deze „als bewijsstuk medegenomen naar Karthago. Want wij voeren „niet nòg verder, daar de voorraad levensmiddelen te kort schoot."

Tot zoover het reisverhaal. Dat dit in de oude wereld groote bekendheid verkreeg, blijkt vooreerst uit de vertaling in het Grieksch, die aan Hanno of zijn zoon of aan een ander Karthager wordt toegeschreven, daar toch velen van dit handelsvolk met de Grieksche kolonisten in Zuid-Italië in aanraking waren gekomen en Grieksch verstonden. Ook kan die vertaling

afkomstig zijn van Grieksche kooplieden, te Karthago gevestigd. Doch hoe ook, bijna alle voorname geografen en historici der oudheid ontleenen, met of zonder zijn naam te noemen, bijzonderheden over West-Afrika aan die reis van Hanno. Daarbij spelen dan natuurlijk die feiten een hoofdrol, welke het meest op de fantasie konden werken of schrik inboezemen, bijv. de wilde en behaarde Gorilla-menschen en de hooge vulkaan-berg die met een eeuwig vuur brandde en bij de Grieken den naam van „Wagen der Goden" verkreeg, onder welken hij op de kaarten wordt aangetroffen. Doch ook wat Hanno over die goed bevolkte streken had medegedeeld, ontging de aandacht der ouden niet, waarbij dan die fluiten en cymbalen, vermeerderd met trommen en rietpijpen, niet vergeten werden.

En vooral wat Hanno van dien diepen inham in het Zuiden had gezegd, trok de aandacht. Zou men door dien niet afgevaren inham Aethiopië en Arabië kunnen bereiken; en stond door dezen de Atl. Oceaan met den Indischen in verbinding? — Is het dus wel een wonder, dat sommige oude schrijvers, en juist die, welke in de Midden-Eeuwen het meest gelezen werden, bijv. Plinius, Hanno alvast Arabië laten bereiken; dat anderen goed doen uitkomen, hoe hij slechts terugkeerde, omdat hij gebrek had aan levensmiddelen, als wilden zij zeggen, dat deze anders over zee wel verder Oostwaarts had kunnen zeilen en Arabië bereiken. Uit dit alles valt dan ook te verklaren, dat in alle geschriften en op alle ons overgebleven kaarten der ouden, de voorstelling wordt gehuldigd, dat Afrika *niet tot de linie reikt*, in het Zuiden door een zee wordt bespoeld en die zee een gemakkelijke verbinding met de Roode Zee en Arabië mogelijk maakt: een voorstelling, die wij, zooals gezegd, ook nog tegen het eind der Midden-eeuwen op alle kaarten terugvinden. [1]

1) Den levendigsten indruk van de besproken voorstellingen ontvangt de belangstellende lezer uit de bezichtiging der volgende kaarten: „Afrika nach der Florentiner Seekarte vom Jahre 1351", uit het werk „Marco Polo" van graaf Baldelli Boni, onder bovenstaanden titel gereproduceerd in Peschel's „Zur Geschichte der Erdkunde", p. 193; „Weltkarte von Petrus Vesconti nach dem Codex Palatinus 1362", gereproduceerd als Tafel 8 in de Zeitschr. d. Ges. f. Erdkunde zu Berlin, Bd

Zóózeer vond het denkbeeld ingang, dat men *benoorden* die linie, over zee, zelfs het goudrijke *Indië* kon bereiken, dat reeds in 1291 twee Genueesche galeiën door de straat van Gibraltar naar dien zeeweg hebben gezocht; dat een Katalaan, Jacob Ferrer, in 1346 van Majorka uit andermaal zulk een poging heeft gewaagd en dat de infant Hendrik van Portugal in 1415 voor de derde maal, om Kaap Bojador heen, tochten naar Abessynië en Indië liet ondernemen. Paus Martinus kende reeds bij voorbaat de ontdekkingen, welke langs dien weg gedaan zouden worden, aan Portugal toe. —

Wij hebben dus hier een zeer sprekend voorbeeld, dat ontdekkingen, 4 à 5 eeuwen vóór Christus gedaan, tot 13 à 14 eeuwen nà diens geboorte hebben nagewerkt en op de toen gemaakte reizen of gevolgde koersen van invloed waren.

Doch tot zoover nu die Karthaagsche onderneming.

De Grieken en Romeinen hebben later en op geheel andere terreinen, al is het dan ook met dezelfde practische bedoelingen, tot de ontsluiting van Afrika medegewerkt. De Grieken hebben door het stichten eener kolonie op de N.-kust, n.l. Cyrene, het tegenwoordige Barka, in het N.O. van Tripoli; voorts door het herhaald bezoek der Azoren en Canarische eilanden en eenige deelen der aangrenzende kust; ook door de reizen van Herodotus e. a. in Egypte en op den Nijl de kennis van Afrika aanzienlijk vermeerderd.

Dit was niet minder het geval, toen Alexander de Groote Alexandrië stichtte, van den Nijl uit de oase Ammon bezocht en met de woestijn kennis maakte; of toen, na diens dood, onder de heerschappij der Ptolemaeën een rijk met Grieksche cultuur in Egypte gevestigd werd en van daaruit reeds onbepaalde berichten over den Blauwen Nijl, Abessynië, de Nijlmeren, ja zelfs van

---

XXVI (1892) en de „Katalanische Weltkarte des 15ten Jahrhunderts", gereproduceerd: item, Bd XXXII, (1897) Tafel 5. Ook in Kiepert's „Beiträge zur Entdeckungsgeschichte Afrika's", Berlin 1874, en in Umlauft's „Afrika in kartographischer Darstellung von Herodot bis heute", Wien 1887, vindt men die voorstellingen in chronologische volgorde cartografisch voorgesteld.

een dwergvolk, dat Afrika's binnenlanden zou bewonen, tot Europa doordrong. Door meer dan een Egyptoloog wordt zelfs beweerd, dat de kennis tot over de Zambezi zou gereikt hebben.— Doch de evenknie van Phoeniciërs en Karthagers werd dit volk van handelaars en kolonisten eerst recht door twee reizen. De eerste was die van Eudoxus van Cysicus, welke tegen het eind der 2de eeuw vóór Chr., van Cadix uit ondernomen werd om geheel Afrika rond te zeilen. Hoewel wij den uitslag dier reis niet kennen, mag wel uit verspreide berichten er over aangenomen worden, dat hij tot den Niger-mond gekomen is. — Veel belangrijker is echter de reis van een onbekende door de Roode Zee en langs Afrika's Oostkust, waarvan het bericht gelukkig voor ons bewaard is gebleven en waarvan wij, om haar belang, al is het slechts kort, toch iets meer willen mededeelen. Op deze rondvaart, die wij met behulp der tegenwoordige zeekaarten weder tot in alle bijzonderheden kunnen volgen, werden niet enkel de plaatsen aangedaan, waar thans Soeakin, Massaua, Aden en Perim, in of bij de Roode Zee zijn gelegen, maar ook de wegen naar het binnenland, de producten en verdere bijzonderheden over handel en verkeer ter zee kort, eenvoudig en naar waarheid medegedeeld. En bij het zeilen langs Afrika's Oostkust ontvangen op dezelfde wijze de thans nòg daar aan te wijzen havens of reeden (Mogdisjoe, Barawa), de kusteilanden (Patta, Pemba, Zanzibar) en de kustrivieren (Tana, Sabaki, Pangani, e.a.) hunne beurt. In die kustvaart vinden wij dus de oudste berichten over de handelstoestanden in het achterland van het tegenwoordige Engelsch- en Duitsch-Oost-Afrika: toestanden, die daar een meer duurzaam karakter droegen en ook voor de tegenwoordige bezitters dier kust de studie waard zijn, waarom, de Duitschers althans, die dan ook niet hebben verwaarloosd. [1] Als onze onbekende bij het voorgebergte Prasum (Delgado) ca 10° Z.B. tot terugkeeren besluit, heeft hij niet enkel het record der Kar-

1). Dr. Grimm wees reeds in 1886 in het „Bericht über die Verh. d. Allgem. Deutschen Kongr. zur Förderung überseeischer Interessen", Berlin 1886, p. 58, aan de hand van die Rondvaart, op de „Bedeutung von Deutsch O.-Afrika für die deutsche Ein- und Ausfuhr".

thagers geslagen door een breedte aan die Oostkust ver bezuiden de linie te bereiken, maar ook dáárdoor, dat men te weten was gekomen, dat die kust voorbij 10 Z. B. zich eerst veel verder naar het Z. uitstrekte en daarna naar het W. omboog, een vermoeden, wat eerst in de dagen van Vasco da Gama bevestigd werd.

Welke gewichtige diensten deze Grieksche reizen, zooals zij in de Midden-eeuwen door de Arabieren bestudeerd en in Europa bekend gemaakt werden, voor later onderzoek hebben opgeleverd, zien wij terstond nader. [1]

Ook weder bij de Romeinen was het onderzoek van Afrika geheel op de praktijk gericht, doch zij kozen alweer een ander terrein van werkzaamheid. Veldheeren, veroveraars en de vertegenwoordigers van den handel te Rome, de ridders, verlangden vooreerst meer kennis van de Noordkust, met het oog op hun oorlogen of handel met Karthago en Numidië, doch verder ook van de meer binnenlandsche gewesten, bijv. de oase Fezzan bezuiden Tripoli, waarheen in 20 v. Chr. een krijgstocht ondernomen werd, zooals men reeds eenige jaren te voren (24) met de wapenen langs den Nijl tot Aethiopië was doorgedrongen. Ja, zelfs door de woestijn heen bereikten zij, waarschijnlijk van dat Fezzan uit, Soedan. Zich aansluitende bij karavanen of aan rooftochten van hoofden der woestijnbewoners, de Toearegs, hebben zij eerst meer zuidelijk gelegen oasen bereikt en zijn later misschien wel, zooals men uit hun berichten over neushoorns en een zwarte bevolking opmaakt, tot Bornoe en het Tsadmeer doorgedrongen. Als sommigen het verste punt, door een hunner

1) Zoowel voor de reizen als voor de lang nawerkende gevolgen der wetenschappelijke studiën van de Grieken op het gebied der aardrijkskunde, zie men het voortreffelijke werk van wijlen prof. H. Berger, „Geschichte der wissenschaftlichen Erdkunde der Griechen", 2e ed. Leipzig 1903. Eenvoudiger is Tozer's „A History of ancient Geography", Cambridge 1897. — De rondvaart door de Roode Zee wordt afzonderlijk besproken door de H.H. Glaser en Peters in de Allgem. Zeit. 1901, Beil. 27 en 28; de Grieksche kolonie Barka door A. Meyer Jobst in „Die Hochebene von Barka in ihrem heutigen Zustand mit dem ehemaligen verglichen", Eupen 1898, en door prof. Götz, tegelijk met Egypte, in zijn „Hist. Geographie", Leipzig u. Wien 1904, p. 7—42. —

na een reis van 4 maanden bereikt, n.l. Agisymba, zelfs een 10 graad bezuiden de linie plaatsen, acht men dit terecht om meer dan eene reden verkeerd. — Het verst naar het Zuiden zijn de Romeinen langs den Nijl doorgedrongen, en wel op een expeditie onder Keizer Nero, waarvan Seneca ons het zeer belangwekkend verslag geeft. Men kwam tot het punt, waar uitgestrekte moerassen en banken van riet of papyrus het terrein op afdoende wijze kenmerken, d.i. daar, waar de Bahr el Ghasal van het W. in den Nijl valt en waarvan de Nederlandsche reizigster Alexandrine Tinne dezelfde beschrijving [1] geeft, n.l. als onbe*vaar*- en onbe*gaan*baar. — Wil men overigens met eenige zekerheid vaststellen, hoever ten slotte de ouden tot Afrika doordrongen, dan dient men vóór alles de kaarten te raadplegen van Ptolemaeus, een Grieksch geograaf en cartograaf, die, tegen het midden der tweede eeuw na Chr. te Alexandrië verblijf houdende, alle berichten van reizigers, die slechts eenig deel van Afrika hadden bezocht, inwon, zooals later de Fransche generaals in Algerië op hun bureaux de renseignements alle karavaanreizigers die van het Z. kwamen, uithoorden. Het was Ptolemaeus die, wat hij van Afrika was te weten gekomen, op zijn globe overbracht en in de tabellen, bij zijn geografisch werk gevoegd, of op de kaarten, die bij dat werk het licht zagen, resp. alle toen in Afrika bekende plaatsen met hun lengte en breedte opgaf. Het is weder deze Ptolemaeus, die het eerst de waarschijnlijk aan Arabische handelaars ontleende minder onbepaalde berichten over meren, waardoor de Nijl stroomde, en van een maangebergte, waaruit deze rivier ontsprong, op zijne kaart vastlegde: beiden, als het bovengenoemde Agisymba, bezuiden de linie, en ook de kust van Oost-

1) Voor het doordringen der Romeinen langs den Nijl en de kennis der ouden van die rivier, zie men, behalve Berger (onder het woord Nil) en Götz (Egypte), F. Ventre Bey in het Bulletin de la Soc. Khéd., IV, p. 163; Johnson, „The Nile Question", London 1904; „The Nile Question" in Scott Keltie's „A complete history of the discovery of the Globe", London 1904. — Over de ligging van Agisymba, zie Berger, p. 599 en 601. Het doordringen der Romeinen in de Sahara wordt, uit archaeologisch oogpunt vooral, beschreven door Fontain in de „Mél. d'archaeologie" 1896, p. 63, met kaart.

Afrika, door de rondvaart bekend geworden, tot en met eèn groot eiland (Madagascar) iets Zuidwaarts verlengde. Doch — van daaraf laat hij die kust niet naar het Z.W., maar naar het Z.O. verloopen. Hij maakt dus van den Indischen Oceaan een afgesloten bekken, in 't Z. begrensd door een colossaal vastland, dat later over den toestand van het Zuidelijk halfrond zoovele verkeerde denkbeelden in 't leven riep. Tevens ontvangt dat Zuid-Afrika of Afrika bezuiden de linie een aanzienlijke breedte en vertoont zich als een zich van W.-O. uitstrekkend vastland.

Een en ander was dus geheel in strijd met de voorstelling van Hanno en andere geografen der oudheid, die het zwarte werelddeel benoorden de linie deden ophouden en door de wereldzee bespoelen. Doch dat deze Ptolemaeïsche voorstelling al even verkeerd was als die van Hanno, zal de lezer tevens hebben opgemerkt.

En daar Ptolemaeus verder ook de rivieren van N. W. Afrika, meer bepaald den Niger, een loop gaf van O.-W. of met den Nijl in verbinding bracht, zal men ten slotte moeten erkennen, dat ook zijne kaart van Afrika, al is zij in sommige opzichten vollediger geweest dan die zijner voorgangers, toch tevens bewijst, hoe onvolledig en in vele opzichten onjuist de kennis der ouden van Afrika moet heeten: en daarmede die van de geheele beschaafde wereld in Europa tot het tijdperk der groote ontdekkingen. — Eerst toen leerde men niet enkel op het terrein zelve de zaken anders inzien, maar wist men zich tevens, daar men fouten op de kaarten van Ptolemaeus opgemerkt had, aan diens gezag te onttrekken. [1]

Tot zoover de oudheid, bij welke wij om haar grooten invloed op latere meeningen en toestanden, lang moesten stilstaan.

---

1) De voor zijnen tijd voortreffelijke uitgave van Ptolemaeus en zijnen Atlas door Karl Müller, gestaakt door diens overlijden, is hervat door Kurt Theodor Fischer (Parijs 1901), die zich, daarbij gebruik makende van de schriftelijke nalatenschap van Karl Müller, hoofdzakelijk tot den tekst bepaalt, zonder in uitvoerige verklaring en toelichting van dien tekst te treden. Boek IV, over Afrika handelende, is nog van Müller zelven. Van de kaarten zijn 4 aan Afrika gewijd. (Geogr. Jahrb. 1905, p. 138.)

De Midden-eeuwen vertoonen ons een geheel ander onderzoek, met geheel andere gevolgen voor de latere eeuwen. [1]

Thans treden de Arabieren voor de tweede maal ten tooneele, en wel na de zevende eeuw en na den dood van Mohammed.

Die Arabieren der Midden-eeuwen waren goede geografen. Als veldheeren en veroveraars; als voortreffelijke zeehandelaars en aanvoerders van karavanen; als verspreiders van hun godsdienst; als belastingheffers, die de producten der landen en de draagkracht der bewoners moesten kennen; gevolg gevende aan de voorschriften van den Koran; of, zooals onze de Goeje het heeft aangetoond, aan een ingeboren trek om vreemde landen en volken te zien en te beschrijven — steeds gevoelden zij den prikkel de kennis der aarde uit te breiden. Zij drongen dieper in Azië door dan eenig Europeaan te voren, maakten Rusland, Noord-Duitschland, Groot-Brittanië, en zelfs de Witte Zee in Zuid-Europa bekend, ontsloten beter dan de Indiërs onze Oost en drongen, om tot Afrika terug te keeren, diep in de Noordhelft, door de woestijn heen, tot Soedan door. Ook maakten zij niet enkel een rondvaart langs de Oostkust, maar openden met het binnenland, en zelfs met het N. van Madagascar en de Comoren een levendigen handel, die tot op onze dagen bestaan bleef. — Doch er is nog iets, waardoor die reizen der Arabieren tot in onzen tijd hebben nagewerkt. Als in het midden der 19de eeuw de reiziger Dr. Barth de woestijn, de Soedanrijken en den Niger 5 jaren bereist en door zijn grondige kennis van het Arabisch zoowel als door zijn langdurig verblijf onder de Mohammedaansche hoofden en sjeiks dier staten, de toestanden

1) Voor de geschiedenis der geografie in de Midden-eeuwen kan de belangstellende lezer, evenmin als voor die der Oudheid, met de werken, welke van die geschiedenis voor *alle* tijdperken een overzicht geven, volstaan. Daarom noemen we ook hier weder naast Peschel's „Geschichte der Erdkunde", München 1877, en Günther's „G. der E.", Wien 1904: Weule in Krämer's „Weltall und Menschheit", Dl. III, p. 289—468 en IV, 1—244; voorts het voortreffelijke werk van Beazley, „The dawn of Modern Geography," Bd. I en II, Londen 1897 en 1901, waarin de reizen en de geschiedenis der geografie en cartografie tot 1200 worden beschreven.

in Afrika grondig leert kennen en beschrijft, treft het ons telkens, hoe hij, bij 't verklaren dier toestanden, moet opklimmen tot de Midden-eeuwen, toen de Arabieren daar hun godsdienst en hun cultuur brachten en de vroegere Neger-rijken tot Mohammedaansche staten hervormden, steden stichtten, handelswegen door de woestijn schiepen en de karavaanwegen onzer dagen vastlegden. — Jammer slechts, dat toen ook de grond gelegd werd tot het islamitisch fanatisme en het ontstaan der secten van geestdrijvers, die in onze dagen de uitbreiding van het Europeesch gezag in N.-Afrika bemoeielijken, Mahdi's doen optreden en vèr buiten Afrika hun invloed doen gelden.

Nòg op een andere wijze wortelt Afrika's heden in het verleden, zooals de Midden-eeuwen ons dat te zien geven. Als de Wurtembergsche oud-minister, Dr. Grimm (p. 14. noot 1), de Duitschers wijst op het belang der Afrikaansche Oostkust voor koloniën en handel, grondt hij zijne meening op Arabische berichten, wegen en relaties, sedert eeuwen daar bestaande, later dan ook door alle Europeesche reizigers aangetroffen, doch ook daar weder met een keerzijde, den vloek der slavenjachten, van die Arabieren afkomstig, waardoor landstreken ontvolkt werden en die zich, van die Oostkust uit, tot diep in het binnenland hebben uitgebreid.

En eindelijk hebben de Arabieren nog op deze wijze nagewerkt. Toen in die Midden-eeuwen de geografische kennis der ouden en hunne kaarten geen dienst meer deden en ook de geografie geheel onder kerkelijke invloeden stond, waren het de Arabische geografen, die de berichten der ouden over Afrika vlijtig raadpleegden, de kaarten van een Ptolemaeus gebruikten en zijn werk vertaalden, al was het dan ook zonder daarin de verbeteringen aan te brengen die hun voor Afrika mogelijk zouden zijn geweest. — Wat bij het begin der Nieuwe Geschiedenis in Zuid-Europa aan kennis van Afrika bewaard was gebleven en in Italië, Spanje en Portugal tot vernieuwd onderzoek in het tijdperk der groote ontdekkingen aanleiding gaf, berust wel vooreerst op de berichten der ouden, zooals deze in de eeuwen van kerkelijk overwicht en barbaarschheid door de Arabieren werden in eere gehouden, doch

hoofdzakelijk op de nieuwe kennis, door die Arabieren van Afrika op veroveringstochten en handelsreizen verkregen. Zij knoopten het eerst aan de exploratie van het werelddeel een krachtige en breede exploitatie en kolonisatie vast, en niet ten onrechte beweert sir Harry Johnston in zijn „Geschichte der Kolonisation Afrika's durch fremde Rassen" (Duitsche editie, Max von Halfern, Heidelberg 1903), p. 23.: „De Arabische kolonisten brachten Europa niet enkel een kennis van Afrika, diep uit het binnenland, maar zij brachten ook naar Afrika de bouwkust van Syrië, Perzië en Indië, die tot den Niger, den Boven-Nijl en de buurt der Zambezi doordrong. Zij brachten het zwarte werelddeel eenig begrip van grieksche wijsbegeerte en medicijnkunst, en later, iets van die zuid-Europeesche beschaving, welke zij er zelve hadden leeren kennen. Als hun opvolgers waren dan ook Portugeezen, die, nog zoo kort geleden, die arabische taal, heerschappij en cultuur zeer van nabij hadden leeren kennen, de meest geschikte natie van Europa, om, met de arabische taal bekend, nà die Arabieren, een stap verder te doen op het veld der Afrikaansche kolonisatie". [1]

Bespreken wij thans de komst dier Portugeezen of het tijdperk der groote ontdekkingen iets nader, dan moet het ons terstond treffen, dat Afrika alles behalve het leeuwendeel dier nieuwe ontdekkingen ontvangt, al opent het tijdperk zich ook met het *omzeilen* van geheel Afrika en de stichting van Portugeesche koloniën op meer dan éene kust.

Het is waarlijk van groot belang dit goed in te zien.

Overigens zij reeds dadelijk opgemerkt, dat de Portugeezen niet alleen en ook niet het eerst, hoezeer een Hendrik de Zeevaarder, een Bartolomeo Diaz en een Vasco da Gama op den voorgrond treden, aan de rondvaart om de Afrikaansche kusten.

1) Voor de Arabische reizigers en geografen zie men de Goeje's „Bibliotheca geogr. Arabica", Leiden 1870—'89, en zijn méér samenvattend artikel in het Tijdschr. Aardr. gen. I, 190: „Eenige mededeelingen over de Arabische geografen". — De jongste publicaties op dit gebied vindt men in het Geogr. Jahrb. XXX (1907), p. 340.

waartoe zich die ontdekkingen hoofdzakelijk bepaalden, hebben deel genomen. [1])

Het zou wel een wonder geweest zijn, als de Italianen, die tegen het laatst der Midden-eeuwen de Middellandsche Zee in kaart brachten, van Venetië en Genua uit hun kooplieden, zendelingen en afgezanten tot diep in Azië deden doordringen en die het initiatief namen tot het zoeken van den zeeweg naar Indië, — dat deze Italianen, de kloekste zeevaarders en de beste geografen dier dagen, tot de ontdekking van Afrika niet zouden hebben medegewerkt.

Dit is dan ook niet zoo. Reeds in 1291 openden de Italianen die rondvaart met twee schepen onder Valdino en Vivaldi, waarvan het eene schip op hooge zee verging en van het andere niets verder vernomen werd. — Tegen het eind dier 13de eeuw bezetten de Italianen Lanzarote, een der Canarische eilanden, terwijl in de 14de eeuw de aanwezigheid van de Azoren op nieuw vastgesteld werd, n.l. door de Genueezen. — Canarische en Azorische eilanden komen dan ook tegen het eind dier eeuw reeds op de Italiaansche kaarten voor.

En nog is de beurt niet aan de Portugeezen.

Op de Italianen volgen de Katalanen en de bewoners der Balearische eilanden, die (merkwaardig genoeg!) in kennis der zeeën en in handelsondernemingen de bemiddelaars zijn tusschen Italianen en de bewoners van het Iberische schiereiland. Zij zijn het ook, die vlijtig studie maakten van de zeekaarten der Italianen en de zeevaartkunde beoefenden; en die, toen zij deze langs de Westkust van Afrika in praktijk brachten, niet enkel de

1) Over de ontdekkingen vóór de Portugeezen zie men, behalve Günther en Peschel „Geschichte der Erdkunde", de werken derzelfde schrijvers, denzelfden titel voerende: „Zeitalter der Entdeckungen". Het vele, wat over die ontdekkingen zelve in de laatste jaren werd gepubliceerd, vindt men in het Geogr. Jahrb. XXVI (1903), p. 182, o.a. over de Kroniek van Azurara, de voornaamste bron voor die ontdekkingen: d'Orsey's „Portuguese Discoveries", Londen 1893; J. Mees' studiën over de Azoren, doch vooral S Ruge's „Topogr. Studiën zu den Port. Entdeckungen an den Küsten Afrikas", Abh. K. Gs. Wiss. Leipz., Phil hist. kl. XX (1903).

Canarische eilanden bereiken, maar ook langs de kust der woestijn zeilden, en wel tot de rivier de Oero, die zich halverwege Marokko en den Senegal ontlast, van waar uit toen reeds losse verbindingen met de woestijnbewoners werden aangeknoopt. En dan volgen nog eerst de Franschen, die van Dieppe uit tusschen 1364 en 1440 de kust bevoeren. Een fransch ridder, Jean de Béthencourt, [1] verkocht het door hem tusschen 1402 en 1405 veroverde Lanzarote aan zijn leenheer, den koning van Castilië, waardoor de Spanjaarden ten tooneele treden en gelukkig! voorloopig alleen over dit kleine gedeelte van Afrika hun weldaden uitstorten, d.i. als in Amerika, de oorspronkelijke bewoners met geweld tot het Christendom trachten te bekeeren of uitroeien. Later hebben zij zich ook nog van het taai verdedigde Teneriffe meester gemaakt. — Een franciscaner monnik zou zelfs van de Westkust uit, tusschen kaap Nun en Bojador, tot Nubië en Egypte zijn doorgedrongen, doch wij weten van deze vermoedelijk legendarische reis evenveel als van die van den Rijnridder Harff, welke, van Oost-Afrika uit, in die dagen langs den Nijl de Middellandsche Zee zou bereikt hebben.

Doch nu komt eindelijk de beurt aan de Portugeezen, die het werk trouwens op een geheel andere wijze ter hand namen. Dit blijkt reeds daaruit, dat men in Hendrik den zeevaarder volstrekt niet enkel den kloeken ondernemer ter zee heeft te zien, maar evenzeer den verdediger van het Christendom en dus den bestrijder van den Islam in Afrika. Hij meende, na de onderwerping der Mooren en de verovering van Ceuta door zijn vader, Johan I, en toen hij in 1415 tot grootmeester der Christusorde benoemd was, dien Islam niet beter te kunnen be-

1) De jongste publicatie over „le Livre de la congueste et conversion des Canariens (1402).... par J. de Béthencourt" naar een handschrift van 1482, in 1630 gedrukt, en vroeger opgenomen in de Verzam. der Hakluyt Society (1872), is die van Beazley in het Geogr. Journ. van 1905, p. 77. Zij bespreekt een manuscript in het Britsche Museum van 1420 (dus veel ouder dan dat van 1482), gedrukt in 1896. Beazley's artikel „The French conquest of the Canaries, 1402 — 6" stelt de verdiensten van de Béthencourt's reisgenoot, Gadifer de la Salle, beter in het licht.

strijden dan door in den rug der Mohammedaansche staten op de N.-kust. christenstaten te stichten, zooals bezuiden Egypte, in Abessynië, reeds zulk een staat bestond, naar het heette, het rijk van den fabelachtigen priester Johannes, wat bij afwisseling in Azië en Afrika gezocht werd.

Dat Hendrik verder voor zijn volk ook nautische en commercieele bedoelingen koesterde, blijkt uit het feit, dat hij sedert 1420 zijn kasteel te Sagres (in het uiterste Z.W. van Europa) tot het middenpunt maakte van alle berichten en ontdekkingen; dat Katalanen in dienst werden genomen; een sterrenwacht en arsenaal opgericht; volgens sommigen een soort zeevaartkundige school gesticht[1]; en — wat het voornaamste was — schepen uitgezonden werden.

Hoeveel verder die Portugeesche schepen, reeds onder Hendrik, gekomen waren, is algemeen bekend. Het Teneriffe der Spanjaarden en de Rio-Oero lieten zij verre achter zich en bij den dood van Hendrik had men niet enkel het groene voorgebergte met de ervoor gelegen eilandengroep leeren kennen, maar was men ook reeds (in 1455) den Senegal en de Gambia voor een gedeelte opgevaren en waren berichten over een naar 't O. stroomende rivier, den Niger, ingewonnen. In 1460 werd Sierra Leone, het verste punt van Hanno, bereikt en — wat meer is — hadden de Portugeezen met de bewoners der tropische zone, die de ouden, vooral op gezag van Aristoteles, meermalen voor onbewoonbaar en verzengd hadden verklaard, verkeer geopend en begonnen zij de talen der bewoners te bestudeeren.

Na Hendrik's dood werd het onderzoek langzamer, maar toch gestadig voortgezet: vooral, toen een monopolie voor de exploitatie der goudmijnen van Guinee verleend werd, onder voorwaarde, dat telken jare de kust een 100 portug. mijl verder zuidelijk moest worden geëxploreerd. En toen nu de Portugeezen

---

1) Volgens J. Mees, „Henri le navigateur et l' Académie portugaise de Sagra" (Bull. Acad. Roy. d. Belg 1901 en Bull. Soc. Geogr. de Lisboa 1903, p. 33) moet het bestaan eener akademie en van een zeevaartkundige school als legende beschouwd worden, hoewel door Lelewel en Major aangenomen.

op die kust van Guinee een fort hadden gesticht en het eiland Fernando Po beoosten den Nigermond hadden in bezit genomen, deden zij bij het opnemen dier kust twee voor dien tijd hoogst belangrijke ontdekkingen: vooreerst deze, dat Hanno's verbinding van Atl. en Indischen Oceaan, dáár althans, niet bestond; en verder, dat de kust, nadat zij van Sierra Leone tot Fernando Po zuiver oostwaarts was gericht, aldaar plotseling naar het Z. verliep. Natuurlijk werden de tochten bij 't volgen dier zuidkust steeds belangwekkender. Vooreerst, omdat men weldra (in 1471) de linie passeerde en geheel nieuwe terreinen leerde kennen; verder, omdat Diego Cam er den mond eener groote rivier, den Kongo, ontdekte, van waaruit een Portugees, Simon da Salvedra, het binnenland werd ingezonden om den negervorsten geschenken en het Christendom te brengen. — Ook is het geen onbelangrijke omstandigheid, dat aan dezen tocht van Cam een Neuremberger patriciër deel nam, de beroemde vervaardiger van globes, Martin Behaim [1], die het eenige over de reis bestaande bericht op zijn globe of aard-appel opnam en dus in de gelegenheid was de kennis der Portugeezen van Afrika in Midden-Europa te verspreiden en ook op zijn latere globes bij te houden, zooals een in Brazilië gevangen genomen Engelsch matroos, Andrew Battell, door de Portugeezen naar Angola gezonden, die kennis naar N.W.-Europa overbracht. [2]. — En maar steeds voeren de Portugeezen

1) Over Martin Behaim, even merkwaardig als zijn globe, en Diego Cam (Cao) handelt R. Scheppig in het Progr. v.h. Reform-Gymn. te Kiel, 1903; meer populair: J. Wiese, „Der erste Globusverfertiger", Weltall VI (1906), p. 272; Herbeck in de Hist. Pol. Blätter f.d. kath. Deutschl., 1907, p. 717, en de Serpa, Bull. Soc d. G. d. Lisboa, 1904, 297. De laatste treedt op tegen de zware beschuldigingen van E. G. Ravenstein, als zoude Behaim zijne reis verzonnen hebben: niet in den trant van Jules Verne, maar om de burgers zijner goede geboorteplaats (Neuremberg) te bedriegen. Men zie over de niet-afdoende bewijskracht van Ravenstein's betoog „Martin de Bohemia", Bibl. da Rev. port. col. e marit. Lissabon (1900), Ruge's referaat in het Geogr. Jahrb. XXVI, (1903), p. 185, en Mees in het Bull. d. l S. de Géogr, d'Anvers XXVI (1902), p. 182.

2) De merkwaardige avonturen van Andrew Battell zijn op nieuw voor de Hakluyt Society bewerkt door Ravenstein, Ser. II, No. 6,

verder en plaatsten pilaren langs die ver zuidelijk reikende kust, ten teeken hunner heerschappij. Het gelukt eenen Bartolomeo Diaz tusschen 1483 en 1488 eindelijk dat merkwaardige punt te bereiken, waar die kust bij de Stormkaap van het Z. naar het O. omboog; die 700 km. lange zuidkust met haar baaien en riviertjes op te nemen, dus Afrika's zuidelijk uiteinde vast te stellen; zelfs een gedeelte der Oostkust te bevaren en de verkeerde voorstelling der ouden, ook die van Ptolemaeus, in het volle licht te stellen.

Doch als deze, niet altijd naar verdienste geschatte man door muiterij onder zijn scheepsvolk en niet minder door tegenwerking in het moederland, tot terugkeer is gedwongen, treedt Vasco da Gama ten tooneele om het werk te voleindigen [1]. Hoewel wij dezen uit onze schooljaren en later uit de Lusiaden van Camoës, vooral leerden bewonderen als iemand, die den zeeweg naar Indië ontsloot, is zijn tocht langs de Afrikaansche kust niet minder merkwaardig.

Daargelaten zijne verdiensten voor de Westkust, waar hij het vroeger ontdekte door betere breedtebepalingen en nauwkeuriger kustopnamen een juister plaats op de kaart schonk, (de correcties in de breedte bedragen soms over de 10 graad!) —

London 1901, onder den titel: „The strange adventures of Andrew Battell of Leigh (in Essex) in Angola-land and the adjoining regions", belangrijk ook om inleiding en aanhangsels, waarin over nog een andere reis, nl. van Anthony Knivet in 1591 en over de geschiedenis van het Kongoland en Angola tot het einde der 17de eeuw gehandeld wordt. De Portugeezen drongen in de 16de eeuw nog niet tot het binnenland door De poging van Simon da Silveira om het Kongoland te bereizen en de rivieren te bevaren (1512), ten einde den negervorsten geschenken te brengen, het christendom te verspreiden en een meer te ontdekken, mislukte door diens spoedig overlijden op den Kongo. (Men zie: Mees, Mouvem. Géogr., 14 Dec. 1902,)

1) Over de reizen van Diego Cam en Bartolemeo Diaz 1482—'88, zie men Ravenstein's artikel: „The voyages," etc. Geogr. Journ. 1900, p. 625—53, waarbij voor 't eerst de oudste zeekaarten grondig bestudeerd werden, wat vroegere geschiedschrijvers verzuimd hadden.

toch liggen zijn *nieuwe* ontdekkingen vooral ter Oostkust. [1] Daar leerde hij de later zoo bekend geworden Delagoa-baai en die van Lourenço Marquez kennen; uit zijnen tijd dateert het ontstaan van het belangrijke Natal; hij wist zich tegen de sterke, van het N. komende, Moçambique-strooming op te werken, bereikte den mond der groote Zambezi-rivier, waar reeds kleurlingen werden aangetroffen met eenige kennis van zeevaart en die gebruik maakten van booten met zeilen, van palmbladeren vervaardigd.

Doch — wat vooral van belang was — hij bereikte terreinen van Oost-Afrika, waar de Arabieren, zooals wij zagen, een zoo levendigen handel in 't leven hadden geroepen.

Die ontmoeting met de Arabieren, ter hoogte van het tegenwoordige Sofala, werd voor de Portugeezen en later voor andere volken, een feit van groote historische beteekenis. Immers, er was den Portugeezen in die dagen alles aan gelegen hun aandeel te verkrijgen in den specerijhandel, die vóór hen door de Venetianen vrijwel werd gemonopoliseerd en die, toen Columbus voor Spanje, naar hij meende, van West-Europa uit een korteren weg naar Indië ging zoeken, opnieuw voor Portugal bedreigd werd. Daarom hadden de Portugeezen, tegelijk met de rondvaart om Afrika heen en het zoeken hunnerzijds van een korteren weg naar Indië, tevens *over Egypte, dus van het N. uit*, zendboden (Pero da Cavilham en Alfonso de Paiva) naar den Indischen Oceaan gezonden om berichten over dien specerijhandel in te winnen. Die expeditie is volkomen gelukt. Zij bereikte van Egypte uit door Abessynië heen de Oostkust van Afrika, die zij tot Sofala leerde kennen, terwijl zij niet alleen berichten inwon over den handel in specerijen, maar tevens over den

1) Wat Vasco da Gama betreft, zijne verdiensten tegenover zijne voorgangers en ten opzichte van Afrika, vooral Oost-Afrika, zijn het best uiteengezet in Ruge's „Die Entdeckung des Seewegs nach Ost-Indiën durch V. d. Gáma. 1497/98", Dresden 1898, toegelicht door een fotografische reproductie op natuurlijke grootte van een deel eener wereld(zee)kaart uit het jaar 1503, een voorstelling gevende van Afrika naar de oorspronkelijke opnamen der Portugeesche stuurlieden en de astronomische breedtebepalingen van Vasco da Gama.

rijkdom aan goud in de achterlanden dier Oostkust van Zuid-Afrika, waar, zooals wij zagen, de ruïnes van Simbabwe op vroegere goudgraverijen van Arabieren, Phoeniciërs en Joden wijzen. [1]

En toen nu Vasco da Gama, van het Zuiden uit, datzelfde Sofala bereikte en met de Arabieren in aanraking kwam, kon hij niet alleen door allerlei feiten, die de Arabieren hem over dien specerijhandel en de productie van goud mededeelden, de berichten der Noordelijke expeditie aanvullen, maar kwam hij, wat niet minder beteekent, van de Arabische zeelui en loodsen allerlei bijzonderheden te weten over die vaart naar Indië, ja, onder begeleiding van Arabische gidsen, baande hij den Portugeezen van daaruit den weg naar O.-Azië.

En zoo verkreeg dus de omzeiling van Afrika en de ontmoeting van Portugeezen en Arabieren ter Oostkust een groote beteekenis en werd van verder reikende gevolgen voor het verkeer met Azië en Indië dan voor dat met het werelddeel Afrika zelve, wat wij ten slotte nog even willen aantoonen.

Al vestigden de Portugeezen zich op enkele punten aan de West- en Oostkust en al plaatsten zij, ter erkenning van hun gezag, nog zoovele pilaren, meer zelfs dan wij wapenborden ter kust van Nw.-Guinea, dit alles bewijst nog niet, dat van hen een geregeld, krachtig onderzoek en de exploitatie van Afrika uitging. Met die rondvaarten scheen voorloopig genoeg gedaan. Trouwens er waren daarmede ruim zestig jaar verloopen, wat geen wonder is, als men weet, dat de Portugeezen destijds nog zeer onervaren zeelui waren, die op het zuidelijk halfrond de hun bekende noordstar misten en die, behalve Vasco, de kust niet durfden en met hun ellendige schepen (de zijne waren van 120—130 ton) ook niet konden verlaten. Zelfs nà diens reis vergingen van de 132 schepen, welke in de eerste 10 jaar daarna de reis naar Indië maakten, niet minder dan $\frac{1}{5}$, of bijna 30.

1) De latere tocht van Christovam da Gama, een nakomeling van den grooten ontdekker, naar Abessynië in 1542 (Hakl. Society, Ser. II, No. 10, London 1902, met aanteekeningen van Whitway) is onder den titel „Die Heldentaten des Dom Christoph. d. G. in Abessyniën", Berlin 1907, beschreven door E. Littmann.

Om echter tot de exploitatie terug te keeren. Het verpachten der kusten, het stichten van een enkel fort, ja zelfs de toewijzing van het monopolie op die kusten door den paus stond nog niet gelijk met feitelijk in bezit nemen, terwijl de physische toestand dier heete, vlakke, lage kusten of van de door banken en watervallen afgesloten rivieren, met hun alles behalve beminnelijke bewoners, welke den tusschenhandel van het binnenland naar de kust voor zich wenschten te behouden, ook niet tot vele nederzettingen uitlokten. Daarbij kwam, dat de werkzaamheid der Portugeezen elders werd ingeroepen: in Voor-, Achter Indië, onze Oost, Brazilië en menig ander onderdeel van het W. halfrond. — Daarom staat na Vasco da Gama ook zelfs het onderzoek van Afrika door de Portugeezen vrijwel stil, tenzij men daartoe brengen wil het zoeken van verbindingswegen tusschen hunne koloniën Sofala en Moçambique, ter Oost-, en die van Angola en Benguela ter Westkust: wegen, die geheim gehouden werden en hoofdzakelijk ten behoeve van den slavenhandel dienst deden. En wat die koloniën zelve betrof, zij leden in Afrika aan dezelfde kwaal, waaronder alle Portugeesche koloniën gebukt gingen: een te schrale bevolking en een te weinig gevulde schatkist van het moederland; een te zware strijd, eerst met Aziatische, later met Europeesche concurrenten (Arabieren, Spanjaarden, Hollanders, Engelschen); het zaaien van wantrouwen onder de inboorlingen door 't stichten van forten; het opdringen van het christendom; te groote macht der geestelijkheid en een zeer laag staand soort van ambtenaren, die telkens wisselden; mishandeling der inlandsche hoofden en tal van misbruiken in het bestuur, de rechtspraak en de exploitatie der kolonie. — Geen wonder dat nog voor de tweede helft der negentiende eeuw Dr. K. Andree, in zijn „Geographie des Welthandels", sommige Europeesche natiën, op de Afrikaansche kust gevestigd, vooral de Portugeezen, met bloedzuigers vergeleek en ook Livingstone verklaarde, dat, als de Portugeezen van zijnen tijd morgen op den dag Afrika verlieten, de negers van hen niets zouden geleerd hebben dan elkander te verkoopen en sterke dranken te distilleeren.

Toch moet men de oude Portugeezen daarover niet te hard

vallen. Voor een volk, dat als 't ware de kolonisatie buiten Europa opende, en dus met een te geringe ervaring, was Afrika zeker een te moeilijk werelddeel, waarop ook wel eens beter koloniaal ontwikkelde natiën te vergeefs hun krachten zouden beproeven.

Niet alle werelddeelen ontvangen gelijktijdig een beurt, zooals de geschiedenis der kolonisatie leert. Eerst als de gemakkelijker te exploiteeren deelen van Azië en Amerika in gebruik gesteld zijn, komen het meer misdeelde Australië en Afrika aan de beurt; doch beiden niet op afdoende wijze, vóórdat tal van moeilijkheden in het verkeer waren overwonnen, in Europa zelve meer dan één prikkel tot emigratie aanspoorde, de natiën op koloniaal gebied leergeld hadden betaald en de wetenschap vele moeilijkheden, in de dagen der Portugeezen onoverkomelijk, had leeren overwinnen. Die toestand werd niet geboren vóór het midden of het einde der negentiende eeuw. Voor Afrika zullen wij dit in het tweede hoofdstuk nader aantoonen.

Nog slechts deze opmerking.

De ook door ons te volgen onderscheiding van Afrika in drie hoofddeelen berust op het feit, dat het geheele midden en bijna het geheele Zuiden zich kenmerkt door een oorspronkelijke, donkerkleurige bevolking, met negertalen, fetisjdienst en negercultuur; het N.W. door een Phoenicisch-Karthaagsche, arabische of semitische, hier en daar grieksch-romeinsche of romaansche beschaving, die het voor de islamitische geschikt maakte, terwijl het N.O. die cultuur van Egypte en Azië uit ontving.

Al de uiteenloopende toestanden, die daarvan het gevolg zijn, wortelen in het verleden, doch beheerschen nog eeuwen daarna de 3 hoofddeelen. Bij geen werelddeel ligt het heden *nòg* zóó zeer in het verleden als bij het zwarte. De ervaringen, welke die vroegere cultuurbrengers opdeden, *kunnen* voor ons niet onverschillig zijn.

HOOFDSTUK II.

HET ONDERZOEK EN DE EXPLOITATIE VAN AFRIKA IN DEN NIEUWEREN TIJD.

Wij hebben in ons eerste hoofdstuk den indruk trachten te geven, dat niet enkel Grieken en Romeinen Afrika in de oudheid bereisden, maar dat, lang vóór dezen, andere volken dat werelddeel ontsloten; dat al die volken, evenals later in de Middeneeuwen de Arabieren en in het tijdperk der groote ontdekkers de bewoners der landen aan de Middellandsche Zee, met uitsluitend practische bedoelingen van het zwarte werelddeel meer trachtten te weten te komen: dat dus het Afrika-vraagstuk *toen* reeds in den loop dier eeuwen en voor verschillende gedeelten voortdurend zeer verschillend gesteld werd. De Egyptenaren trachtten hun invloedsfeer tot den Boven-Nijl, Abessynië en de landen aan de Roode Zee, ja veel zuidelijker, uit te breiden; Phoeniciërs en Karthagers drijven handel met, stichten hun koloniën op de N.-W.kust; Arabieren, Joden en nog weder dezelfde Phoeniciërs ontsluiten de Z.-O.kust, die echter vooral door de Grieken grondig bestudeerd wordt. De Romeinen dringen van de N.kust het werelddeel binnen; de islam baant zich van diezelfde kusten uit een weg tot diep in het werelddeel, sticht rijken, brengt een zekere cultuur, maar ook de later zoo moeilijk te beheerschen slavenjachten en het islamitisch fanatisme; de Portugeezen varen het geheele werelddeel rond, stichten hier en daar koloniën, brengen een onbegrepen en weinig gunstig werkend christendom en verwaarloozen hun eigen belangen evenzeer als die der negers. Van het binnenland kent men, ook

na Vasco da Gama, in Europa bijna niets; de beste kaarten zijn die, welke het meeste wit vertoonen!

Wij verklaarden het feit van Afrika's langzame ontsluiting voorloopig nog alleen uit de werkzaamheid der volken met Europa, Amerika en de betere deelen van Azië; of met die deelen der arctische gewesten, waarlangs men toen een N.-O-. of N.-W. doorvaart naar China en Indië trachtte te vinden. En niet minder werkten daartoe mede de moeilijkheden, welke Afrika bij de exploratie en exploitatie, in die eeuwen vooral, het nog zooveel onervarener Europa aanbood.

Die toestand bleef zeer lang bestaan [1].

Van de Turken in Egypte of Tripoli, den Bey van Tunis, de Algerijnsche en Marokkaansche zeeroovers ter Noordkust ging even weinig onderzoek en exploitatie der landen uit als van de Franschen aan den Senegal, die in Europa onder Lodewijk XIV met oorlogen de handen vol genoeg hadden. De Brandenburgers, of liever de groote keurvorst, wagen ter kust van Guinee reeds toen hun voet op koloniaal gebied en stichtten er, naast de Portugeezen, een fort, doch hadden steeds moeite genoeg zich er te handhaven; de Hollanders volgen op diezelfde kust, in het Kaapland en ter Oostkust het voetspoor der Portugeezen, zetten dezen allerwege den voet behoorlijk dwars, doch stellen in Afrika alleen eenig belang, omdat het op den weg lag naar Indië, later ook, met het oog op den slaven-aanvoer en als werfplaats der zwarte militairen. Doch door den tachtigjarigen- en de latere zee-oorlogen alsmede door hunne besognes in Oost en West, kwamen ook de Hollanders niet tot explo-

---

1) Het beste overzicht van de tot 1788 van Afrika verkregen kennis vindt men in Supan's artikel „Ein Jahrhundert der Afrikaforschung zum hundertjährigen Gedenktag der Gründung der Africanassociation, 9 Juni 1788", Mitt 1888, p. 161, met 13 kaartjes op tafel 10 en 11, aansluitende aan de bovengenoemde van Kiepert en Umlauft. Daarop steunt ook het overzicht van prof. Günther in zijn „G.d. E.," p. 132, 173 en verv. Voor de latere publicaties over de reizen en ontdekkingen van Afrika in de 17de en 18de eeuw, zie men het Geogr. Jahrb. XXIII, p. 207; XXVI, p. 212 en XXX, p. 368.

ratie of exploitatie van eenige beteekenis in het binnenland [1]. Wat de Spanjaarden betreft, het terrein hunner werkzaamheden valt in N. en Z.-Amerika te zoeken, niet in Afrika. Ook al wisten zij zich een tijdlang, onder Karel V, op de Noordkust tegen Mooren en Turken te handhaven, het meer *blijvend* bezit bestond ook destijds slechts in een paar schamele vestingen in Marokko en Algerië, een fort op de Westkust der Sahara of een geïsoleerd eiland in de bocht van Guinee; en aangezien de Engelschen aan hun later zoo vèr reikende Afrikaansche plannen nog niet dachten, bleef dus het onderzoek van Afrika overgelaten aan zendelingen, die vooral van den Senegal uit doordrongen of Abessynië bereisden, aan taalgeleerden en oudheidkenners, die in het aloude Egypte, ter Noord-

---

[1]) De nadruk wordt hier gelegd op het binnenland; want, zooals door prof. Veth en Schrijver dezes in hunne „Bibliografie van Nederl. boeken, brochures, kaarten", enz. over Afrika is aangetoond, aan reizen in en beschrijvingen van de door Nederlanders bezette gedeelten of van de staten, waarmede handel gedreven werd, ontbrak het hiertelande ook voor dit tijdperk niet, al droegen die reizen dan ook niet het wetenschappelijk karakter onzer dagen of al drong men ook niet tot het hart van het continent door. Vooral door de reizen van Van Linschoten langs de Afrikaansche kust, Olf. Dapper's Nauwkeurige beschrijving, het dagverhaal van kapt. Eysse Eysse's reis in Marokko, de berichten in de reizen van de Jonghe (1600), Bicker en Heemskerk (1603), Cornelis Schouten (1615-17) en P. van den Broecke (1634) langs de Westkust wordt dit bewezen; verder door de Marees' beschrijving van de kust van Guinee, 't koningrijk Congo en 't aanpalende land Angola (1602 en 1650) en een beschrijving van 't Eylandt Sanct Helena uit het jaar 1652. Doch vooral de Journalen, Instructies, Kaarten, Dagh-registers en kustverkennigen, in die Bibliografie opgenomen, zoowel van de N. als van de W. en O. kust en ontleend aan het Rijks-Archief en de Verzameling van het Ministerie van Koloniën en Marine, bewijzen op afdoende wijze, dat de werkzaamheid der Nederlanders, wat de kust- en aangrenzende deelen van Afrika betreft, grooter was dan van eenige andere natie en door Kiepert of Umlauft in hun cartografische voorstelling niet had mogen voorbijgezien worden. Vele dier publicaties of onuitgegeven berichten zouden een nadere bewerking in dit opzicht verdienen en vereischen.

kust in de vroegere grieksche kolonie Cyrene, of in de ruïnes van Karthago een ruim arbeidsveld vonden.

Ook zoölogen, botanisten en volkenkundigen begonnen het zoo merkwaardige Afrika te bereizen en gaven in hunne zeer goed geïllustreerde werken afbeeldingen van bijzondere planten, dieren en volken, zooals wij die vinden in de zoo bekende werken van een Olfert Dapper, een Peter Kolbe, Lichtenstein e.a., ook in dat van Michaël Adanson, naar wien Afrika's reusachtige apenbroodboom, de adansonia digitata, den naam verkreeg [1]. Dat overigens het Europeesche bezit in Afrika eer achter- dan vooruitging, blijke uit deze feiten.

De Spanjaarden verloren door hun ongelukkigen oorlog met Algerië het daar vroeger bezetene Oran; de Brandenburgers verkochten, nadat majoor Von Groeben het fort ter kust van Guinee, toen hij door negers overvallen werd, in 1707 in de lucht had laten springen, hun bezitting aan de Algemeene Staten, zooals de staat Nederland deze in 1871 weder aan de Engelschen overdeed.

Hoe anderen en schrijver dezes daartegen waarschuwden, men meende toen een bezitting te moeten opgeven op een kust, waar

---

1) De nieuwste publicaties over dit tijdperk vindt men in het Geogr. Jahrb. XXVII (1904) en XXX (1907), waaraan wij het volgende ontleenen. Vooreerst vindt men er nieuwere berichten over de oudere reizen en kolonisatie der Franschen aan den Senegal (1722—83) en aan den zijtak Faleme (Jahrb. XXX, p. 368), evenals over de Brandenburgsch-pruisische kolonisatie ter kust van Guinee. Merkwaardig is ook de publicatie in het Bull. van het Ital. Geogr. Gen. over een reis uit het jaar 1657 van een Capucijner monnik, die studie maakte van de taal der Kongoleezen en verslag gaf van zijn reis en verblijf aan die rivier. Ook over een andere reis aan den Kongo uit het jaar 1701 wordt bericht. — Doch vooral over Z.-Afrika zagen vele nieuwe publicaties het licht, nl. over de reis van den landdrost Starrenburg uit het jaar 1705 (Jahrb. XXVI, p.212); voorts over den bekende P. Kolb (item. XXX, 368), in 1705 voor astronomische waarnemingen naar de Kaap gezonden. Leibbrandt en Theal gaven documenten en stukken uit over de Kaapkolonie en Z.O.-Afrika tusschen de jaren 1650—1800; Deheram beschrijft de poging der Hollanders in 1662 om de Portugeezen Moçambique te ontnemen.

sedert dien tijd natie aan natie zich heeft gevestigd, om van daaruit tot de betrekkelijk zoo dichtbevolkte en aan steden en landbouwstaten zoo rijke Nigerlanden te kunnen doordringen.

Doch nog andere staten gingen in bezit achteruit. Immers de verovering van Egypte door Napoleon in 1798 had voor Frankrijk in 't geheel geen politieke gevolgen en leverde geen blijvend bezit, zooals destijds de vestiging der Franschen op Madagascar daarmede eindigde (ofschoon Lodewijk XIV het bij decreet had geannexeerd), dat het fort Dauphin verlaten en de Noordkust van dat eiland, evenals het naburige St. Marie, broeinesten werden van zeerooverij. — De exploitatie van Afrika in die dagen doet onwillekeurig denken aan menige industrieele onderneming, waarvan de oorspronkelijke oprichters weinig voordeel trekken, doch wier vruchten voor latere exploitanten, in casu dikwijls de Engelschen, bewaard blijven [1].

Geeft de kaart het meest concrete beeld van de kennis, die men van een werelddeel verkregen heeft en tevens van den graad van cultuur, waartoe zulk een werelddeel zich heeft opgewerkt, dan is het met Afrika in beiderlei opzicht, zelfs tot in het midden der 19de eeuw, nog zeer treurig gesteld. Ja, reeds in de Midden-eeuwen staat die kaart opgevuld met monsters, vreemde dieren, koningen, burgten, rijken, en na de omzeiling door de Portugeezen met allerlei bergketenen, in elkaar stroomende rivieren, misplaatste meren [2] — doch toen d'Anville

1) Zie voor de geschiedenis der uitbreiding van de europeesche koloniën in Afrika, behalve de bekende werken van Leroy-Beaulieu „De la colonisation chez les peuples modernes", 4e ed., Paris 1898, en Zimmermann, „Die europäischen Koloniën", 4 Bd. Berlin 1896—1901, de cartografische voorstelling daarvan in Supan's bovengenoemd artikel, Mitt. 1888, doch vooral in zijn: „Die territoriale Entwicklung der Europäischen Koloniën". Meer bijzonder met Afrika houdt zich bezig het werk van Sir H. H. Johnson over de geschiedenis der kolonisatie in dat werelddeel door vreemde rassen, door ons boven geciteerd naar de Duitsche editie van M. von Halfern, Heidelberg 1903.

2) Men zie Mitt. 1888, p. 164, waar Supan terecht Swift's teekenende versregels citeert: „Geographers in Afric maps, with savage „pictures fill their gaps, and over inhabitable downs, place elephants, „for want of towns".

in 1749 en majoor Rennell tegen het eind der achttiende eeuw (1788) met de scherpst mogelijke historische en geografische kritiek nieuwe kaarten van Afrika gaven, [1] vertoonden deze eenige vestigingen ter Noordkust, aan Nijl, Senegal, Kongo, Zambezi en aan de Kaap, doch het binnenland bleef blank. De meermalen genoemde kaarten van Kiepert, Umlauft en Supan leveren hiervan het beste bewijs. — Ook wat men in 1820 nog van Afrika's binnenlanden afwist, blijkt wel het beste uit de kaart, in de *eerste* editie van Stieler's Atlas voorkomende en in Petermann's Mitt. van 1905, ter vergelijking met de jongste kaart van dat werelddeel, gereproduceerd. De samenstellers der kaart weerstonden dus de verleiding, op de kaart te brengen wat zij niet kenden, zooals spreker nog in 1873 doof moest blijven voor het verzoek van den toenmaligen uitgever van het Tijdschr. v.h. Aardr. Gen. om op de kaart der Afrikaansche binnenlanden toch wat meer bergen aan te brengen. .. Dat wit stond zoo leelijk!

Hoe kwam in dit alles verandering?

Zooals gewoonlijk, door wijziging in de toestanden van Afrika zelve, doch niet minder door invloeden, die zich in Europa deden gelden. Ik behoef den lezer er voor Afrika slechts even aan te herinneren, hoe ter Noordkust, in Algerië en Tunis, de Franschen hun heerschappij vestigden en Egypte's onderkoningen zich feitelijk onafhankelijk maakten; hoe ter Westkust diezelfde Franschen er belang bij kregen hun invloedsfeer tot den Niger uit te breiden, ten einde over Timboektoe voeling te verkrijgen met hun bezittingen ter Noordkust en met die op de kust van Guinee. — De Duitschers zetten in Afrika andermaal hun eerste schreden op koloniaal gebied, wat te zien is uit de terreinen, die zij uitkozen of hun overgelaten werden, en de moei-

1) De groote verdiensten van d'Anville voor de cartografie in 't algemeen, voor die van Afrika in 't bijzonder, zijn onlangs op meesterlijke wijze in het licht gesteld door Dr. Christian Sandler in zijn „Die Reformation der Kartographie um 1700", mit Karten-Mappe; Rennell's werk draagt den titel: „On the Geography of Africa", London 1790.

lijkheden, die zij er hadden te overwinnen. De Belgen, vooral hun koning, exploiteeren het Kongo-stroomgebied, waarover later zooveel meer. — Ook de Italianen kiezen voor hun koloniale expansie, zooals de toestand hunner kolonie, vooral na de nederlaag tegen Abessynië bewijst, geen bijzonder gunstig terrein.

Doch, naast deze allen, beginnen de Engelschen, zooals vroeger aan Azië, Amerika en Australië, hun aandacht, en daarmede hun koloniale energie. ervaring en macht, meer bijzonder aan het zwarte werelddeel te wijden.

Van Gibraltar, Malta, Cyprus uit, houden zij de W. kust in het oog; bij de Gambia, op de kust van Guinee en bij den Niger treden zij met de Franschen in het renperk; de toestanden bij den Kongo wekken hun levendige belangstelling en niet zelden hun kritiek; in Zuid-Afrika wordt niet enkel door de verovering van het Kaapland het Nederlandsche element binnen bepaalde grenzen gehouden; in Oost-Afrika bleven de Portugeesche koloniën even weinig buiten Engelsche invloeden als het moederland in Europa; de sultan van Zanzibar wordt Engelsch vasal; tegen de Abessyniërs traden de Engelschen in 1867 krachtiger en gelukkiger op dan later Italië; en dat in Egypte, aan den Boven Nijl en daar bewesten, tot aan het Tsadmeer, de Engelsche invloeden zich *boven* die van Turkije of den onderkoning van Egypte, zij het *naast* de Fransche, laten gelden — zal wel niemand tegenspreken. — Vooral na de zoo moeilijke onderwerping van de Mahdi's en de over het Suez-kanaal verkregen heerschappij, valt ook in O. Afrika in de eerste plaats met Engeland te rekenen.

Dit overwicht van Engeland is stellig niet alleen en overal, ja soms het minst, par droit de conquête verkregen. Niet zelden door grooten moed, bij het doordringen betoond; een krachtig volksbewustzijn; ernstige studie, van het werelddeel gemaakt; slag van Regeering en natie, om allerwege hun handels- en scheepvaartbelangen te behartigen; behoefte om voor hun industrieartikelen steeds nieuwe débouché's te zoeken; de ernstige wil om door groote opofferingen, des noods door bloedige en

dure, lang niet altijd rechtvaardige oorlogen het verkregene te behouden of uittebreiden. — Ook door hun tact om *buitenlandsche* krachten bij hun voor dit alles noodige reizen en het wetenschappelijk onderzoek in dienst te nemen, kenmerkt zich het optreden der Engelschen.

Een en ander wordt door de ontdekkingsgeschiedenis van den nieuweren tijd toegelicht en bewezen, waarbij wij vooraf nog deze opmerking in de bijzondere aandacht van den lezer aanbevelen.

Zooals reeds meermalen is aangetoond, houdt de studie der geografie en cartografie, dus ook de ontsluiting der werelddeelen door ontdekking en reis, gelijken tred met de ontwikkeling der natiën op staatkundig, handels- en maritiem-, in onze dagen ook op economisch, vooral op industrieel gebied. En zooals, om bij de latere eeuwen te blijven, Italianen, Portugeezen, Spanjaarden, Vlamingen, Nederlanders en Franschen, elkander te dien opzichte hun beurt afstaan, gaat tegen het eind der 18de eeuw de Duitsch-Nederlandsche en Fransche school van geografen en cartografen, en daarmede van ontsluiters der werelddeelen, over op de Engelsche, die gesteund werd door een heirleger van reizigers in alle werelddeelen en niet het minst ook in de moeilijkst te genaken en toch wetenschappelijk zoo belangrijke deelen der aarde: de tropen en de arctische gewesten.

Dat dus de Engelschen ook het Afrika-onderzoek krachtig ter hand namen en konden nemen, leert, zeiden wij, de nieuwere ontdekkingsgeschiedenis op afdoende wijze.

Toen in 1788 te London het Afrikaansche genootschap [1] was

1) Dit Afrikaansche genootschap, dat eigenlijk den titel droeg „Association for promoting the Discovery of the *interior* parts of Africa" en in 1831 in de Royal Geogr. Society overging, stelde zich hoofdzakelijk ten doel het onderzoek volgens een vast plan, door wetenschappelijk gevormde reizigers en bij voorkeur doorkruising van het werelddeel — doch naast dit onderzoek, niet uitsluitend door Britten, trad, volgens Deel I der „Proceedings" van de Association, bevordering der Engelsche handels- en industrieele belangen terstond op den voorgrond.

opgericht, begon weldra Mungo Park aan de oplossing van het Niger-vraagstuk, welke rivier zelfs nog op d'Anville's kaart van W.-O. stroomde en met den Nijl vermoed werd in verbinding te staan, of, volgens sommigen, haar monding had waar de Kongo zich in zee stort.

Van het Engelsche gouvernement ging de expeditie uit, die in 1825 onder Clapperton het eerst door de woestijn heen tot het Tsad-meer doordrong en daar de Mohammedaansche steden en sultanstaten leerde kennen. Het is al weder een Engelsche expeditie, welke in 1850 onder Richardson dat onderzoek ging voortzetten, en, geholpen door de Duitschers Barth, Overweg en Dr. Vogel, het belangrijkste deel van de West-Sahara bereisde, een groot deel van den Nigerloop vaststelde, de staten langs die rivier en rondom het Tsadmeer in hun juistere ligging op de kaarten bracht en N. W. Afrika, ook voor de wetenschap en den handel, in Europa beter bekend maakte.

Stellen wij de door andere volken voor dit deel verkregen en aangevulde kennis, zooals later zal blijken, volstrekt niet laag, de eigenlijke *ontsluiting* ging van Groot-Brittanië uit. En datzelfde geldt van het Boven Nijlgebied en Oost-Afrika. Hadden zich vóór 1860 enkele Egyptische posten, zendelingen, ivoorhandelaars, grieksche of italiaansche avonturiers en vooral arabische slavenjagers aan dien Boven-Nijl te Gondokoro en elders gevestigd, eerst door de tochten van Speke, Burton, Grant. Baker, e.a. drong men van de Oostkust tot de meren en het maangebergte van Ptolemaeus door, bewees het bestaan der met sneeuw bedekte bergreuzen Kilimandsjaro en Kenia, bevoer en omlijnde de meren, beschreef de rivieren, die er uit- en instroomden en construeerde het rivierstelsel van dien Boven-Nijl, met bronnen, watervallen, zijtakken en bochten. Ook werden er, vooral toen de Duitschers Schweinfurth, Junker, Schnitzler en Stuhlmann in het gebied dier westelijke zijtakken soms jaren doorbrachten, toch het eerst door een Baker en Gordon de praktijken dier slavenjagers grondig bekend en konden zoowel daartegen als tegen het islamitisch fanatisme de gewenschte maatregelen genomen worden.

En wat Zuid-Afrika betreft, ook daar is het weder een Schot, Livingstone, die, van het Zuiden uit, de Zambezi weet te bereiken, deze rivier op- en afvaart en het werelddeel doorkruist, ook de meren tusschen den Nijl en deze rivier het eerst op de kaart brengt en de in die dagen grondige geografische kennis van Zuid-Afrika voor Europa ter beschikking stelt.

Het Portugeesche Zuid-Afrika wordt voorts het eerst door een Engelschman, Cameron, van O. naar West wetenschappelijk, en niet bloot voor handel of slavenjachten, bereisd en nieuw licht wordt geworpen over geografische en economische toestanden in een gedeelte van Afrika, waarvan de Portugeezen, niet zonder opzet en niet zonder goede redenen, de kennis aan Europa hadden onthouden.

En zoo was het ook weder een Engelschman, Stanley, die den zoek geraakten Livingstone terugvond en met dezen diens begonnen werk voortzette; die het eerst den grooten Kongostroom afvoer, de monden zijner reusachtige zijtakken aanwees, zelf een dier zijtakken, de Aroewimi, ontsloot, het Afrikaansche oerwoud bereisde en tot de mercantiele ontsluiting van den Kongo door zijn spoorwegplannen krachtig medewerkte. Dat ook hier, bij 't onderzoek der Noordelijke en Zuidelijke zijtakken, Franschen, Belgen, Duitschers, ja, nog vele andere natiën gewichtige diensten bewezen, neemt niet weg, dat de Engelschen ook hier, als in zoovele andere deelen van dit Zuid-Afrika, de rij der ontdekkers openen, zooals zij door hun spoorwegen, waarover later, tot ontsluiting van menig onbekend of weinig bereisd gedeelte hebben medegewerkt.

Tot zoover het onderzoek van het Afrikaansche binnenland in het tijdperk der Engelsche expansie, in die dagen krachtiger dan van eenige andere Europeesche natie, ook die der Fransche. Men zou echter, zooals gezegd, verkeerd doen, het onderzoek van Afrika in *onze* dagen geheel met die ontsluiting gelijk te stellen, wat wij thans, bij 't nagaan van het Afrika-vraagstuk in den nieuweren tijd, hebben aan te toonen.[1]

---

1) De geschiedenis der ontdekkingen in de 19de eeuw vindt de belangstellende lezer, behalve in de hier meermalen genoemde wer-

Het zou wel een wonder geweest zijn, als men in Europa dat onderzoek voortdurend alleen of hoofdzakelijk aan Engeland had overgelaten. Dit is dan ook zoo niet; en het trekt terstond onze aandacht, dat, nà en met Engeland, die volken het krachtigst medewerken, welke, als de Britten, hun handel en verkeer ter wille hunner industrie moeten uitbreiden: België, Frankrijk, Duitschland en Italië. — Sluit deze behoefte aan uitbreiding van handel, verkeer en industrie reeds uit, dat Afrika's exploratie overwegend de taak zou zijn van ééne of van enkele natiën — wat trouwens, vooral na de verdeeling van dat continent onder minstens 8 natiën, een onmogelijkheid werd — er zijn nog andere redenen, die aan dat onderzoek en die exploitatie niet een *nationaal*, maar een *inter*nationaal karakter moesten verleenen.

Ik moet daarop, als een der meest kenmerkende trekken van het jongste tijdperk, nog eens bijzonder de aandacht vestigen. — Gaat men de ontdekkingsgeschiedenis in dit jongste tijdperk voor de *geheele* aarde na, dan treedt, naast de behoefte om de werelddeelen voor practische doeleinden te ontsluiten en te verdeelen, nog een hooger motief op: de zucht om de planeet, die wij bewonen, in *haar geheel* en *grondig* te leeren kennen, m.a.w. het wetenschappelijk onderzoek krijgt zijn plaats naast de exploratie ter wille der bloote praktijk.

ken van Peschel, Günther, Supan, Kiepert en Umlauft, *voor Afrika afzonderlijk* en in samenhang besproken, in mijne „Ontdekkingsreizen van den nieuweren tijd", Utrecht 1871, tot het jaar 1870; in Sievers-Hahn's „Afrika", Leipzig u. Wien 1901, p. 4—44 tot 1900; in Günther's „Entdeckungsgeschichte" (Am Ende des Jahrhunderts, Bd. XXIII) Berlin 1902, p. 57—87 en voor den jongsten tijd in het Geogr. Jahrbuch door prof. Hahn, Bd. XXII, XXV, XXVII en XXX van 1888 af tot 1906. — Naast deze Duitsche bronnen is het, met het oog op de waardeering der reizen en hun bedoelingen, zeer wenschelijk de geschiedenis der ontdekkingen ook uit niet-duitsche bronnen te leeren kennen, bijv. uit Reclus' „Nouvelle Géographie", Bd. 10—13, dat echter begint te verouderen; Keane's „Africa", London, 1895; Scott Keltie, „The partition of Africa", 2de ed., London, 1895; Deville, „Partage de l'Afrique, exploration, colonisation," etc., Paris 1898; R. Brown, „The Story of Africa and its explorers", Bd. 1—4, London. 1892—1895; White, „The development of Africa" 2de ed., London 1892; Chatelain, „l'Afrique et l'expansion coloniale", Paris 1901.

Dat deze behoefte zich eerst in de tweede helft der 19de eeuw krachtiger deed gelden, kan geen verwondering baren, als men bedenkt dat toen eerst de natuurwetenschappen, vooral geologie en meteorologie, plant- en dierkunde, een behoorlijke vlucht namen; de volkenkunde eerst recht wetenschappelijk bestudeerd werd: iets anders dan het vermelden van vreemde bijzonderheden dier wilde volken. Ook begonnen toen eerst Koninklijke academies, universiteiten, genootschappen en congressen, Seewarten en meteorol. instituten, mèt de gouvernementen samen te werken en zuiver wetenschappelijke expedities uit te zenden, waaraan goed gevormde geleerden, van goede instrumenten voorzien, deelnemen. Dit alles is iets anders dan het onderzoek van den pionier, hetzij dan kustvaarder, zendeling, jager of handelaar, die trouwens ook maar zelden tot het hart der continenten doordringt.

En nu meene de lezer toch vooral niet, dat het de oud-hoogleeraar is, die dat wetenschappelijk onderzoek, naast dat doordringen uit practische doeleinden, krachtens zijn vroeger beroep, zoo hoog stelt en moet aanbevelen. Juist de geschiedenis der exploratie van Afrika in onzen tijd toont de waarde van dat wetenschappelijk onderzoek, ook voor de praktijk der exploitatie, zonneklaar aan. Want juist bij dat werelddeel leidde elke poging om het nationaal of internationaal te exploiteeren, *zònder* of *vóór* dat wetenschappelijk onderzoek, d.i. zonder of vóórdat de vermeerdering eener grondige kennis van land en volk daarmede gelijken tred hield, tot een beslist fiasco. En daarom ook staat men nog altijd, zelfs in onze dagen, voor het vraagstuk, hoe de voordeelen dier internationale exploitatie te vergrooten, de bezwaren, daaraan verbonden, te overwinnen.

Ik acht mij verplicht deze stelling te bewijzen.

Als de koning van België de afgevaardigden van verschillende Europeesche Staten in 1876 te Brussel bijeenroept om het Afrika-vraagstuk te bespreken, komt men tot de conclusie, dat niet de oprichting van militaire stations, zendingsposten of bepaalde handelsstations dat vraagstuk tot oplossing kan brengen en de internationale samenwerking bevorderen; maar wel

de oprichting van stations *hospitalières*, waar de wetenschappelijke onderzoeker of de pionier een gastvrije ontvangst vindt in 't geval van ziekte en hij zich, bij 't verloren gaan, opnieuw van instrumenten, kleeren, wapenen, provisiën kan voorzien, ook gidsen of tolken kan aantreffen. Voorts moeten die stations zijn *scientifiques*, bureaux d'information, waar woordenlijsten der inlandsche talen samengesteld, berichten ingewonnen en schetskaarten van de omstreken vervaardigd worden; meteorologische waarnemingen gedaan; verzamelingen, ook op practisch gebied, aangelegd kunnen worden. — Eindelijk zullen die stations moeten zijn *civilisatrices*, en dienen er zich handwerkslieden, landmeters, landbouwers te vestigen. Van daaruit zou vrede moeten gesticht worden tusschen krijgvoerende stammen en diende men de slavenjachten en den slavenhandel tegen te gaan [1].

Qui trop embrasse, mal étreint! Toch is het niet dáárdoor alleen dat de Brusselsche conferentie haar doel heeft gemist. Veeleer hierdoor, dat Frankrijk en Engeland, doch niet minder België zelve, hun eigen gang gingen en hun staatkundige en handelsbelangen meer op den voorgrond stelden dan de stichting van zulke stations hospitalières, scientifiques en civilisatrices.

---

1) Over de conferentie te Brussel en de stations wordt uitvoerig gehandeld in: „Het internationale onderzoek der Afrikaansche binnenlanden", Utrecht 1876. Aan de bovengenoemde Kongo-conferentie, te Berlijn van 15 November 1884 tot 26 Februari 1885 gehouden, namen niet minder dan 14 staten deel. Bij de verklaring, den 1sten December 1884 aangenomen, werd de handel op den Kongo zelven, zijn monding, zijn zijtakken en het aangrenzende gebied, ingesloten de Tanganjika, voor alle natien volkomen vrij verklaard, ook beoosten dat Kongobekken tot den Indischen oceaan van 5 N.B. tot den Zambezi-mond, tenzij in nog geheel onafhankelijke streken. Tevens namen alle mogendheden, welke aldaar souvereiniteitsrechten uitoefenden, de verplichting op zich, de inlandsche bevolking goed te behandelen, de opheffing van de slavernij langzamerhand voor te bereiden, het onderdrukken van den slavenhandel ernstig ter hand te nemen, de missie en de geleerden te beschermen, godsdienstvrijheid voor inboorlingen en vreemden te verzekeren. De acte van scheepvaart verklaart het verkeer op den Kongo, de zijtakken, meren en zijkanalen, ook op de spoorwegen vrij, doch met uitzondering van haventollen

Integendeel: juist de te Brussel verboden stations militaires, de zendingsposten en de speciale handelsstations namen allerwege toe.

En ook weder als het Congres, dat in 1884 te Berlijn gehouden werd, de internationale exploitatie van Afrika, langs politieken of diplomatieken weg, zoo practisch mogelijk wil regelen, meent men genoeg gedaan te hebben, als men de grenzen en het handelsgebied der koloniën en der invloed-sferen, vooral die van den nieuw gestichten Kongostaat, heeft erkend en omschreven; of de vaart op de Afrikaansche rivieren, meer bijzonder die op Niger en Kongo, heeft geregeld.

Toch mag men niet beweren, dat de daar gemaakte bepalingen bijzonder gunstig hebben gewerkt op de exploitatie van dezen Kongostaat, de vrijer vaart op de rivieren of het vermijden van botsingen tusschen de zich steeds op zeer verschillende wijzen uitbreidende staten en het even uiteenloopende gebruik van hun invloedsfeer gemaakt.

Doch wel het meest springt het onvoldoende eener internationale regeling bloot langs diplomatieken of politieken weg in het oog, en tevens het *onmisbare* van wetenschappelijk onderzoek naast practische exploitatie, door het voorgevallene op het zesde geografisch congres, in 1895 te London gehouden. Op dit zoo voortreffelijk voorbereide congres was het Afrika-vraagstuk hoofdschotel op het menu en werd uitsluitend door hen behandeld, die het werelddeel door reizen of langdurig verblijf van verschillende kanten hadden leeren kennen. Zeer verschillende middelen om de internatio-

---

loodsgelden, enz., die het karakter van schadeloosstelling dragen. Op dezelfde wijze had, wat den Niger betreft, Engeland voor den beneden-, Frankrijk voor den bovenloop te zorgen. — Bronnen voor deze conferentie en andere internationale tractaten en grensverdragen leveren, behalve de bovengenoemde werken van Deville en Keltie, Van Ortroy, „Conventions internationales définissant les limites actuelles des possessions en Afrique", Brussel 1898; Bonnefon, „l'Afrique politique en 1900", Paris 1900; doch vooral Graf Kinsky, „Vademecum für diplom. Arbeit auf dem Afrik. Continent", 3de ed., Leipzig, 1900, ook voor de litteratuur over de verschillende staten van zeer groote beteekenis.

nale exploitatie te bevorderen werden daar aan de hand gedaan, terwijl door een reusachtige kaart van Afrika de hoorders goed in staat gesteld werden in te zien, dat bij dit groote werelddeel niet alle middelen voor alle deelen even zeer van toepassing waren. Meer nog was dit het geval door een kaart met isochresten, d.i. een kaart, waarop door lijnen en tinten werd aangewezen, welke gedeelten reeds om hun bruikbaarheid onder Europeesche invloeden gebracht waren en welke vooreerst om hun geringere waarde daar wel buiten zouden blijven.

Doch wat die middelen betrof om vooral tropisch Afrika langs internationalen weg tot betere exploitatie te brengen, het is opmerkelijk, hoe zich bij die alleszins bevoegde sprekers toch zoozeer uiteenloopende stroomingen in 't aangeven dier middelen openbaarden.

Om daarvan enkele voorbeelden te geven, die ons geheel in het Afrika-vraagstuk zullen inleiden.

Consul John Kirk, een der oudste kenners van Oost-Afrika en den Niger, bleef overwegend op practisch terrein. Hij wees er op, welke moeilijkheden deze beide terreinen opleverden door hun ongenaakbare kusten en slecht klimaat, ook door het wanbestuur der inlandsche vorsten en den nog niet uitgeroeiden slavenhandel, eindelijk door de nabijheid der Sahara en de krijgszuchtige stammen in het Z. — Alle deze moeielijkheden bestonden voor de Europeanen in hoogere mate dan voor Arabieren, Perzen of Voor-Indiërs en andere kolonisten in Eng. Nigeria of O.-Afrika, al waren die moeilijkheden ook verminderd door stoom, betere vuurwapenen en de opening van het Suezkanaal. Hij wenschte dan ook onderscheid gemaakt te zien tusschen *kolonisatie* in die terreinen en *tijdelijke* nederzettingen, voor enkelen slechts van meer blijvenden aard. Voor de eersten kwamen slechts in aanmerking: niet te lage terreinen, die iets opleverden; groot genoeg om er een keuze te doen uit verschillende gronden en geschikt voor den aanleg van goede verkeerswegen. Oost-Afrika leverde in het hooge plateau bewesten de Nyassa, Masai-land, ook in de hoogere dalen der Zambezi en in Abessynië geschikte voorbeelden van gunstige verwachting.

Voor *tijdelijke* nederzettingen van Europeanen kwamen meer terreinen in aanmerking: liefst die, waar deze Europeanen, op heuvels gevestigd, met den spoorweg spoedig de kust konden bereiken, ook om periodiek naar Europa terug te keeren, wat noodzakelijk zou zijn. Naast inlandsche krachten zouden daar Britsch-Indiërs bij den landbouw dienst kunnen doen, die dan, mèt den Europeaan, dien inlander kunnen opleiden, ook op 't gebied van handel, industrie en de veeteelt, of liever het beschermen van nuttige, het uitroeien van schadelijke dieren, voorts bij het draineeren en exploiteeren van woeste gronden.

Tegenover dit overwegend practisch advies, 't welk zich trouwens meer tot de Engelsche bezittingen ter Oost- en Westkust bepaalde dan dat het de internationale exploitatie in debat bracht, plaatste graaf Pfeil, die in de Duitsche koloniën en elders zijn sporen verdiend had, zich op meer algemeen standpunt. Hij wees er op, dat bij de ontwikkeling van tropisch Afrika de samenwerking van alle natiën noodig was en slechts onder deze vier voorwaarden mogelijk zou zijn: 1°. dat een veel grondiger geografische en cartografische kennis werd verkregen, vooral ook van de physisch-geologische gesteldheid van den bodem, met het oog op den landbouw; 2°. dat het terrein van onderzoek kleiner werd, maar het onderzoek naar de producten en delfstoffen *in*, het klimaat *boven* dien bodem, des te grondiger, zoodat het verschil tusschen soms dicht bij elkander gelegen gronden wat beter in het licht werd gesteld. Zulk een wetenschappelijk onderzoek zou het mislukken van vele ondernemingen en kolonisatieplannen kunnen voorkomen. — In de derde plaats zou de tropische hygiëne wat beter moeten bestudeerd worden, vooral wat betrof den bouw en de inrichting der huizen, de kleeding, het voedsel, het diëet, enz. Doch in de vierde en voornaamste plaats diende bij die studiën de neger zijn beurt te ontvangen. Men moest hem niet alleen zien op te leiden door hem onder streng militair regime te plaatsen, door gemoedelijke toespraken, of, zooals het heette, door het geven van een goed voorbeeld; veeleer door hem te leeren kennen in zijn behoeften, hem te ontnemen, wat hem schaadt (slavenhandel, kruit en brandewijn), hem te

geven wat hij verlangt: een regelmatigen arbeid, die des te liever ter hand zal worden genomen en van des te langer duur zal zijn, naarmate men hem nieuwe behoeften schept. Men zal daarin des te eerder slagen, wanneer men hem het geloof kan bijbrengen, dat hij onder europeesch regime kan behouden wat hij bezit of verwerft, en dat hij in dienst van Europeanen van zijne physieke krachten beter gebruik kan maken dan in dienst van zijn inlandsche vorsten. Zoo zou dan ten slotte (en deze uitdrukking trof mij destijds bijzonder) de intellectueele kracht van den blanke in de physieke kracht des Negers worden omgezet.

De lezer zal hebben opgemerkt, dat deze voorstander der wetenschap of liever eener meer wetenschappelijke exploitatie van Afrika, toch niet zoo geheel en al de belangen der praktijk uit het oog verloor. Juist de door hem genoemde punten van onderzoek zouden der praktijk de onschatbaarste diensten kunnen bewijzen.

Toch schijnt hij door een opmerking, dat sommige reizigers door hun verkeerden omgang met die negers in één dag meer afbreken dan anderen in jaren hebben opgebouwd, den toorn van den grooten Stanley, die niet altijd even zacht met den zwarten broeder omging, te hebben opgewekt. Althans in een stekeligen uitval en op alles behalve hoffelijke wijze trachtte deze in het licht te stellen, dat de vroegere koloniën in Amerika, Australië of Zuid-Afrika toch ook niet langs den weg der wetenschap tot stand waren gekomen; dat de Kongostaat met zijn groot aantal blanken en zijn 40 schepen in de vaart, het voorbeeld leverde, wat men met langzaam, voorzichtig pionieren en 't zoeken naar bewoonbaar land vermocht; dat men toch vooral geen jongelieden naar Afrika moest zenden, die pas van de Universiteit kwamen, maar hen die wisten te leven, die konden afzien van onnoodige weelde en voorzichtig waren: geen groote marschen aflegden, noch wandelden in de zon, en vooral zich van sterken drank onthielden.

Ik behoef den lezer er zeker niet op te wijzen dat het graaf Pfeil niet moeilijk viel op deze boutade te antwoorden door, onder

groote instemming der Vergadering, er op te wijzen, dat er toch een groot verschil bestond tusschen het stichten eener kolonie en haar tot ontwikkeling te brengen; dat ook hij als pionier in de Duitsche koloniën begonnen was, maar juist later het nut der exploitatie langs den door hem aanbevolen weg had leeren inzien. Eerst pionierswerk, doch dan wetenschappelijk onderzoek. — Nadat in denzelfden geest de beroemde cartograaf Ravenstein er nog op had gewezen, wat ook wij in onze koloniën dagelijks ondervinden, dat voor mijnontginningen, cultures, militaire expedities en veilig verkeer ter zee in de allereerste plaats strenge opnamen, d.i. vertrouwbare kaarten noodig zijn en generaal Chapman de samenwerking in Afrika van alle natiën op dat cartografisch gebied had ingeroepen, ontvingen de voorstanders der wetenschappelijke exploitatie nog een krachtigen steun van Fransche zijde, toen door Victor de Fernant in het licht werd gesteld, dat ook allerwege voor Fransch-Afrika meer heil kon verwacht worden van „moyens économiques et scientifiques" dan van „expéditions militaires".

En nog mag ik geen afscheid nemen van dat Londensche congres, omdat aldaar het Afrika-vraagstuk zoo degelijk onder de oogen werd gezien, gezonde middelen ter oplossing aan de hand werden gedaan en de houding der Europeesche gouvernementen sedert de boven door ons besproken conferenties te Brussel en te Berlijn, aan een scherpe, maar niet onbillijke critiek werd onderworpen.

Dezelfde Silva White, die de bruikbare en onbruikbare gedeelten van Afrika zoo practisch cartografisch had voor oogen gesteld, wees er op, dat het houden van congressen en het benoemen van comité's, het maken van bepalingen op het papier nog niet alles was; dat vanwege de gouvernementen krachtiger maatregelen moesten genomen worden om geschikte werkkrachten aan te voeren, het in Afrika te steken kapitaal aan te moedigen, met den spoorweg, die in Afrika van N. — Z. liep, verbindingen van de Oost- en Westkust uit tot stand te brengen.

Doch nog scherper was in zijne kritiek de heer Lionel Dècle, toen hij de wijze naging, waarop de mogendheden Afrika on-

derling hadden verdeeld en de grenzen der invloedsferen hadden bepaald, zonder daarbij ook maar eenigszins op de wenschen en belangen der inlanders te letten; en in de tweede plaats, toen hij aantoonde, hoe die mogendheden, inplaats van elkander te steunen, uit naijver en eigenbelang elkander tegenwerkten. Door verscheidene voorbeelden werd toegelicht, hoe het toch best mogelijk zou zijn gemeenschappelijk den landbouw en handel te bevorderen en bij den aanleg der dure spoorwegen of gewone landwegen elkander te helpen. Verder ging hij na, wat door internationale maatregelen gedaan zou kunnen worden ter bescherming van de markten, de regeling eener betere pasmunt, de veiligheid der karavaanwegen en der stations, het tegengaan der uitroeiing van den olifant, het bestrijden van de tsetsevlieg en den niet minder verderfelijken slavenjager. — Als de diplomaten meenden ten opzichte van Afrika het volkenrecht zóó te kunnen toepassen, dat zij, vertrouwende op eigen kracht en de zwakheid van den inlander, een kaart namen en bepaalden, dat Afrika van den zooveelsten tot den zooveelsten graad Fransch, Duitsch of Engelsch zoude zijn; of invloedsferen in 't leven riepen, d.w.z. terreinen waar de eene natie niet verlangt dat de andere *iets* te zeggen heeft — dat zij dan ook vóór alles te zorgen hadden, dat het bestuur der Europeanen voor den inlander een weldaad was.

Tot zoover Lionel Dècle. Natuurlijk werd zijn denkbeeld, om vanwege het Congres in dien geest voorstellen aan de gouvernementen te laten doen, verworpen, op grond dat die voorstellen een staatkundig karakter droegen: een besluit, dat wij op onze beurt meer staatkundig dan gelukkig zouden willen noemen. —

Tot zoover het Londensche congres van 1895, een zeer belangrijke gebeurtenis in de geschiedenis der oplossing van het Afrika-vraagstuk. [1]

---

1) De hier besproken voordrachten op het Congres te London vindt men uitvoerig geresumeerd in het Tijdschrift K. N. A. Gen. 1895. In extenso, met daarop gevolgde discussie, vindt men ze in het Report of the VI Intern. Geogr. Congress, Londen 1896, onder deze

Merkwaardig is het zeker, dat op de twee na 1895 (te Berlijn in 1890 en te Washington in 1905) gehouden internationale geografische congressen, bij voortduring een zoo overwegend gewicht gelegd werd op de internationale verbetering, allereerst van de kaart van Afrika, wat wel meer bijzonder op den weg der geografische congressen lag, doch verder ook meer dan gewenscht, ja gebiedend noodzakelijk scheen. Immers, als de eminente mannen, die in Engeland, Duitschland, Frankrijk en Italië aan het hoofd staan van de Geografische Diensten en van den Generalen Staf, te Londen in commissie gesteld, op het congres te Berlijn verslag uitbrengen over den stand der cartografie van Afrika, lichten zij de hoogst onvoldoende kennis te dien opzichte toe door een kaart, waaruit blijkt, hoeveel terreinen, in den strengeren zin des woords onopgenomen, nog door heel Afrika heen zijn aan te wijzen; en hoe klein daarentegen die, van welke een meer tot in bijzonderheden gaande en langs trigonometrischen weg verkregen opname plaats had, wat evenzeer geldt van vele kusten en riviergedeelten. Een en ander wordt op een bij het verslag gevoegd kaartje zichtbaar voor oogen gesteld, en de commissie eindigt haar rapport met de opmerking, hoe dit kaartje met éen oogopslag doet zien, dat vooreerst de Europeaan ook heden nog niet tot alle terreinen is doorgedrongen en de regelmatig opgenomen streken klein van

---

titels: „The extent to which tropical Africa is suited for development by the white races," bij John Kirk, p. 523; „On tropical Africa in relation to white races", bij Graf Pfeil, p. 537; „Discussion on African papers," p. 544; „To what extent is tropical Africa suited for development" etc., bij Arthur Silva White, p. 549; „To what extent" etc., bij Lionel Dècle, p. 555; „Experiences in the Sudan", bij Col. Rudolph Slatin Pasha, p. 561; „General discussion on African papers", p. 565; „The Mapping of Africa", bij Generaal Chapman, p. 571; „On the comparative Value of African lands", bij A. S White, p. 579. — De hier genoemde bijdrage op het Congres te Berlijn vindt men in de „Verhandlungen des VII, I. G. Congresses", Berlin 1901, onder den titel „Topographical Survey of Africa. Abstract of the permanent Bureau", London (With Map) p. 744; die van majoor A. St. Hill Gibbons „Methods of exploration in Africa" in het Report of the VIII, I. G. C., Washington 1905, p. 70s.

oppervlakte zijn. — En ook nog weder op het Amerikaansche Congres moest majoor St Hill Gibbons er bij 't bespreken der „Methods of exploration in Africa" op aandringen, dat, nadat honderde reizigers en doorkruisers van het werelddeel als 't ware het skelet hadden leeren kennen, thans toch de tijd mocht aanbreken om dat geraamte door détailonderzoek en nauwkeurige opname van kleinere terreinen op te vullen met »smaller bones, veins and tissues."

Ik meen thans voldoende te hebben aangetoond, dat, naast practische exploitatie, wetenschappelijke exploratie in onzen tijd terecht bij de oplossing van het Afrika-vraagstuk onmisbaar wordt geacht, wat alles zooveel duidelijker zal worden, als wij in onze volgende hoofdstukken de onderdeelen met hun speciale aldaar verkregen kennis op geologisch, klimatologisch en biologisch gebied, wat uitvoeriger zullen kunnen nagaan. Dan zal het ons opvallen, hoevele terreinen ook voor die wetenschappen, bij de exploitatie van zoo overwegend belang, nog geheel onvoldoende onderzocht zijn, al brachten schoolatlassen, en ook wel grootere kaartwerken, ons met hun hoogtekaarten, isothermen-, wind- en regenkaarten, of geologische, ethnologische en cultuurkaarten, ja wat niet meer, in het denkbeeld, dat men voor Afrika te dien opzichte even ver gevorderd is als voor Europa.

Doch er is nog iets, wat wij, om den omvang van het Afrika-vraagstuk en zijn stand in onze dagen *goed* te verstaan, beter doen bij de onderdeelen te bespreken. Dit is het verschil in economische ontwikkeling: niet bij hen, die Afrika onderling hebben verdeeld, doch bij hen, die de kolonie of de invloedsfeer bewonen. Wat de kaart of de bovengenoemde kaarten niet of slechts gebrekkig in het licht kunnen stellen: de economische ontwikkeling en cultuur der inlandsche volken, is intusschen van het hoogste belang: niet enkel voor gouvernementen, maar ook voor hen, die, als velen mijner lezers, uit practisch oogpunt de oplossing van het Afrika-vraagstuk nagaan. — Zal men echter later op internationaal gebied die economische toestanden verbeteren, dan is wel in de eerste plaats noodig,

niet enkel te letten op een groot verschil te dien opzichte tusschen de onderdeelen, maar ook op de speciale vraagstukken, die zich in ieder dier onderdeelen voordoen.

Daarover in onze volgende hoofdstukken.

Wij eindigen hiermede het historisch overzicht der ontwikkeling van het Afrika-vraagstuk in den loop der eeuwen. Aan de practische zijde dier ontwikkeling hebben wij meermalen herinnerd. Nog slechts hierop zij gewezen. De indeeling, die wij voor 't vervolg in acht nemen, berust geheel op dat verleden; want het N.W. met zijn, zooals gezegd, phoenicisch-Karthaagsche en later romaansche cultuur, staat lijnrecht tegenover het N.O. met zijn egyptisch-aziatische beschaving; of het midden, met zijn oorspronkelijke, donkerkleurige bevolking, negertalen, fetisj-dienst en neger-cultuur. Dat alles had het zestiendceeuwsch Afrika reeds uit het verleden geërfd, en wij Europeanen hebben daarmede alsnog te rekenen. En bovendien kunnen ons niet onverschillig zijn de ervaringen, die vroegere kolonisten in de 3 uiteenloopende deelen hebben opgedaan over handel, verkeer en — den omgang met de bewoners dier 3 onderdeelen. Dat is het practische belang, wat niet alleen in Afrika, maar ook overal elders en te allen tijde, het verleden voor het heden bezit.

DERDE HOOFDSTUK.

NOORD-WEST-AFRIKA.

Wij zagen in ons tweede hoofdstuk, dat door 't ontstaan van geheel andere toestanden in Europa en Afrika beide, de Engelschen bij de exploratie en exploitatie van het zwarte werelddeel in de eerste helft der 19de eeuw de eerste plaats innemen; dat later, naast dezen, geheel nieuwe natiën (Duitschers, Italianen, Belgen e.a.) het koloniale gebied in Afrika betreden; dat zich langzamerhand een *internationaal* streven openbaart om de gezamenlijke belangen dier verschillende natiën te behartigen; doch dat men in de middelen om het werelddeel op gezonden grondslag te exploiteeren geruimen tijd, trots internationale conferenties, tractaten, congressen, heeft misgetast; dat tevens meer en meer is gebleken, hoe een wetenschappelijk onderzoek der verschillende onderdeelen moet samengaan met een practische studie van de belangen; doch niet enkel van de *Europeanen* in Afrika, maar ook van de *inboorlingen* der verschillende staten, koloniën en invloedsferen, waarbij geen nationale naijver, maar samenwerking op wetenschappelijk en practisch gebied dient op den voorgrond te staan; en eindelijk, dat vóór alles de economische toestanden in de verschillende gewesten moeten bestudeerd worden om goed te kunnen inzien, hoe deze voor de zoo uiteenloopende onderdeelen van een continent, dat 3 maal Europa's oppervlakte beslaat, noodzakelijk nog meer moeten verschillen dan dit, bijv. voor Europa, met Groot-Brittanië en Rusland het geval is.

Een en ander zal bij de behandeling der drie groote onderdeelen van Afrika: het N.W., N.O. en Z., alles veel duidelijker worden, terwijl daarbij vele speciale vraagstukken, èn op wetenschappelijk, èn op praktisch gebied, die wij vroeger slechts even aanroerden, thans grondiger kunnen besproken worden.

Ons in dit hoofdstuk bij het N W. bepalende, merken wij terstond op, dat dit onderdeel physisch niet in bijzonder gunstige omstandigheden verkeert. — Om dit goed in te zien, hebben wij dat N W. eerst zijn plaats te geven in het werelddeel, zuiver als geografische eenheid beschouwd.

Als Carl Ritter de werelddeelen vergelijkt uit het oogpunt hunner geschiktheid om door menschen bewoond te worden; of Oscar Peschel in zijn „Völkerkunde", naar hun vermogen om de bewoners tot hoogere cultuur te brengen, moeten beiden Afrika een lagen rang toekennen.

Als Ravenstein en prof. Wagner de werelddeelen naast elkander plaatsen, wat de procenten van bouw-, bosch- en weidegrond betreft, tegenover die van steppe, woestijn en onbruikbare gronden, heeft Afrika van die laatste (onbruikbare) gronden het meest, van die vruchtbare het minst pct. aantal.

En ook nog wederom in onze dagen moeten alle samenstellers van handels-geografiën of handels-atlassen duidelijk doen uitkomen, dat het voor 80 pct. in de tropen gelegen onbehouwen steenblok, Afrika geheeten, zonder binnenzeeën, diepgaande golven, insnijdingen en schiereilanden, zeer weinig natuurlijke havens bezit, doch des te meer heete, vlakke, ongezonde kusten, met heftige branding er voor; verder reusachtige hoogvlakten, die van 6—1200 M. hoogte reiken; laagvlakten, die nog geen 20ste deel van het continent innemen (bij Europa $\frac{2}{3}$); uitgestrekte terreinen, met onvruchtbaar lateriet, zand en steen overdekt; bergketenen of omhoog gewelfde randen der plateau's, die het toch reeds ongenaakbare werelddeel juist aan de kusten het meest afsluiten; rivieren, die, als echte plateaustroomen, diep insnijden, en, als verkeerswegen of ter besproeiing der velden, veel geringer dienst bewijzen dan elders; of, door de

kust- en randgebergten heendringende, watervallen vormen [1]. Geen wonder dus, dat Afrika, zooals Dr. Deckert zich uitdrukt, eeuwenlang „ein Hochburg der Barbarei" is gebleven; geen der oorspronkelijke rassen tot den rang van cultuurvolk zag opklimmen; destemeer volken telt, die nog op den laagsten trap van beschaving staan; dat dit Afrika, ofschoon, zooals gezegd, 3 maal zoo groot als Europa, slechts de halve bevolking van ons werelddeel bezit, in zijn handelscijfer van alle werelddeelen onderaan staat, in zijn verkeerswegen een staalkaart oplevert van de primitiefste verkeerswegen en onbeholpenste vervoermiddelen, die, daargelaten enkele spoorwegen in de koloniën, bestaan in wagens, karren en draagstoelen; kameelen, ossen of muilezels; vlotten en zakken om de rivier over te steken; of eindelijk in het *menschelijke* lastdier, als drager [2]. —

1) De physische toestand van Afrika, zooals het werelddeel in zijn bodemvormen, kusten, klimaat en vegetatie (cultuurgewassen) bij andere werelddeelen achterstaat, blijkt reeds zonneklaar uit de beschrijving en kaarten in Sievers—Hahn „Afrika", vooral uit de kaarten: Heimat der Nutzpflanzen, Kulturregionen; de Kulturkarte en Verkehrskarte, meerendeels ontleend aan Berghaus'„Physikalischer Atlas", en trouwens ook reeds in de betere schoolatlassen overgenomen. De invloed van dien physischen op den economischen toestand van het werelddeel, de cultuur en de middelen van bestaan der bewoners, treedt scherper in het licht, als men de door Ravenstein, Wagner en Supan berekende 30.2 pct. woud, 28.5 steppe, 23.5 woestijn en woeste grond (Oedland) stelt tegenover 17.8 kultuurgrond en deze in hun verspreiding nagaat op Paul Langhans' „Wandkarte von Afrika zur Darstellung der Bodenbedeckung" (Gotha, Justus Perthes); of op Bartholomew's „Commercial Atlas", kaart 44—47, waaruit blijkt, hoe geringe ruimte zelfs in de betere gedeelten (Egypte, N.-Afrika, Soedan en Z.-Afrika), het eigenlijke bouwland, tegenover steppe en grasland gesteld, aldaar inneemt.

2) Het achterstaan van het zwarte werelddeel blijkt echter eerst recht duidelijk uit een vergelijking van Afrika naar cultuur en middelen van bestaan met andere werelddeelen, zooals dit mogelijk wordt aan de hand van den bovengenoemden Commercial-Atlas, den Handels-Atlas van Scobel, de kaarten van Friedrich in zijn „Wirtschaftsgeographie", Leipzig 1904, of die van Oppel in zijn „Natur und Arbeit" Leipzig u. Wien 1904.— Zooals vroeger Dr. E. Hahn de werelddeelen

Keeren wij thans naar het N.W. terug, dan zal het ons opvallen, hoe dit onderdeel wel niet het minst stiefmoederlijk is bedeeld. Vooraf zij opgemerkt, dat wij onder dit N W. verstaan het gedeelte, dat zich van den 20sten meridiaan Gr. West tot den even zooveelsten Oost uitstrekt; in het N. door de Atlasstaten en Tripoli wordt ingenomen; in het midden door de West- en Midden-Sahara; in het Z., behalve door de groote rivieren van Soedan (Senegal, Niger en Sjari), door uitgestrekte steppen, wouden en weiden, die, mèt eenige bouwgronden, zich tot de bocht van Guinee en den Kongo uitstrekken [1]. Politisch beschouwd, zou dit deel bij voorkeur Fransch-Afrika mogen heeten, daar verreweg het grootste deel dier Noordkust, de West-Sahara, Senegambië, West-Soedan en menig deel der kust

---

naar de uitoefening van den landbouw (Mitt. 1892, Tafel 2) cartografisch voor oogen stelde en Dr. Vierkandt in 1897 (Geogr. Zeitschrift, tafel 2 en 3) naar de cultuurtypen, breidde Dr. Friedrich de vergelijking uit naar „Wirtschaftsstufen, -formen en -zonen," waaruit zonneklaar blijkt, hoe Afrika o.a. in „tierische, instinktive en traditionelle Stufen" bovenaan, in „die der wissenschaftlichen Wirtschaft" onderaan staat; verder bovenaan in hakbouw en cannibalisme, onderaan in bergbouwindustrie, transport, kapitaal en handel. En dat zelfde toont Oppel aan, als hij in den tekst of op de kaart het geringst aantal kilometer spoor, het laagste handelscijfer per hoofd, het gering aantal handelsplaatsen, zelfs van den tweeden rang, de gebrekkige verkeersmiddelen, in vergelijking met alle andere werelddeelen, voor oogen stelt. Dit alles wordt voor onze dagen nog nader toegelicht door von Halle's „Weltwirtschaft", Leipzig u. Berlin 1907, en Grunzel's „System der Industrie", „Verkehrs"- en „Handelspolitik", Leipzig, resp. 1904, '06 en '08, waarin, bij vergelijking van staten en werelddeelen, van Afrika in zijn geheel bijna nimmer sprake is en alleen voor sommige gedeelten (N.-Afrika, Egypte, Soedan, Kaapland) een vergelijking mogelijk kan zijn.

1) Publicaties over N.W.-Afrika in zijn geheel, als behoorende aan zeer verschillende staten, zijn zeldzaam. De belangrijke artikelen van Detmar Kurchhoff, „Alte und Neue Handelsstrassen und Handelsmittelpünkte" in N.W.Afrika (Geogr. Zeitschr. 1907, 126 en 174) en van Von Kleist, „Die wirtschaftliche Entwicklung von Französisch W.Afrika", item p. 243, komen later ter sprake, evenals de afzonderlijke publicaties over de Atlasstaten, Sahara, Soedan en Guinea.

van Guinee onder Fransch regime staan en in onze dagen bij voorkeur door Frankrijk geëxploreerd en geëxploiteerd worden.

Let men nu ook weder meer bijzonder op de physische of geografische toestanden in dit N.W., dan valt vooreerst op de bodemgesteldheid niet te roemen, wat nauw samenhangt met de *wordingsgeschiedenis* van dit onderdeel.

Raadplegen wij die wordingsgeschiedenis of geologische gesteldheid, dan blijkt ook hier weder, dat uit het grijze verleden der landen hun heden moet verklaard worden, m.a.w. dat de landen evengoed als de volken hun geschiedenis hebben en dat die der landen tot op den dag van heden op die der volken krachtig inwerkt. — Willen wij het laatstgezegde goed inzien, dan moeten wij het N.W. noodzakelijk in drie hoofdterreinen indeelen. Het Noordelijk bergland toch, of het terrein der Atlasstaten, heeft een geheel andere wordingsgeschiedenis dan de woestijnstreek en voorts de Soedanlanden in het Zuiden.

Die bodem der Atlasstaten hing vroeger met Z. Europa samen, van welken samenhang de duidelijkste sporen bij Sicilië en in straat Gibraltar overbleven. Het behoort geophysisch niet tot Afrika. Zooals een duitsch geoloog het uitdrukt, het is „ein nordischer Fremdling auf Afrikanischem Boden"; want het terrein is geplooid tot hooge ketenen, als 't bergland in Z.-Spanje en als in Italië de Apennijnen; en de bewijzen der instorting van de aangrenzende terreinen zijn te leveren zoowel in de diepe bekkens der Middellandsche Zee als in de afgebrokkelde kusten der snel in diepte toenemende Algerijnsche Zee.

Niet ten onrechte noemen de Franschen dit deel van Afrika somtijds „Afrique Mineure" (Klein-Afrika), zooals men bij Azië van „Asie Mineure" (Klein-Azie) spreekt, waarmede het door zijn hooge ketenen en tusschengelegen steppen en zoutmeren ook anderszins overeenkomt [1].

---

1) Voor de wordingsgeschiedenis, bodemgesteldheid, kusten, enz., alsmede den later te bespreken economischen toestand raadplege men (om ons te bepalen bij de litteratuur *na* Sievers—Hahn (1901), p. 642) A. Philippson, „Das Mittelmeergebiet, seine geographische

Op geheel andere wijze ontstond de Sahara. Die woestijnstreek onderging *niet* het proces van plooiing, verheffing en instorting, maar was en bleef van de oudste geologische tijdperken af een tafelland, dus geen vouwingsgebergte; een terrein, dat voor het laatst, en slechts voor een gedeelte, door een *krijt*zee (dus in het *krijt*tijdperk) werd overstroomd. De vroeger opgevatte plannen om de Sahara ter verbetering van Zuid-Europa's klimaat, onder te laten loopen, en gebaseerd op de meening, dat de woestijn nog in het *diluviale* tijdperk zeebodem zou geweest zijn, getuigen dan ook niet enkel van een bedenkelijke onkunde op geologisch gebied, maar tevens van gebrekkige kennis betreffende het verschil in hoogte en in reliefvormen, waardoor zich die zoogenaamde vroegere zeebodem onderscheidt. Dat dit verschil *zonder vouwing* of plooiing ontstaan kan: alleen door vulkanen en omhoogwellende eruptiefgesteenten, voorts door erosie van vroeger talrijker rivieren of de verweerende kracht der atmosfeer, hebben de geologen onzer dagen door tal van andere terreinen op aarde aangetoond.[1]

---

und kulturelle Eigenart", Leipzig 1904 (vooral de kaarten); Theod. Fischer's „Mittelmeerbilder," Leipzig u. Berlin 1906, V, „Die Atlasländer", waarop wij later terugkomen, evenals op de litteratuur voor de onderdeelen. Een helder denkbeeld van den Atlas, vooral in Marokko, geeft prof. Fischer ook in zijn artikel, „Marokko als Kriegsschauplatz" (Geogr. Zeitschr. 1907, p. 537).

1) De voortreffelijke werken over de Sahara van H. Schirmer, „Le Sahara", Paris 1893, Vuillot, „L'exploration du Sahara", Paris 1895 (men zie ook het artikel van wijlen P. R. Bos, „De Sahara en hare bewoners", in het Tijdschrift voor Gesch., L.- en V.-kunde) en Walther, „Das Gesetz der Wüstenbildung", Berlin 1900, worden aangevuld door de jongste onderzoekingen der Franschen, bijv. die van Foureau, „D'Alger au Congo par le Tschad", Paris 1901, en prof. Hahn's artikel, „Foureau's Saharadurchquerung und ihre wissensch. Ergebn.," Mitt. 1906, p. 116; Dürkop, „Die Wirtschafts- und handelsgeogr. Provinzen der Sahara", Jena 1902; Le Roy—Beaulieu, „Le Sahara, le Soudan et les chemins de fer Transshahariens", Paris 1904; H. Paulhiac, „Promenades lointaines: Sahara, Niger, Timbouctou, Touareg", Paris 1905, waarin de bereisde schrijver, oud-officier, vele op de bewoners, den Islam, de Saharabaan en andere koloniale kwesties betrekking

Doch die ongeplooide woestijntafel, zich ver buiten Afrika naar Arabië uitstrekkende, draagt op hare beurt weder een geheel ander karakter dan de ten Z. daarvan gelegen Soedan-plateau's, al grijpt de tafel hier op verschillende plaatsen ook diep in, zooals dat in het N. voor de Atlasgewesten het geval is.

Die Soedan-plateau's vertoonen, evenmin als de woestijn, eigenlijke ketenen: slechts hier en daar een vulkaan; en het vroeger op de kaarten voorkomend Kong-gebergte, evenwijdig loopende met de Kust van Guinee, is sedert lang, als niet bestaande, daarvan verdwenen. En toch vertoonen zich die Soedan-plateau's in hun uiterlijk of aan de oppervlakte, geheel anders dan de woestijntafel. — Vergelijken wij de beide terreinen onderling, doch nu alleen naar die oppervlakte, dan zij vooreerst opgemerkt dat de uitgestrektheid der Sahara (met Wagner of Supan) op ongeveer 9 mill. vierk. kilometer (die van ons Europa) kan gesteld worden. Verdeelt men nu verder de Sahara, met den degelijksten kenner der woestijnen, prof. Walther, in 4 landschapstypes: de „Fels-, Kies-, Sand- en Lehmwüste", dan doet het er minder toe, of wij precies de oppervlakte van ieder dezer onderdeelen kunnen bepalen. Dit blijkt wel uit alle becijferingen, dat het aantal der *cultuur*gronden en oasen in die woestijn, al is het ook iets grooter dan men vroeger meende, te nauwernood 200000 vierk. kilom. bedraagt: dus het 40ste of 50ste gedeelte; dat der steen- en kiezelvlakten daarentegen meer dan 4 millioen, waarbij dan nog te voegen zijn voor de duinen of Sandwüsten ruim een millioen. De rest komt dan voor de Lehmwüsten of de steppen en weiden en enkele meer bergachtige terreinen, die zich resp. aan de zuidelijke en noordelijke grenzen der woestijntafel bevinden.

Vergelijken wij nu daarmede de Soedanplateau's. Hoezeer onderscheiden zich deze ten goede, al zijn zij evenzeer ongevouwen als de Sahara! Vooreerst door vele en goed ontwikkelde rivieren;

---

hebbende onderwerpen bespreekt. Voor de onderdeelen moet naar de „Lit. ber." in Pet. Mitt. verwezen worden. Daarover ook nog nader bij de koloniën.

ook door een meer, de Tsad, waarin zich de belangrijke Sjari ontlast en dat door aanzienlijke Staten wordt omgeven, welke met die van den Niger in verbinding staan, evenals door de Sjari met den Kongo. En verder onderscheiden zich die Soedanplateau's van de woestijntafel door bosschen, die van ijle, door savanna's gescheiden boomgroepen in dichtheid toenemen tot het dichte tropische oerwoud; prairieën, steppen en graslanden, die zich tot krachtige veeteelt leenen; bebouwde gronden, die alle tezamen toch een heel ander terrein vormen dan die deelen der woestijntafel, welke de Engelschen *barren deserts* noemen en die in onvruchtbaarheid met de barren of frozen grounds van het hooge N. te vergelijken zijn.

Nòg is er iets, waardoor de Soedanplateau's zich van de woestijntafel onderscheiden. Hun zuidelijke rand is op eenigen afstand van de kust omhoog gewelfd, en deze schijnbaar zoo onbelangrijke bijzonderheid in de wordingsgeschiedenis dier Soedanplateau's is hier van grooten invloed op den toestand der *kust*rivieren, die eerst hoogerop hun watervallen hebben en dus verder bevaarbaar zijn; doch verder ook op het breeder worden van den kustzoom. [1]

---

1) De werken over Senegambië, West-Soedan en de kust van Guinee in hun geheel zijn nog zeldzaam, als gevolg der politieke splitsing van dit gebied. De meeste bijzonderheden bevatten de oudere reiswerken van een Nachtigal, „Sahara und Sudan", 3 B. Leipzig 1879 tot 1889; Binger, „Du Niger au Golfe de Guinée", etc. Paris 1891; Caron, „De St. Louis au Port de Timbouctou", Paris 1891; Gallieni, „Deux campagnes au Soudan Français", Paris 1891; Hourst, „Sur le Niger et au pays des Touaregs", Paris 1898; voorts P. C. Meyer, „Erforschungsgeschichte und Staatenbildungen des West-Sudan" Pet. Mitt., Gotha, Ergzhft 121. — Het laatste werk vormt den overgang tot die economische en politieke beschrijvingen van onderdeelen of toestanden in dat Soedan, die later bij 't bespreken der Fransche koloniën moesten ter sprake komen, doch hier vermeld worden, omdat zij ook over den physischen toestand van Soedan vele bijzonderheden bevatten. Wij bedoelen: de rapporten, door Fleurimont bij het Ministerie van Handel en Industrie ingediend over „l'organisation économique de l'Afrique occidentale", Paris 1901, en het werk, in 1900 over de „organisation politique, l'administration, les finances et les

Dit leidt ons van zelf tot het bespreken van een tweeden natuurvorm in dat N.W. Afrika, n.l. de kust, die, evenzeer als de bodemgesteldheid en oppervlakte, geheel onder den invloed der wordingsgeschiedenis staat en dus ook weder bij de Atlasstaten, de Sahara en Soedan een geheel ander type zal vertoonen. Daar die kust, als de toegang, de drempel van het continent, een bijzondere economische waarde bezit, verdient dat verschil in type alleszins onze aandacht. — Waar de Atlasketen de kust nadert, als in Algerië, Marokko en gedeeltelijk in Tunis, deden vulkanische krachten en instortingen tal van halfronde bochten ontstaan, waar de heftige branding, geholpen door langzame daling, op de weekere gesteenten haar verwoestende kracht uitoefent of de mondingen der van het gebergte komende stortbeken uitwascht. Slechts weinige natuurlijke havens, en die dan nog door kostbare werken en dammen bruikbaar worden gehouden, zijn op de Noordkust dier Atlasstaten aan te wijzen.[1]

Een geheel ander type vertoont de kust, waar de woestijntafel de zee nadert, bijv. op kleine schaal in Tripoli tot de bocht van Gabes, op reusachtige schaal in het W. tusschen Marokko en den Senegal. Niet enkel het glooiende strand en de zandbanken er vóór bemoeilijken hier de nadering der kust, ook de nevels, die het gevolg zijn van koude zeestroomingen,

---

travaux publiques au Sénégal", voor de Tentoonstelling te Paris 1900 gereed gemaakt. — Van meer specialen aard zijnde volgende bijdragen:
Barot, „l'Afrique française occidentale et les conditions d'habilité" (La Géographie, Janv. 1903); Ballod, „Sur les routes du Soudan", Toulouse 1902; Sarazin, „Races humaines du Sénégal.", Chambéry 1902; Megnièr, „Régime hydrogr. du Sénégal." (Rev. Col., Mai 1905); Pierre et Monteil „l'Elévage au Soudan", Paris 1905; Chevalier, „La situation agricole actuelle de l'Ouest Africain" (Renseign. Colon. 1905, N°. 12); „Résultats Minéralogiques et géol. de récentes explor. dans l'Afr. Occid. franç." (Rev. Col., Maart 1905); de Lapparent, „Sur de nouvelles trouvailles géol. au Soudan" (CR. de l'Ac. d. Sc., Paris 1904 en La Géogr. Bd. XI, Paris 1905.) -- Een „Histoire de la conquête du Soudan Français" gaf Gatelet, Paris 1901.

1) Nadere bijzonderheden en verklaringen geven Philippson en Fischer in de bovengenoemde werken, resp. p. 112 en 294; Bij Fischer ook 394 en verv.

Noordelijke winden of het omhoog gedreven diepere, koudere zeewater, en voorts de zóózeer met woestijnzand of stof bezwangerde atmosfeer, dat deze, als minder doorschijnend, de nadering der kust evengoed als de nevel bemoeilijkt.

Nogmaals een geheel ander, maar daarom niet zooveel bruikbaarder type vormt de tropische Soedankust van den Senegal tot en met de bocht van Guinee. Als op ons Borneo, vertoont zich die kust, van verre gezien, als een boschrijke, groene kustzoom, in tegenstelling met den oceaan, vooral na een lange zeereis, zoo vriendelijk begroet. Maar bij nadering ontpopt zij zich als een hoogst eentonige mangrove-kust, een amphibische natuurvorm: noch land, noch zee, bij vloed overstroomd, bij ebbe een moeras, waarboven zich eerst in de verte de omtrekken van hooger land verheffen; een broeinest van koorts en miasmen. En gemakkelijk te naderen is zij ook niet, zelfs niet voor de geoefende Kroe-negers, want er staat een branding, Calema, die, zelfs bij stil weer, door de van den Atlant. Oceaan komende golven of rollers levendig wordt gehouden, terwijl de riviermonden, zich dikwijls wijzigende en verleggende, evenmin een veilig binnenkomen verzekeren.

Doch er zijn, behalve kust en bodem, nog andere physische omstandigheden, die den Europeeschen kolonist bij de exploitatie moeilijkheden opleveren, of vraagstukken ter oplossing aanbieden. Wij bedoelen het klimaat en de daarmede samenhangende vegetatie en cultuurgewassen.

Het is geen wonder, dat de indeeling van ons reusachtig terrein in drieën, ook hier weder kan en moet behouden blijven. Het spreekt toch wel van zelf, dat de atmosfeer en hare hoofdkrachten: temperatuur, nederslag, luchtdruk en windrichting, anders zullen werken op Klein-Afrika met zijne geplooide, opgerichte terreinen; het vlakke binnenlandsche Saharagebied met zijne steenachtige hoogvlakten en zandzeeën en het meer zuidelijke, vooral voor Z.W.-winden meer toegankelijke Soedan, daargelaten de nabijheid van oceaan of aequator. Terwijl in de Atlasstaten aan de kusten het zachtere Middellandsche zee-klimaat

overweegt en de winterregens hun nederslag brengen, [1] nemen beide, temperatuur en regen, naar het binnenland met de hoogte af, terwijl tusschen de ketenen in, door verminderden regenval aan de luwzijde der bergen, steppen worden aangetroffen, die zich tot weinig meer dan den verbouw van halfa en veeteelt of het winnen van zout leenen: wel een verschil met de zuidvruchten, den wijnbouw en de graanproductie der vruchtbaarder Tell of kustzoom. — Doch ook hier nog vormen de overwegende krachtige noordenwinden, de oorzaak der onstuimige zeeen aan de kust, en de zeer droge zomers een schaduwzijde van het klimaat.— Het tweede deel. de woestijntafel, heeft zeer eigenaardige klimatologische toestanden, zich in den schralen plantengroei en de eigenaardige levenswijze der bewoners afspiegelende. Het eigenaardige van dat klimaat heeft men eerst kunnen verklaren, sedert men heeft ingezien dat die woestijntafel noch zeebodem is, noch het droge bed van den N.O. passaat, die, na in Azië haar vocht verloren te hebben, als droge wind, naar het heette, N.Afrika in het gezicht van Middell. Zee en Atlantischen oceaan zou doen versmachten. Men kwam toen terecht tot het juistere inzicht, dat dit deel van N. Afrika een eigen luchtdrukgebied, met eigen windrichting, vormt. Als de zomer boven die Sahara een krachtig minimum, of gebied van lagen luchtdruk, in het leven roept en de winden van alle zijden uit het N. en W. naar het continent waaien, brengen zij de kust overvloedig regen, doch het warme binnenland, waar de wind van een kouder naar een warmer terrein stroomt, vermag het vocht niet tot condensatie van waterdamp of tot regenval te brengen. Vandaar des zomers droge winden. In den winter daarentegen doet het boven de Sahara liggende maximum den wind afstroomen en al weder continentale, d.i. droge

1) De belangstellende lezer vindt de nieuwste gegevens voor den regenval in Soedan en voor geheel Afrika op voortreffelijke wijze voorgesteld op Fraunberger's kaart „Jährliche Regenmengen auf dem Festlande von Afrika" (Tafel 7, Mitt. 1906, Heft IV), toegelicht in den tekst p. 73—82. Voor de temperatuur der Afrikaansche onderdeelen, de te groote of te geringe warmte, verschaft de nieuwste gegevens Dr. Hopfner, „Die thermischen Anomaliën auf der Erdoberfläche", Mitt. 1906, p. 32, tafel 3—5 en kaarten in den tekst, p. 36.

winden ontstaan. Dat gebrek aan vocht, die wolkenlooze hemel, al is de atmosfeer ook door woestijnstof en zand beneveld, heeft verder ten gevolge, dat de temperatuurtoestanden geducht in uitersten vervallen en dat de gloeiende dag niet zelden plaats maakt voor nachten met temperaturen onder nul, terwijl ook de wisselende winden het verschil tusschen den éénen en den anderen dag, vooral op de hoogvlakten, zeer sterk kunnen maken. En deze temperatuurverschillen, winden en woestijnstormen zijn het verder, die in den loop der geologische tijdperken rotsen en steenen deden springen, het gesprongen materiaal ter verdere bewerking aan woestijnwind, storm en andere denudeerende krachten overgaven, die hier, op de overigens ongevouwen tafel, een verschil in relief en oppervlakte in 't leven riepen, een onderscheid tusschen steen-, kiezel-, zand- en leemwoestijn, wat elders voor een deel verklaard moet worden uit de hier ontbrekende rivieren en hun erosie.

Overigens is het wel natuurlijk, dat ten slotte op zulke terreinen, met zulk een atmosfeer er boven, van bijna geen plantengroei, laat staan cultuurgewassen sprake kan zijn, des te meer van schrale weidegronden en van nomaden, die met moeite terreinen voor hun vee en kameelen vinden en dus het beroep van roofridder of karavaanbegeleider er bij uitoefenen. — Slechts daar, waar in diepe inzakkingen van de tafel de bron of het grondwater aan de oppervlakte treedt en oasen ontstonden; of daar, waar vulcanische gesteenten door de neptunische van de tafel omhoog drongen en hoogere terreinen in 't leven riepen, waar de opstijgende wind vocht aanbrengt en soms niet onaanzienlijke rivieren deed ontstaan, — bevestigt de uitzondering den regel. Ook vergete men niet, dat de woestijn, met hare drogere, gezondere terreinen, niet *alleen* de schaduwzijden van haar klimaat ondervindt en ook wel iets meer produceert dan men vroeger meende.

Het derde deel, de Soedan-plateau's. bevestigt de wel eens uitgesproken meening, dat vruchtbaarheid en gezond klimaat in Afrika meer of min omgekeerd evenredig zijn. Groote vruchtbaarheid mag men er verwachten, omdat het in de tropen

gelegen is en in de nabijheid van den Atlantischen oceaan, die het geheele jaar door, als gevolg van den Z.W. wind die van zee naar land waait, vooral aan de kust overvloedig regen brengt; ook omdat het rijkelijk besproeid wordt door Niger en andere grootere en kleinere kustrivieren. Het heeft zelfs een krachtigen plantengroei, die dicht oerwoud [1] en savanna's doet ontstaan, doch zich beter laat kenmerken als gordel van de voortreffelijkste cultuurgewassen, voor handel en industrie van groote beteekenis: van dadel, olijf en kokospalm; kakao, banaan, koffie (Liberia), suikerriet; tabak, kola, aardnoten en tropisch ooft, terwijl, als cultuurgewassen der savanna, behalve vele der bovengenoemde, nog katoen, indigo, hennip, mais en rijst kunnen opgesomd worden en de bodem zich tot soms ontwikkelde veeteelt leent [2]. — Doch dat, in dien zelfden gordel, het klimaat door zijn vochtigheid en vochtig tropische hitte, vooral aan de lage, moerassige kust en riviermonden, door zijn onregelmatige regenbuien, talrijke stormen en onweders, soms ook door zijn woestijnwinden en altijd bijna ondragelijke hitte, zich evenzeer van zeer ongunstige zijde laat kennen, behoef ik den lezer slechts even in herinnering te brengen. Hier liggen de kerkhoven der blanken; hier wandelt de Europeaan niet ongestraft onder de palmen; en hier wordt niet ten onrechte van een, voor Europeanen althans, moorddadig klimaat gesproken. — Tot zoover de physische gesteldheid der drie deelen.

Doch nog andere moeilijkheden wachten de koloniseerende

1) Over dat tropische oerwoud in West-Soedan zie men: Breschin, „La forêt tropique en Afrique", La Géogr., Bd V, p. 430.

2) Voor de producten zoowel van het planten- en dierenrijk als de delfstoffen van N.W. en geheel Afrika raadplege men, behalve de bovengenoemde kaarten in Sievers—Hahn 's „Afrika" en de Handelsatlassen en kaarten, vroeger vermeld, Paul Langhans', „Wandkarte der Roherzeugung der Erde", in aansluiting aan zijn „Handelsschul- Atlas" uitgegeven (Gotha, Justus Perthes); Friedrich's „Produkten-und Verkehrskarte von Afrika", Bielefeld und Leipzig 1903, met litteratuur en statistieken van in- en uitvoer; voorts Futterer, „Afrika in seiner Bedeutung für die Goldproduction", Berlin 1895.

natiën en roepen andere vraagstukken in het leven, in verband staande met de *bewoners* der drie genoemde deelen.

Het spreekt wel van zelf dat vooreerst het aantal en de graad van cultuur der inlandsche bevolking voor den kolonist hooge waarde bezitten: vrij wat meer dan zijn blanke of zwarte huid, zijn gekroesd of lokkig hoofdhaar, zijn platte of grieksche neus, zijn dikke, opgewelfde of zijn fijne, rozeroode lippen. — Wat dat aantal betreft, het valt noch voor geheel Afrika, noch ook voor het N.W. met eenige zekerheid op te geven. Volkstellingen hebben in Marokko, Tripoli of de woestijn en in vele Soedan-staten natuurlijk niet plaats; en de schattingen dier bevolking hebben geen bijzondere waarde, zoolang de dichtheid van bevolking moet opgemaakt worden uit: het aantal hutten of tuinen en palmboomen; het aantal der toevallig op de markt toegestroomde koopers en verkoopers; de bevolking aan de rivieroevers, terwijl de ontvolkte woestijn, oerwouden of de ook schraal bevolkte steppen daaraan grenzen. Onzeker blijft ook de schatting, zoolang zich om den vriendelijken reiziger-medicus de inlanders verdringen, terwijl zij voor een Stanley op de vlucht gaan; zoolang sommige streken, vooral aan de kusten, dichter bevolkt zijn, doch daarachter slavenjachten, menscheneterij en -slachterij aan de hoven der vorsten hoogtij vieren en bovendien hongersnooden, oorlogen, epidemieën de bevolking decimeeren. — Geen wonder dan ook, dat de schatting dier bevolking van geheel Afrika in de laatste jaren (naar de grondige onderzoekingen van prof. Hahn, Wagner, Supan en vooral van dr. Vierkandt) van 206 millioen daalde tot 160, tot 150 en volgens de jongste opgave (Supan, „Bevölkerung der Erde", Gotha 1904) tot 140; ja, dat voor een gedeelte in dat West-Afrika, waar de met zijn cijfers zoo zuinige dr. Vierkandt nog 6 per vierk. kil. had vermoed, een latere onderzoeker, dr. Zintgraff, soms geheel ontvolkte terreinen aantrof. [1]

[1]) Voor de dichtheid van bevolking raadplege men, behalve Sievers-Hahn, p. 103 en verv., Wagner's „Lehrbuch der Geographie" (Hannover u. Leipzig 1900), p. 152—187, met uitgebreide litteratuur over dichtheid en verspreiding, haar cartografische voorstelling, de waarde

Om ons nu echter meer uitsluitend tot N.W. Afrika te bepalen, dicht bevolkt kan geen der drie deelen heeten. Ook nog bij de schraalst bevolkte staten van Europa staat dit N.W., met zijn 5 gemiddeld per vierk. kil., ver ten achter. Slechts in de Engelsche bezittingen aan den Niger, dus in het hart van het beste deel van Soedan, aan een drukbevaren rivierdeel, onder een krachtig regime staande, stijgt het hoogstens tot ruim 20, om zelfs in Algerië, Tunis en de bezittingen op de kust van Guinee tot 10 en 5 te dalen, terwijl in de W. en N. Sahara slechts één bewoner op de zeven tot tien vierk. kil. geteld kan worden. —

Doch, ook als men het oog niet op de hoeveelheid, maar op de hoedanigheid der bewoners vestigt, verkeert N.W. Afrika niet in gunstige condities. Homogeen, d.i. van hetzelfde ras en denzelfden stam, is die bevolking alles behalve; en wat dit voor moeilijkheden ten opzichte van taal, godsdienst, aard en belangen kan opleveren, ondervinden niet enkel de koloniale besturen in N.W. Afrika, maar zelfs regeeringen van de zooveel hooger staande landen als Oostenrijk, België, Pruisen (men denke aan de Polen), de Engelschen en wij, Nederlanders, in Indië.

Ik moet bij dit belangrijke punt, de homogeniteit der bevolking, nog een oogenblik stilstaan. Zelfs in de Atlas-staten, waar de Berbers in de berglanden hun afstamming het zuiverst hebben bewaard, vormen de Joodsche, Turksche, Arabische en neger-elementen een voldoende verscheidenheid om van geen homogene bevolking te spreken, terwijl de aanwezigheid aldaar

---

der schattingen en de verdeeling der menschen over de aarde. — Wat Afrika betreft, de meest kritisch bewerkte bouwstoffen voor de uitgestrektheid en de grenzen der staten, de grensverdragen, de politieke indeeling, de dichtheid en verspreiding der bevolking, met opgave van die der steden, vindt men in Supan's „Bevölkerung der Erde", Gotha 1904, p. 71—154. De studie van Vierkandt: „Die Volksdichte im Westl. Africa" vindt men in de Wissensch. Veröffentl. d. Vereins f. Erdk, Leipzig 1895, II, 135. Ook over het verschil in afstamming en godsdienst vindt men bij Supan belangrijke gegevens. De numerieke verhouding der verschillende rassen, voor zoover doenlijk, vindt men voor Afrika opgegeven bij von Fircks, „Bevölkerungslehre und Statistik", Leipzig 1898, p. 54.

van zoovele Spaansche, Italiaansche, Grieksche en andere Zuid-Europeesche elementen [1], die soms de Franschen in aantal overtreffen, eigenaardige moeilijkheden in 't leven roepen, zooals wij die in onze Oost met Chineezen, Arabieren en Japanners ondervinden of zullen ondervinden. — En dat ook het daarmede samenhangende verschil in godsdienst niet zonder invloed blijft, ervaren de Franschen niet enkel aan hun zuidelijke grenzen, waar de bevolkingselementen met die van de woestijnbewoners worden vermeerderd, maar vooral aan hun westelijke grenzen, waar de afkeer tegen het Fransche regime niet het minst in islamitisch fanatisme zijn grond vindt. — Ook de woestijnbewoners zijn, voor ons gedeelte, alles behalve homogeen. Immers, in de westelijke Mooren overwegen de Berber-elementen, terwijl bij de Toearegs en Tibbo's, meer naar het oosten, de Soedannegers en de bewoners van Oost-Afrika hun invloed deden gelden, wat, mèt de bodemgesteldheid dier woestijndeelen zelven, een groot verschil in 't leven riep tusschen de woestere, roofzieke Mooren, die vroeger de Nigerbewoners zoozeer teisterden;

[1] Merkwaardig is voor N.W.-Afrika in de landen der Noordkust de bonte mengeling van Zuid-Europeanen en in de overige deelen het gering aantal blanken tegenover dat van den inboorling. In *Tunis* bedroeg, volgens de telling van 1901, het aantal inboorlingen 1.700.000, Franschen 24.204, Italianen 63.866, Maltezers 12.732, Spanjaarden 913, Grieken 527, Hollanders 389, Oostenrijkers 302, Zwitsers 283, andere vreemden 485; in *Algerië*: Arabieren, Kabylen enz. 4.072.089, Franschen (in Frankrijk geboren) 121.500, in Algerië geb. 170.964, genaturaliseerde vreemden 71.793, genaturaliseerde Joden 57.132, Spanjaarden 155.265, Italianen 38.791, Marokkanen 23.872, Tunesiers 2.394, anderen 25.531. Volgens Lasnet, Chevalier en Cligny, „Une mission au *Sénégal*", Paris 1900, leefden aan die rivier en de daartoe behoorende territoires, in 1899 onder de 1.052.000 bewoners, 4000 Europeanen; in *Fransch-Guinea*, volgens Fameston, „Notice sur la Guinée Française", Paris 1900, in 1899 onder de 1.459.400 bewoners, 250 Franschen en 150 andere Europeanen; op de *Ivoorkust* (telling 1901) volgens Villamour en Richaud, „Notre Colonie de la Côte d'Ivoire", Paris 1903, onder de 1.955.000 bewoners 347 Europeanen. In *Britsch-Gambia* telde men in 1901 op de 137.456 bewoners 198 blanken; in *Lagos* waren deze getallen 41.847 en 233, in *Kameroen* ca 4 mill. en 670, van welke 561 Duitschers.

de veefokkende Toearegs, die wij reeds boven als roofridders hebben gekarakteriseerd en de zachtere, vreedzamer Tibbo's, op hunne beurt door de Toearegs van hun zout en oogsten in de oasen beroofd. — Dat het Fransche gouvernement bij 't beheerschen der woestijn, voorloopig nog in zijn verkeerswezen, van de zijde dier fanatieke Mooren en Toearegs meer moeilijkheden heeft te wachten dan van de Tibbo's, kan met vrij groote zekerheid aangenomen worden. — En weinig meer homogeen is de bevolking van Soedan, daargelaten dat er thans *zóóvele Europeesche* Staten, naast en door elkander heen, koloniseeren, dat hieruit alleen reeds kwesties en moeilijkheden kunnen ontstaan. En als men van dat Soedan nu verder de inlanders als Soedannegers qualificeert, zegt men niet veel en maakt men geen scherpe onderscheiding. Immers, dat Soedan wordt ook bewoond door Bantoe-negers, die zich, althans wat de taal betreft, geheel van de eersten onderscheiden. Verder splitsen zich die Soedannegers in tal van zeer uiteenloopende stammen: de Djoloffs, Mandingos, Haussa-, Kroe-negers, die in vele opzichten verschillen, en hebben zich onder hen gevestigd de Fulbe's, die niet in Soedan tehuis behooren, al is het dan nog niet uitgemaakt, of zij van het N. of van het O. uit (Nubië) in Soedan zijn doorgedrongen. En juist deze Fulbe hebben, zooals Barth en in onze dagen Dr. Meyer hebben aangetoond, door hun godsdienst (den islam) op de cultuur en de statenvorming der Soedan-negers een grooten invloed uitgeoefend. De onderscheiding in Mohammedanen en heidenen berust hoofdzakelijk op het feit, of de Fulbe al of niet hun heerschappij over de bewoners van Soedan wisten te vestigen, zooals in ons Indië de volken, die de cultuur van Hindoes en Arabieren hebben overgenomen, in alle opzichten te onderscheiden zijn van hen, die niet onder dien invloed geraakten.

Wanneer wij nu verder, met het oog op de ruimte, slechts kort op dat verschil in cultuur tusschen de 3 deelen van N.W. Afrika ingaan, is het ook al, omdat het verschil, althans bij de inlandsche bevolking, weinig uiteenloopt. Zooals uit alles wat gezegd is, reeds kan blijken, klom geen dier inlandsche

stammen of volken, noch vroeger, noch thans, tot een hooge cultuur op: een omstandigheid, waarmede regeeringen bij de oplossing van koloniale vraagstukken evengoed rekening hebben te houden als met kust, bodem, klimaat, producten, aantal en verscheidenheid der bewoners. — Dat woord cultuur heeft een zeer onbepaalde beteekenis, doch zal door ons in den meest concreten zin worden opgevat: zóó, dat wij ze bij voorkeur uit de middelen van bestaan [1] trachten op te maken.

Om met den landbouw te beginnen, die bij de inlandsche bevolking onder de bestaansmiddelen steeds overweegt en voor den Europeaan de meeste beteekenis bezit — die landbouw staat in Afrika alvast niet op een hoogen trap: alleen in de Atlasstaten wordt de ploeg gebezigd; overal elders is deze hak- en roofbouw en heeft te worstelen met droogten, sprinkhanen, olifanten en menschelijke verwoesters van den oogst in den vorm van vijandigen stam of slavenjager. Bij den neger in Soedan bepaalt zich die landbouw ook verder overwegend tot den aanplant van wat in zijn eigen behoeften voorziet: negerkoorn, gierst of tafgras en tocussa, een soort gras met vruchtjes als gierstkorreltjes, die tot een zuurachtig brood worden gebakken; voorts tot den verbouw van uien, meloenen en komkommers, manioc, wortelvruchten en aardnoten. Alle gewassen, die voor de Europeanen een groote mercanticle of industrieele waarde

[1]) Voor de bestaansmiddelen der natuurvolken, meer bijzonder die van Afrika, raadplege men Waitz, „Anthrop. der Naturvölker", Bd. II, „Die Negervölker", Leipzig 1860; Hartmann, „Die Nigritier" en „die Völker Africas", Berl. 1876 en Leipzig 1879; Frobenius, „Der Ursprung der Afr. Kulturen", Berlin 1898; Schurtz, „Das Afrik. Gewerbe", Leipzig 1900; voorts Muller, „Allgem. Ethnogr.", Wien 1879; Ratzel, „Völkerkunde", Bd. I, Leipzig 1894. — Bij Schurtz, „Urgeschichte der Kultur", Leipzig u. Wien 1900, Hfdst. III en IV, „Die Wirtschaft" en „Die materielle Kultur" worden de Afrikaansche volken uitvoerig besproken. Zie voorts: Bucher, „Die Wirtschaft der Naturvölker", Dresden 1898, waarin voor Afrika, p. 48, de landbouw, p. 56, de jacht, visscherij en Tierhaltung, p. 59, het Stammgewerbe, en p. 67 de markten meer bijzonder behandeld worden. Zie ook Vierkandt, „Natur- und Kulturvölker", Leipzig 1895 en Achelis „Moderne Völkerkunde", Stuttgart 1896, (Materielle Kultur), p. 30.

bezitten, bijv. olijfpalm, kaoetsjoek, gomsoorten, kopalhars en verschillende houtsoorten, worden van boomen, struiken of lianen gewonnen en zijn dus geen veldgewassen.

De veeteelt wijst ook op geen hooge cultuur en draagt in N.W. Afrika bij den neger een geheel ander karakter dan elders. Het rund doet overwegend dienst als trek- en lastdier; melk wordt weinig genoten; boter dient om het lichaam in te smeren; kaas wordt bij echte negers zelden bereid of genuttigd; daarentegen wordt het bloed der runderen veel gedronken. Het houden van runderen is meer een liefhebberij, een teeken van rijkdom en kan moeilijk eigenlijke veeteelt heeten. Het schaap is, naast leveraar van wol, even dikwijls offerdier; varkens worden bij de mohammedaansche bewoners van Soedan niet gehouden en doen in wilden staat, evenals de geiten, aan de aanplantingen soms groote schade. Runderpest en paardenziekten zijn den veestapel in 't N. even nadeelig als de tsetse-vlieg in 't Z.

En zoo wijzen ook de andere middelen van bestaan op een lagen trap van cultuur. Van industrie in Europeeschen zin is bij den inboorling van Soedan geen sprake: hoogstens van ambachten, die in bepaalde stammen tot hoogere ontwikkeling kwamen en verbonden zijn aan het vlechten, weven, het bewerken van hout, steen, ivoor, pottebakkerij en smidswerk, doch alles tot eigen gebruik, terwijl in de woestijn natuurlijk in 't geheel van geen industrie sprake is, al zijn dan ook een 70000 kameelen in gebruik om het zout uit de oasen Bilma en Kauar of el Djoef te vervoeren naar de Tsad-staten, den Niger en den Senegal. Daar voorts aan delfstoffen in dat geheele N.W. gedeelte, naast een weinig goud, slechts voor Tunis en Algerië eenig lood, ijzer en kolen vermeld staan, kan moeilijk elders van eenige groot-industrie sprake zijn. Trouwens de Soedan-neger verkeert nog in dat eigenaardige tijdperk van ontwikkeling der cultuur en der bestaansmiddelen, dat hij alles te gelijk is: boer, herder, jager, handwerker en handelsman: alles zonder veel verdeeling van arbeid of groote technische ervaring.

Tot zoover natuur en bevolking in dat N.W. Afrika. — Hebben wij de negatieve zijde van beiden uitdrukkelijk doen uitkomen,

om goed in het licht te stellen, welke moeilijkheden te overwinnen waren, toch zij, wat de bevolking betreft, terstond daaraan toegevoegd, dat de koloniale gouvernementen, volgens alle bevoegde beoordeelaars, bij hun streven de cultuur dier inlandsche bevolking te verhoogen, geen *ondankbaar* werk hebben te verrichten. Met verweekelijkte, krachtelooze, uitstervende, naar lichaam en ziel bedorven inboorlingen heeft men er niet te worstelen. Van ontluikende cultuur is meer sprake dan van een ondergaande. Zoowel de Berber als de woestijnbewoner en de meeste stammen der Soedan-negers worden in de jongste werken, het resultaat van zeer uitgebreide en grondige studiën, beschreven als van een krachtigen bouw, sterk van gestel, met scherpe gezichts- en gehoororganen, bestand tegen groote vermoeienissen, ongunstige klimaten en groote dosissen alcohol; alles behalve *zonder* behoeften, en dus tot den arbeid te brengen, mits tegen betaling en als men met hen weet om te gaan; in hun kinderlijken aard en met hun vele kinderachtige karaktertrekken toch onder een krachtig, rechtvaardig regime, zooals de meeste natuurvolken, best te besturen. Doch het zij herhaald, dat de Europeesche natiën dan zullen hebben voort te bouwen op een grondslag van cultuur, die bestaat, en vooral eene, die wat landbouw, veeteelt, handel en verkeer betreft, zich sedert eeuwen aan de natuur, het milieu waarin zij leven, heeft aangepast. Het zal dus geen wanhopig werk zijn, den inlander met zijn gezond verstand, zijn zucht tot nabootsen, zijn aangeboren winstbejag en soms fijn ontwikkelden handelsgeest tot een hooger niveau te brengen. Daarbij komen dan nog als ongetwijfeld gunstige factoren: zijn lust en behoefte om te reizen en zich te verplaatsen; zijn gewoonte om, wat hij zelf ondervond en leerde te vertellen en aan anderen mede te deelen; zijn behoefte aan statenvorming en militaire organisatie; bij sommige stammen zeer ontwikkelde juridische en politieke denkbeelden. Doch tevens zal men hem moeten onttrekken aan de hoogst verderfelijke invloeden van het fetisjisme, met zijn priesters, regenmakers en toovenaars. — Ja, als men in N.W. Afrika kolonisatie, in den eersten tijd althans, ook alleen van de meest materieele zijde opvat en het vraagstuk slechts zóó stelt:

„Hoe maken wij landbouw, veeteelt, industrie, jacht, handel en verkeer het meest dienstbaar aan eigen voordeel?" — ook dan nog zal het niet te moeilijk vallen de koopkracht van Berber en neger te verhoogen en, door verbetering van hun *materieel*-economische toestanden, op hun cultuur en verbetering der geestelijke in te werken. — Dat daarbij een geologisch, en vooral een meer gedetailleerd mineralogisch onderzoek nog menige vindplaats van delfstoffen, niet het minst in de woestijn, zal aan het licht brengen, waaraan N.W. Afrika thans nog zoo arm is; dat de hoogere techniek van den Europeaan Berber en Neger bij hun irrigatiewerken, landbouwinstrumenten, bemesting, het droogmaken van hoogst ongezonde moerassen, bijv. die van het Tsadmeer, den aanleg van betere wegen, de correctie der rivieren en riviermonden, onschatbare diensten zal kunnen bewijzen, ligt voor de hand. Elders zal dit leiden tot de vermeerdering der artesische bronnen in sommige woestijngedeelten en het helpen der oasenbewoners bij hun precair bestaan; het overwinnen der moeilijkheden, die de woestijn en de verbinding met Soedan opleveren, door spoorwegen of een sneller verkeer; de opening van vele rivieren, geheel of gedeeltelijk, voor stoombooten; de verbinding van vele rivieren onderling of met het aangrenzende Tsadmeer; de beveiliging van den handel, zooals de Russen daarvan in Centraal-Azië het voorbeeld gaven; het onderhouden van den marktvrede; het verhoogen der veiligheid op de wegen; het nog altijd strenger tegengaan van slavenjacht of den inval van roofzieke nomaden in de gewesten van sedentaire landbouwers; den invoer van betere pasmunten, of liever: van de *munt* in 't algemeen.

Golden deze verbeteringen N.W. Arika in zijn geheel en meer uitsluitend zijn eerste materieele behoeften, nog andere maatregelen zullen ter sprake komen, als der invoering of der bestudeering overwaardig, wanneer wij te dien opzichte de drie onderdeelen nog eens de revue laten passeeren.

Wanneer sprake is van exploratie en exploitatie, kunnen wij de Turksche, Spaansche en Portugeesche bezittingen in ons gedeel-

te gerust ter zijde laten. [1] De Turken hebben van het in de oudheid zoo bloeiend Tripoli met zijn drie havensteden (van daar de naam) *niets* gemaakt, of liever: hetzelfde als van alle landen, waar de hoef hunner paarden heeft geklonken en, zooals het gezegde luidt, verder geen gras meer groeit. Het nog altijd, volgens Dr. Grothe, zoo vruchtbare land is door de willekeur der ambtenaren en het slecht bestuur afgedaald tot den rang eener strafkolonie.

In de ongezonde, onbelangrijke Portugeesche koloniën geschiedde ook weder voor dit deel van Afrika niets tot exploratie en exploitatie; het handelscijfer bleef dan ook klein, dat van het tekort op het koloniale budget groot, en de handel op en in die koloniën is nog steeds hoofdzakelijk in handen van Franschen en Belgen. — De Spanjaarden hebben zich in N.W. Afrika op 2 punten gevestigd: op de westkust der woestijn en in het N. van Marokko. Op de westkust vestigden zij zich aan de goudrivier (Rio d'Oura), van waaruit de toegang tot de woestijn gemakkelijk heette; doch bij nadere kennismaking bleek de Rio geen rivier en bevatte zij geen goud; en toen de Spanjaarden zich binnenlands tot Adrar hadden uitgebreid, werd hun dit later door de Franschen ontnomen, die daarentegen op de kust de haven van Arguin voor den uitvoer van zout en gommen en met het oog op de visscherij in exploitatie brachten. — Op de

---

[1]) Voor de litteratuur over de koloniën bepalen wij ons, (buiten de boven reeds voor den physischen toestand genoemde werken) tot die van den jongeren tijd. De oudere litteratuur vindt men bij Hahn en zij heeft uit den aard der zaak voor de tegenwoordige toestanden minder waarde. — Voor Tripoli is thans het meest betrouwbare werk: Grothe, „Tripolitanien. Landschaftsbilder und Völkertypen", Leipz. 1898. Zie ook zijn „Tripolitanien und der Karavanenhandel nach dem Sudan", Leipzig, 1898 en Schoenfeld, „Aus den Staaten der Barbaresken", Berlin 1902. Over de italiaansche belangen aldaar handelen Richieri en Minutelli in hun „La Tripolitania", Milaan 1902 en Turin 1902; over de Fransche belangen Malthusieux, „Mission en Tripoli" (La Géogr. Bd. VIII, 1903, No. 5). — Zie ook vooral Fischer's „Mittelmeerbilder" bovengenoemd en van Ewald Banse, „Das Nord-Afrikanische Tripolis" Pet. Mitt., 1908, p. 49.

Noordkust reikt hun invloedsfeer, van de kleine bergvesting Ceuta uitgaande, met bijna geen handel en industrie, doch des te meer militairen, in Marokko niet ver; en wanneer zij zich in onze dagen ten naastenbij van alle actie in Marokko onthielden, schrijven wij dit gaarne toe aan machteloosheid en chronisch geldgebrek. Doch zij zullen zich dan ook niet mogen beklagen,[1] als de Fransche invloed ten slotte in Marokko zegeviert.

Resten dus de Duitschers, Engelschen en Franschen. Ofschoon niemand, en de verstandigen onder de Duitschers het allerminst, hoog zullen opgeven van de economische waarde der onder hun regime gestelde gewesten [2], zou het toch onbillijk zijn voorbij te zien, dat de Duitschers hier, hoewel onder de ongunstigste omstandigheden en met zeer geoefende koloniale mededingers in het strijdperk tredende, toch hun uiterste best hebben gedaan en in de exploratie, het wetenschappelijk onderzoek, zeker het minst te kort schoten. — In Togo werd een proefstation opgericht, waar van de cultuur der kolanoot en andere gewassen studie werd gemaakt; in Kameroen werden proefstations gesticht, zeer in 't belang der tabak-, cacao- en koffieplantages en waar tevens proeven met de cultuur van kaoetsjoek, thee en vanille werden genomen. Door grondige studiën van het klimaat nam

1) Bij 't bespreken der jongste publicatie over de Spaansch-Afrikaansche bezittingen „Africa Espanola" (Sahara en Guinea Espanola) in de Bull. d. l. Soc. G. 1904, II, No. 27, p. 473, verklaart de Ref. (H. Singer, Mitt. 1906, Littber 198), dat de „wirtschaftliche Zustand der Kolonie Rio de Oro sich noch verschlechtert hat". Volgens Fischer „Mittelmeerbilder", zijn de bezittingen ter Noordkust von Marokko door het Rif geheel afgesloten en zelfs in hun drinkwater geheel van Spanje afhankelijk. Hij noemt de vestingen „Meerengenstädte", zonder eenige beteekenis.

2) De publicaties over de Duitsche koloniën in het algemeen zijn te zoeken in tal van periodieken: de „Jahresberichte über die Entwicklung der deutschen Schutzgebiete", de „Beiträge zur Kolonialpolitik und — Wirtschaft", de „Kolonial Zeitung", het „Deutsches Kolonialblatt" en het „Koloniale Zeitschrift", „die Deutsche Kolonial litteratur", enz. — De algemeene beschrijvingen van de afzonderlijke koloniën zijn voor *Togo*: „Togo unter Deutscher Flagge", Berlin 1899; Dier, „Mitt. aus Togo", Steyl 1898; Wohltmann „Togoreise in

de sterfte in die kolonie aanzienlijk af, ook aan de kust, waar tevens de branding door landingshoofden en havendammen werd bestreden. Naar het binnenland werd de zeer onvoordeelige handel door tusschenpersonen, die de inlandsche producten te duur, den invoer van Europeesche waren te moeilijk maakt, vooreerst door de oprichting van militaire stations beveiligd en voorts ook in die richting verbeterd, dat in het binnenland handelsposten werden gevestigd, ten einde het crediet, dat aan den inlandschen handelaar moet verleend worden, in te kunnen krimpen. Voor de best mogelijke kaarten, beschrijvingen en steeds nieuwe onderzoekingen werd gezorgd; scholen, waar de Duitsche taal wordt onderwezen, werden opgericht; de talen der inlanders, hun zeden, gewoonten, behoeften grondig bestudeerd [1].

Dat de Engelschen, vooral in hun bezittingen aan den Niger, als naar gewoonte, krachtig ingrepen en de binnenlandsche toestanden

---

1899" (Berlin 1900); voor *Kameroen* en het binnenland: Morgen, „Durch Kamerun von Süd nach Nord", Leipzig 1893; Passarge, „Adamaua", Berlin 1895; Plehn, „Die Kamerunküste", Berlin 1898; Wohltmann „Kamerun", Berlin 1896; Hutter, „Wanderungen und Forschungen im N.-Hinterland von Kamerun", Braunschweig 1902; J. Semler, „Togo und Kamerun", Leipzig 1905, en Storz, „Reisebriefe aus West-Afrika und Beiträge zür Entwicklung der Deutschen Koloniën in Togo und Kamerun", Stuttgart 1906. — De beide laatste geschriften zijn van leden van den Rijksdag, die de koloniën bezochten.

1) Ter aanvulling van de zoo juist opgegeven litteratuur, laten wij hier alleen nog volgen wat het veelzijdige van dat Duitsche onderzoek in het juiste licht kan stellen, ook voor dit gedeelte van Afrika. Een geologische beschrijving van Togo vindt men in de Mitt. der Geogr. Ges. te München, 1905, p. 393. De economische toestanden worden besproken in Dove's „Wirtschaftl. Länderkunde der Deutschen Schutzgebiete", Leipzig 1902, en ook door Kaiser in de Mitt. der O. Schweizer. Comm. Ges. (zie Littber. Pet. Mitt. 1906, 598). De hygiënische toestanden en ziekten behandelt Plehn in zijn „Tropen-hygiëne", Jena 1902, en Scheube in zijn „Die Krankheiten der warmen Länder", Jena 1903. Over de talen en het volk der Ewe in Deutsch Togo schreef Spieth in zijn: „Ewe stämme", Berlin 1906; Westerman gaf een „Wörterbuch der Ewe-sprache", Berlin 1905. De nieuwere onderzoekingen, vooral van Kameroen uit, komen later ter sprake.

regelden, spreekt van zelf. Hun scheepvaartbeweging op kust en Niger, hun levendige handel, eerst in handen van chartered companies, werd door de Regeering van den beginne af krachtig gesteund; daarna, toen de staat de bezitting overnam, ook langs diplomatieken weg, terwijl in de met Duitschland en Frankrijk gesloten verdragen de grenzen zóó bepaald werden, dat Groot-Britannië niet met de slechtste gedeelten werd afgescheept. Integendeel: binnen de Engelsche invloedsfeer werd gebracht het terrein, waar menig Duitscher of Franschman den weg had gewezen, al was van bezit nemen geen sprake, omdat de vaart op dien Beneden-Niger en Benoë, trots alle verdragen, vrijwel door de Engelschen gemonopoliseerd werd. — Natuurlijk komen wij op de veel belangrijker koloniën der Duitschers en Engelschen, elders dan in N.W. Afrika gelegen, bij N.-O. en Zuid-Afrika terug. [1] Met een enkel woord zij er hier alleen nog opgewezen dat de Engelschen ook voor deze kolonie weder vooral in practische richting werkzaam zijn. Behalve voor goede kaarten, verbeterd door nieuwe onderzoekingen, wordt gezorgd voor studie van den regenval, in tropische koloniën van zoo groote beteekenis; voor die der geologische gesteldheid van den bodem en van den economischen toestand der kolonie en hare bevolking. [2]

1) Voor de Engelsche bezittingen ter kust van Guinee raadplege men: „The *Gambia* Colony and Protectorate. An official Handbook", London 1905; Ingham, „*Sierra Leone* after a hundred years", London 1894; Scott-Elliot and miss Raisin, „Sierra Leone", 1893; Freeman „Travels and Life in *Asjanti* and Jaman", London 1898; Kemp, „Nine Years at the *Gold Coast*", London 1898; Macdonald, „The Gold Coast, past and present", London 1898; Robinson, „*Nigeria*" 1900; Bindloss, „In the Niger Country", London 1898; Mockler Ferryman, „British Nigeria", London 1902; Douglas, „Atlas of West-Afrika", Edinburgh 1905, met verklarenden tekst, waarin tal van bijzonderheden over alle Britsche (en ook andere bezittingen ter Westkust), wat betreft klimaat, producten, handel en bevolking.

2) Nieuwe kaarten verschenen van de Gambia, Sierra Leone, Asjanti, de Goudkust, N. en Z. Nigeria, met het oog op grensregeling, den aanleg van sporen of de mijnen. De geologische beschrijving onder den titel „The structure of Southern Nigeria" (met kaart) vindt men in de Journ. R. G. S., 1907, I, p. 56. — Nieuwe onderzoekingen werden ingesteld door Visscher en Boyd Alexander,

En zoo kunnen wij nu onze aandacht ten slotte uitsluitend aan de Fransche bezittingen wijden, waarbij wij de steeds terugkeerende deelen: Atlas-staten, woestijn en Soedan weder onderling kunnen vergelijken.

Het kan zijn nut hebben bij de Atlas-staten eerst nog even de toestanden in het onafhankelijke Marokko te bespreken, ware het alleen om den aard van het Fransche regime beter te doen uitkomen. Evenals Tripoli, gaat dat land, in weerwil van zijne voortreffelijke, zeer uiteenloopende landbouwproducten en den veestapel op de drie zones van het Atlasvoorland, in weerwil van zijn tot de vervaardiging van geweren en kanonnen opgeklommen industrie en zijn krachtige als landbouwers en veefokkers geboren bewoners, alles behalve vooruit: en wel door zijn slecht bestuur, of liever: gemis van alle bestuur; de macht der hoofden tengevolge van een bij uitstek ontwikkeld stamleven; voorts door een priesterheerschappij, voor welke ook de vorige, krachtige en ontwikkelde Sultan moest bukken; door gouverneurs, die alle verzet tegen hun geweldenarijen door middel van inkwartiering, als in den tijd der dragonnades, onderdrukken. Het verkeerswezen bepaalt zich tot primitieve paden, voor ezels of muilezels geschikt, terwijl de rivieren op zakken of vlotten worden overgestoken. Het uitgezogen, domme en fanatieke volk is argwanend, apathisch en zinnelijk beide. [1]

Journ. Geogr. Society 1906, II, p. 176 en 368. De regenval werd bestudeerd door Donald A. Macalister, Scott. G. M. 1902, p. 631; den economischen toestand beschrijven Morel, „Affairs of West-Africa”, London 1902, en J. Watt, Scott Gegr. Mag. 1906, p. 173. In 1903 werd een expeditie uitgezonden voor de studie der malaria (Report of the Mal.-Exped.. Liverpool 1903). — Over de bevolking handelt Hazzledine, „The white Man in Nigeria”, Londen, 1904. Breeder opgevat is het fransche werk: „Le plateau Central Nigérien. Une mission archéol. et ethnogr. au Soudan Français”. Zie daarover nader J. G. Soc. 1907, II, p. 550.

1) Men zie Fischer, „Mittelmeerbilder”, Leipzig und Wien 1906, p. 356, over de daar heerschende onzekerheid van bezit en recht, het gemis van verkeerswegen te land en ter zee, de kwijnende middelen van bestaan. — Zie ook: de Marez Oyens, „Het Oostersche-Westen”, Gids 1908, April, p. 50, alsmede Arnold, „Marokko. Eine Wirtschaftsgeographie, 1900, en ons artikel in „Land en Volk” van 27 April 1908.

Zóó was vóór de heerschappij der Franschen de toestand ook ten naastenbij in Tunis en Algerië; en hij, die als prof. Fischer nog in 1906, durft beweren, dat Frankrijk aldaar nu reeds 50 jaar lang getoond heeft, dat het niet weet te koloniseeren, moet òf aangetast zijn door Duitschen naijver, òf de meest sprekende feiten voorbijzien. Want waarlijk! de Franschen hebben niet enkel op meer dan ééne plaats diep in dat N. W.-Afrika ingegrepen, maar juist in dat deel der Atlas-staten de cultuur, de exploratie en exploitatie krachtig in de hand gewerkt. [1] Hoewel men bijv. in Algerië en Tunis terecht, als in ons Indië, het inlandsch bestuur zooveel mogelijk liet bestaan, werd het fransche oppergezag in beide landen krachtig gehandhaafd; werd het stedelijk bestuur geregeld en worden de uit een militair oogpunt belangrijke punten bezet en versterkt. In de ondernemingen ter ontginning van de bruikbare gordels, Tell en Sahel, staken de Franschen belangrijke sommen; wijnbouw en boschcultuur werden krachtig ter hand genomen; de veeteelt verbeterd; handel en visscherij op de kust beveiligd en uitgebreid; tot diep in de woestijn werden verschillende oasen als 't ware in 't leven geroepen door artesische bronnen of, door Fransche bezetting, tegen rooverijen beschermd; wegen werden verbeterd, spoorwegen aangelegd; tal van scholen opgericht, waarvan de Joden, aan wie, trots het verzet der inlanders, het burgerrecht werd verleend, konden gebruik maken; fransche wijnboeren en tal van kolonisten zijn bezig met verbetering van wijnstok, olijf, dadel, palm, den aan-

---

1) Wat de Fransche bezittingen in N. W.-Afrika in hun geheel betreft, verwijzen wij naar de boven bij Soedan opgegeven litteratuur. Wij laten hier nog eenige publicaties volgen, die betrekking hebben op enkele producten en de exploitatie van sommige onderdeelen der fransche bezittingen ter kust van Guinee of Soedan. Daartoe rekenen wij Sébire, „Les plantes utiles du Sénégal," Paris 1899; Guy, „Les résultats géogr. et écon. des explorations du Niger (1892—98)," Renseignem. colon. et Doc. du Comm. fr. Afr. 1899, p. 17, 33; Schirmer, „La pénétration comm. du Soudan central", Bull. soc. géogr. comm. XIX, p. 590, en Ballien, „Notice agric. industr. et comm. sur le Soudan français", item 1898, p. 1; Chambres de Commerce, „Mission au Sénégal et Soudan," Paris 1898.

plant van eucalyptus en het winnen van halfa op de hoogvlakte, terwijl zij tevens het aantal Fransehen tegenover dat der Spanjaarden en Italianen versterken. —Als Prof. Hahn dan ook, geheel anders dan Prof. Fischer, verklaart, dat de Franschen „ein glückliche Hand" in deze koloniën hebben gehad en „bedeutende Erfolge" verkregen, gelooven wij dat dit getuigenis uit het jaar 1901 meer waarde bezit dan dat van Prof. Fiseher, op wiens oordeel, naar het ons voorkomt, de gebeurtenissen in Marokko niet zonder invloed zijn gebleven. Hij vergete niet, dat hij zelf vertelt, dat thans nog in Sicilië oude mensehen leven, die door Algerijnsehe zeeroovers gevangen genomen werden en als ehristenslaven hebben geleden. In zoo korten tijd zijn al die verbeteringen ingevoerd! Juist bij de Atlasstaten, zooals de beneden opgegeven litteratuur aantoont, kan blijken, welke bijzondere zorg de Franschen besteden aan een zeer zorgvuldige kustopname en het nagaan der kustveranderingen, het geologisch en geografiseh onderzoek, de studie van het klimaat in verband met irrigatie en de sehadelijke werking der uitroeiing van bosschen; voorts van malaria en de veranderingen in dat klimaat. Voor de bewoners blijkt dit uit de studie over den aard van het nomadisme; over het Italiaansch en Arabisehe element in die bewoners, de assimilatie der Muzelmannen en de behandeling der inboorlingen. [1]

1) Men zie resp. voor de hier genoemde onderwerpen: de studiën over de kusten van Fischer in Zeitschr. d. G. f. E. 1906, 554, gebaseerd op de gedetailleerde fransche kustkaarten; die over de werking der branding op die kust (Ann. de géogr. 1906, p. 152) en over „Les anciennes lignes de rivage du Sahel d'Alger", C. R. Ac. d. Sc., Dec. 1904 en 13 Juni 1905. Niet minder dan 8 lijnen van 17—350 m. zijn opgemerkt. Over den invloed der moerassen op de malaria zie men Sersiron, „Rapport sur le paludisme en Algérië" (Miss. d. Min. d. Col. 1905). Voor de geologie en orografie van den bodem herinneren wij aan het artikel van Bernard en Ficher, „Les régions naturelles de l'Algérie" (Ann. d. Géogr. 1902); de studie van Gentil over het Tafna-terrein „Esquisse stratogr. et pétrogr.", Algiers 1902) en de geol. kaarten over de grenszones (Geogr. Jahrb. XXX, p. 258), doch vooral aan de „Carte géologique d'Algérie", 3e ed. (1900) 1 : 800.000, en Savornin's, „Esquisse orogénique des chainons de l'Atlas etc. (C. R. Acad. Sc. 16 Jan. 1905). Vooral de geol. kaart wordt, met het oog op de

En als in de Atlas-staten, hebben de Franschen ook in de woestijn en in Soedan hun taak naar vermogen vervuld. Vooral de eigenaardige werkzaamheid der Franschen in de Sahara dient hier wat nader in het licht gesteld te worden. — Vooreerst zijn in de laatste jaren de meeste reizen in dat deel van Afrika door Fransche ontdekkingsreizigers afgelegd, en Fransche compagnieën drongen door in tot dusver niet bezochte streken, waardoor vele oasen en bergterreinen bekend of beter onderzocht werden. Daarbij kwam de vraag naar de woestijnvorming en het gewijzigde klimaat, alsmede naar het water, onder den grond in de woestijn aanwezig, telkens opnieuw ter sprake. — Doch niet minder werk maakte men van de economische ontsluiting der woestijn: het nagaan der handelswegen en der mogelijkheid om deze naar de noordelijke of zuidelijke koloniën af te leiden, terwijl tevens van de bewoners der woestijn ernstige studie werd gemaakt. Welke zekerheid bij dat verkeer reeds verkregen werd en hoe de slavenhandel afnam; hoe het Fransche bestuur zich over steeds meer oasen uitbreidt en daarmede het wetenschappelijk onderzoek der Sahara breeder en dieper wordt, vooral op geologisch en klimatologisch gebied, dit alles blijkt eerst

---

kolonisatie, irrigatie en het drinkwater samengesteld en verklaard. Over die irrigatie handelt afzonderlijk: Brunhes, „L'irigation dans l'Afrique du Nord", Paris 1902.

Over de malaria en den invloed van de ontwouding op het klimaat bevatten de Compte Rendu van het geogr. congres te Oran (1902) en het Bulletin v/d. Socr. géogr. te Algiers (IX) belangrijke bijzonderheden. De meeste bevat echter de C.R. van de Commission des études forestières, Algier 1904.— De bovengenoemde studiën over de bevolking vindt men in de Ann. d. G. 1906, pag. 152 (over het momadisme). De Italianen in Algerië en Tunis, worden door Loth besproken („Le peuplement italien" etc. Paris 1905), de Muzelmannen in Hamet's „Les Musulmans français du Nord d'Afrique", Paris 1906, en Passois „l'Algérie et l'assimilation des indigènes musulmans", Paris 1903. Uit beide werken blijkt dat vooral de Berbers steeds meer worden gefranciseerd.

De behandeling van Italianen en Spanjaarden in Algerië en Tunis en de houding der Franschen tegenover dezen bespreken ook Saint Paul, „Souvenirs de Tunisie et de l'Algérie", Paris 1904, en Loth „Le peuplement Italien en Tunisie et Algérie", Paris 1905, die op assimilatie der Italianen aandringt, niet op tegenwerking.

recht, als wij het hier in 't algemeen gezegde door eenige feiten en voorbeelden toelichten, waarbij wij echter alleen maar de belangrijkste der verkregen resultaten in volgorde van dat algemeen gezegde op den voorgrond kunnen stellen. Gautier onderzocht de Sahara ten Z.O. van Figig en Ft. Mahon;[1] Laperrine en Requin het massief, of liever de massieven, van Muydir, ten getale van 13 achter elkander gelegen[2]; luitenant Cottenest e. a. het Hoggar-plateau[3], terwijl door de genoemde tochten der compagnieën („raids") in het licht gesteld werd, dat de Midden-Sahara door de geweldige temperatuurverschillen en wind-erosie zeer aan de oppervlakte was gewijzigd.[4] Ook was de vochtigheid er eertijds veel grooter geweest, zooals bleek uit oude, vroeger begaanbare wegen en dalen, met een voorheen meer ontwikkelde vegetatie. Voorts werden door expedities, tegelijk van het N. en het Z. ondernomen (van den Niger uit), nieuwe bronnen bekend en Araoean en Taoudenni aan Frankrijk onderworpen.[5] — Er heerscht in dit gedeelte der woestijn zulk een zekerheid, dat prof. Gautier in 1905 geheel alleen het laatste deel zijner reis van Toeat naar Timboektoe kon afleggen. Ook over de West-woestijn, vroeger slechts zoo zelden bereisd, verspreidde een compagnie op haren tocht van Toeat uit, door de woestijnstreek Erg, nieuw licht, bestudeerde de karavaanwegen en zocht de weideplaaten op. Tevens werd het terrein geologisch opgenomen en de duinen in hun richting O.N.O.—Z.Z.W. werden grondig bestudeerd.[6] Vele vreemdelingen baseeren hun studies

---

1) Ann. de Géogr. 1903, p. 235.

2) Renseign. Col. 1902, No. 8.

3) Quest. dipl. 1902, II, 104, en Rens. Col. 1903.

4) Bernard et La Croix, „La pénétration Saharienne", Algier 1906, en Gautier, Ann. de Géogr. 1904, p. 1 en 85, die vooral de morphologisch-geologische gesteldheid van het terrein in het licht stelt.

5) De hier bedoelde expedities zijn die van Laperrine, Besset, Villatte, Théveniaut en de militairen onder Cauvin, Cortier en Flye St. Marie (La Géogr. XII, p. 209; Ann. de Géogr. 1906, p. 284 en La Géogr. 1906, p. 317.

6) Flye St. Marie, „Dans l'Ouest de la Saoera", Paris 1905. Zie over die Saharische compagnieën ook Hubner, „Frankreichs Sahara

op de door Fransche expedities verkregen resultaten. [1] — In verband met de speciale studiën over de oasen en de ondergrondsche waterbekkens bleek, dat de laatste vooral afkomstig zijn van het terrein ten Z. van bovengenoemde Muydir-massieven. Op menige plaats vertoonde de woestijn zich minder uitgestrekt dan men vroeger vermoed had en wisselde zij af met steppen, waar jaarlijks ten minste 6—12 cM. regen valt, gras groeit en de Toearegs hunne paarden en kameelen weiden. [2] — In verband met dit alles en de studiën over handelswegen en handelscentra kon Dr. Dürkop zijn dissertatie over „wirtschafts- und handelsgeographische Provinzen der Sahara" samenstellen en verkregen de studiën over de Saharabaan een vastere basis. [3] Eindelijk werden de Islam en voorts de Toearegs zoo grondig bestudeerd, dat zelfs hun bestuur, sociale toestand, verdeeling, recht en bestaansmiddelen konden worden beschreven. [4]

Compagnien" (Milit. Wochenbl. 1906, No. 21), waarin aangetoond wordt, dat ook reeds inboorlingen op kameelen dienst doen, natuurlijk onder bevel van Fransche officieren.

1) Zie o. a. het de Fransche werkzaamheid zeer waardeerende artikel van Von Kleist: „Die französische Sahara" (Geogr. Zeitschr. 1907, p. 65). Geheel gebaseerd op die nieuwere reizen is ook Passarge's artikel: „Geomorpholog. Probleme der Sahara" (Z. der Ges. f. Erdk. 1907, p. 166) en van Helene Wiszwanki, „Die Factoren der Wüstenbildung"(Veröffentl. d. Inst. f. Meereskunde, Heft 9, Berlin 1906).

2) La Géogr. 1902, I, p. 5 en 175; Compte Rendu de l' Ac. d. Sc., 21 Juli 1902. Zie ook Meteor Zeitschr. 1906, p. 427, waar de meening geuit wordt, dat de woestijn in verband met het gewijzigde klimaat vroeger ook dichter bevolkt was.

3) Dürkop, Wolfenbüttel 1902. Over den aanleg van de Saharabaan is te noemen: Paulhiac, „Promenades lointaines: Sahara, Niger, Timbouctou, Touaregs", Paris 1905, waarin deze veelbereisde officier ook over het beheer der Sahara en over den Islam vele verstandige opmerkingen maakte. Over de zich verleggende handelswegen handelt Fallot in de Quest. Diplom., XV, p. 209.

4) Zie over de Toearegs: „A search for the Masked Tawareks", London 1903 van Harding, die de woestijn tot Toegoert, Wargla en el-Wed bereizende, foto's van de daar wonende Toearegs nam. Voorts prof. de Calassante-Motynski, die het Hoggar-plateau in alle richtingen

En als in de Atlas-staten en de Sahara, hebben de Franschen ook in Soedan hun taak naar vermogen vervuld en de hun gestelde vraagstukken ernstig bestudeerd, terwijl zij hier toch met de grooteren afstanden van Frankrijk, een slecht klimaat, een schrale bevolking, lager staande bewoners, ook met een bodem, die voor $^1/_3$ geen woestijn of steppe kon heeten, hadden te worstelen. Niet het minste bezwaar leverden daarbij op de in het moederland steeds wisselende denkbeelden over de in Soedan te volgen politiek, zooals wij die bij ons kennen ten opzichte van den weg, die in Atjeh moet gevolgd worden. Toch is de Fransche invloed, van de dagen af dat Faidherbe en Gallieni krachtig in Soedan doordrongen, vooral na de onderwerping van Samory in 1894, steeds toegenomen; is de strijd tegen de islamitische Fulbe, ook van de factorijen uit, door Regeering en missie krachtig voortgezet; zijn in Dahomey de menschenslachterijen op groote schaal tegengegaan; werd de Haussa-taal, het Engelsch van Soedan, grondig bestudeerd; werden niet enkel betrekkingen met de minder fanatieke Mandingos aangeknoopt, maar ook Europeesche cultuur voor het eerst aan de heidenen bekend gemaakt. En dat alles geschiedt nog dagelijks te Sokoto, Kano, Koeka: vroeger zetels van islamitische cultuur en godsdienst, als 't ware heilige steden, zetels der Mohamm. geleerden en dus alles behalve Europeesch gezind. — Doch wat vooral veel beteekent, aan den handel, vroeger overwegend in slaven en ivoor, werd een ander karakter gegeven, ook een andere richting, n.l. naar de Soedansche West- of Zuidkust: op de wijze als die door de woestijn voor een niet onaanzienlijk deel naar Tunis, Algerië en de fransche oases werd afgeleid. — Dat ook de fransche diplomaten niet onhandig bij het sluiten van grensverdragen manoeuvreerden, kan daaruit blijken, dat de Franschen op 4 plaatsen verbinding hebben van den Niger naar den Atlant. Oceaan, doch de bezittingen

---

doorkruiste, met het oog op de talen der Toearegs (La Géogr. XIII, 156 en XIV, 167 en 295); doch vooral Köhler „Verfassung, soziale Gliederung, Recht und Wirtschaft d. Tuaregs" (Lamprecht, Geschichtl. Untersuch., II, I, Gotha 1904.)

der andere natiën, behalve bij den Nigermond, als 't ware enclaves in die Fransche bezittingen vormen.

Voegt men bij dit alles: hun openen, bevaren, beheerschen van Boven- en Midden-Niger, den aanleg van spoorwegen en het bezigen, zoo mogelijk, van ossenwagens in plaats van dure dragers; het verbeteren der haven van Dakar, dat St. Louis' plaats inneemt; het toenemen der bouwgronden en de verbeteringen in den aanplant van kolanoot, tabak, koffie, kaoetsjoek; eindelijk zeer ernstige studie van land en volk, neergelegd op de voortreffelijke kaart van Lannoy de Bissy en in tal van geologische en geografische beschrijvingen [1] — dan mag men er zich niet over beklagen, dat N.W. Afrika hoofdzakelijk onder Franschen invloed staat: te meer, daar andere natiën van al die verbeteringen groot voordeel trekken. Dat de Franschen ten opzichte der woestijn, die zij intusschen van het N.W. en Z. naderen of insluiten, thans nog een zeer voorzichtige politiek volgen en door overhaasting het verkregene niet in de waagschaal stellen. pleit voor de door hen opgedane koloniale ervaring. Mochten

1) Natuurlijk is de Fransche werkzaamheid in Soedan, Senegambië en ter kust van Guinee van geheel anderen aard dan in de Atlaslanden of in de Sahara. Om ons, met het oog op de ruimte, alleen bij de nieuwste werken te bepalen en thans, in aansluiting aan de vroeger gegeven litteratuur, bij voorkeur de werken te noemen, die den economischen toestand bespreken: door Dr. Barot wordt in La Géogr. 1903, I, p. 19, de waarde der verschillende zones van Dahomey besproken. Bovendien gaf hij een „Guide pratique de l'Européen dans l'Afrique Occidentale", Paris 1902. Ook in La Géogr. 1904, I, p. 155 en in de Rev. Col. 1901/02 en '02/03 worden het binnenland Borgoe en de spoorwegbouw besproken. De jongste beschrijving is die van François, „Notre Colonie de Dahomey", Paris 1906. — De ivoorkust wordt uitvoerig beschreven in „Notre colonie de la Côte d'Ivoire", Paris 1903. De geschiedenis der verkeerde voorstelling van het Kong-gebergte vindt men in de Ann. d. G. 1903, p. 130: over de lagunes, de rivieren en hun bevaarbaarheid vindt men bijzonderheden in La Géogr. 1902, I, 241 en Zeitschr. der Ges. f. E. 1902, 80. Zie ook Clozet, „Dix ans à la Côte d'Ivoire", Paris 1906. Ter aanvulling der litteratuur over Senegambië, zij hier gewezen op Machat's „Les rivières du Sud dans le Fouta Djallon", Paris 1906, en Chantard's „Etude géophys. et géol. sur le Fouta Djallon", Paris 1905.

Duitschers en Italianen, waartoe prof. Fischer schijnt aan te sporen, in Marokko en Tripoli het werk der Franschen willen overnemen, dan dienen zij zich te haasten; want bij den dag wordt de invloed der Franschen terecht grooter. — Doen zij het niet, dan zal de uitbreiding der Fransche heerschappij, ook over die gewesten, een kwestie van tijd worden. Voor Afrika en Z.-Europa zou dit een weldaad mogen heeten.

VIERDE HOOFDSTUK.

NOORD-OOST AFRIKA.

Wij hebben in ons vorig hoofdstuk gezien, dat moeilijk van koloniale vraagstukken en koloniaal beleid sprake kan zijn dan in verband met, als gevolg van het land, het „milieu tellurique", zooals Reclus zich uitdrukt, waarin of waarop de gekoloniseerde inlander en de kolonist alsmede de koloniale Regeering zich bewegen: m.a.w. zonder dat in het licht gesteld wordt, met welke moeilijkheden alle drie te worstelen hebben om tot hoogere cultuur te komen of gebracht te worden.

Immers, zooals wij reeds bij N.W. Afrika zagen, hing al dadelijk van de wordingsgeschiedenis van dat milieu tellurique af het verschil tusschen de 3 hoofddeelen: en moesten ook verder bij ieder dier onderdeelen daaruit verklaard worden: de genaakbaarheid van kust, havenstad of riviermond; het effene of geaccidenteerde van het terrein, zonder of met hooge ketenen of uitgestrekte hoogvlakten; de bruikbaarheid der rivieren; de aanwezigheid van delfstoffen in dien bodem en zijn geschiktheid voor landbouw en veeteelt aan de oppervlakte. — En dan kwam de tweede geografische factor, de atmosfeer boven dien bodem, welke vooreerst in staat is de oorspronkelijke of geologische gesteldheid van dien bodem door erosie der rivieren, door verweering of door de werking van den wind aanzienlijk aan de oppervlakte te wijzigen. En bovendien oefenden dan nog hooge temperaturen, snelle wisselingen daarvan, vooral bij dag en nacht, of van den eenen dag op den anderen, grooten invloed uit, evenals de regen aanbrengende of droge wind, de hoeveelheid van dien regen, zijn

verdeeling over het jaar, zijn neerkomen in gestadige of korte, soms zeer noodlottige buien.

En toen wij gezien hadden hoe die physische factoren, telkens in de 3 hoofddeelen, zeer verschillend werkten, moest het ons opvallen, dat er nòg een machtige factor bestond, waarmede te rekenen viel, als wij de verschillende behoeften, het koloniale beleid en de koloniale vraagstukken goed wilden kennen, billijk beoordeelen en nader tot hun oplossing brengen. Die factor was de bewoner: zijn aantal; zijn homogeniteit of gelijkheid in afstamming, taal en godsdienst; zijn reeds verkregen cultuur, zich vooral in zijn middelen van bestaan openbarende.

Wanneer nu N.O.-Afrika aan de beurt is, spreekt het wel van zelf, dat dezelfde methode *kan* en *moet* gevolgd worden. Ook van dit deel van Afrika zullen wij nagaan, welke moeilijkheden de *natuur* den bewoners der landschappen te bestrijden geeft; welke vraagstukken zich daarbij voordoen en hoever men met de oplossing daarvan gevorderd is.

De wordingsgeschiedenis van N.O. Afrika is een geheel andere dan die van het N.W. Een der voornaamste punten van verschil is wel dit, dat in het terrein, zooals het zich van de Middenwoestijn tot de Roode zee, of, meer zuidelijk, van den Kongo tot den Indischen oceaan uitstrekt en van de Middellandschezee reikt tot 10 Z.B. (de Rovuma) — dat in dit gedeelte de woestijnvorming op den achtergrond treedt, evenals die der geplooide ketenen, zooals wij die in de Atlaslanden leerden kennen en dat zich hier geheel andere natuurvormen vertoonen. Vooreerst: een verklaarde hoogvlakte, die dicht bij den evenaar in de buurt van het Rudolfmeer betrekkelijk smal is: altijd nog 350 K.M., doch zich naar het N. tot 500, naar het Zuiden tot 1200 K.M. verbreedt en zoowel naar den Kongo als naar het N. en O. helt. — Doch in de tweede plaats treedt op den voorgrond het zoo merkwaardige feit, dat deze hoogvlakte van zeer oude gesteenten door vulcanische werking gescheurd is, zoodat breuken [1] ontstonden, en wel in twee hoofdrichtingen: van

---

1) Na het tijdperk der grootere reizen (Speke, Grant, Burton, Baker, Gessi, Schweinfurth, Junker, Emin Pascha, Stuhlmann, e. a..

N.W.—Z.O., als de Roode Zee (daarom ook erythraëische genoemd) en van Z.W.—N.O., in de richting van de lengteas van het Somali-land gaande en dus de Somali-richting geheeten.

Niet alleen dat deze hoofdlijnen elkaar kruisen, maar dit is nog bovendien het geval met dwarsbreuken, die zich van O.-W. uitstrekken, hoewel zij minder ver reiken. Die doorkruisingen zijn dáárom van zooveel gewicht, omdat op de punten, waar de lijnen elkander snijden, de hoogste vulkanen [1] zich verheffen (trouwens niet alleen in O.-Afrika); of dat zich aldaar de colos-

---

volgde ook hier in Afrika het detail-onderzoek en dat der reizen in, der exploratie van de eigene koloniën, al bleef een soort internationaal onderzoek bestaan. Van daar dat N.O. Afrika in zijn geheel of voor alle onderdeelen, na 1900, ook physisch zelden meer wordt beschreven. Uitstekend is het werk van Stuhlmann: „Mit Emin Pascha ins Herz von Afrika", Berlin 1894, waarin de schrijver O. Afrika vooral orografisch en geologisch voor oogen stelt en het klimaat, de vegetatie en de dichtheid van bevolking daarmede in verband brengt, insgelijks cartografisch toegelicht. Daarop zijn alle latere beschrijvingen gebaseerd. — In deze eeuw zagen nog het licht over de breuken en het vulcanisme: het voortreffelijke artikel van Maurette, „État de nos connaissances sur le Nord-Est Africain" (Ann. de Géogr. Bd. XIV, p. 339, 433 met 8 kaarten en profielen, Juli en Nov. 1905), waarin 4 orogr. terreinen voor de Somali-, Galla-landen en Abessynië onderscheiden worden en ook de volken grondig worden besproken. Een gedeelte van die „Ost-Afrikanische Graben", tusschen het Natron- en Manyarameer, bespreekt prof. Uhlig, Geogr. Zeitsch. 1907, p. 478, met schetsen van het landschap en kaart. Ook in de later te bespreken onderzoekingen van Dr. Jaeger en prof. Uhlig in Duitsch O.-Afrika wordt die breukrand behandeld (item 1907, p. 640).

1) De vulkanen van Oost-Afrika in hun geheel beschrijven: Simmer, „Der active Vulkanismus auf dem Afrikanischen Festlande und Inseln", München 1906 en in „die Zentral-Afrikanische Vulkanreihe" Herrmans en Vetter (Mitt. Schutzgeb. XVII, p. 27). — Natuurlijk werden de afzonderlijke vulkanen nog herhaaldelijk beklommen en beschreven, bijv. de Kenia, de Kilimandsjaro, doch vooral de Roewensori: de Kenia door Tate (Geogr. Journ. 1904, I, p. 220, en door Brown (item, 1906, p. 36). Prof. Uhlig besteeg op de zoo juist genoemde reis naar den Kilimandsjaro de v. d. Decken- en Kerstengletscher en den zoo goed als onbekenden Meroeberg bijna tot den top.— Met pogingen om den Roewensori-top te bereiken, vroeger

saalste massa's eruptief gesteenten ophoopen, zooals in Abessinië. Doch die breuken hebben nog een ander belangrijk gevolg. Zooals zij door hun opgewelfde randen of met hun vulcanische kegels en berggroepen in hun buurt de eenheid in het relief der hoogvlakte verbreken, hebben zij op andere plaatsen afglijdingen, instortingen en een bekkenvorming doen ontstaan van zeer verschillenden vorm en grootte, die, met water opgevuld, een zóó groot aantal meren in het leven riepen en van zóó groote oppervlakte als in weinig andere terreinen op aarde voorkomen. Bezuiden Abessynië en van 5 N.B. af beheerschen deze geheel en al het landschap en oefenen natuurlijk op het leven en verkeer der bewoners geen geringeren invloed uit dan breuk of vulkaan. Wederkeerig schijnt voorts de werking van breuk en vulkaan op het ontstaan van meren en die van groote meren, even als die van den oceaan, op het ontstaan van vulkanen.

En evenzeer als deze drie hoofdvormen verschillen, loopen de terreinen uiteen, die, zooals wij boven zeiden, naar den Kongo, naar den Indischen Oceaan en naar het N. in de richting van den Nijl hellen. — Het Kongobekken in ons laatste hoofdstuk besprekende, verplaatsen wij ons thans eerst naar de helling tusschen hoogvlakte en Indischen Oceaan, m.a.w.: naar Duitsch O.-Afrika, Engelsch O. Afrika en het land der Somali en Galla, dat in de golf van Aden zijn noordelijke grens vindt.

Al staat Duitsch O.-Afrika overigens onder de Duitsche koloniën bovenaan, het zal nog vele moeilijkheden hebben te overwinnen en verschillende vraagstukken op te lossen. Immers, als men

door Stuhlmann, Scott Elliot, Moore, Johnston, Wylde (zie Globus LXXX, I, p. 78) aangewend, zijn op nieuw alle geografische tijdschriften opgevuld (Geogr. Jahrb. 1904, p. 10 en 17, 1907, p 270; The Journals 1906, Afl. 5, 6, 7, 8 en 10; Geogr. Zeitschr. 1906, 4, 6, 12; 1907, 2), totdat aan al deze voorloopige berichten een einde kwam door het artikel in The Geogr. Journal van 1907, p. 121, „The Snows of the Nile. Being an account of the Exploration of the Peaks, Passes and Glaciers of Ruwenzori", with Plates and Maps, alles van de hand van hem, die den top bereikte, Z. K. H. den Hertog der Abruzzen, en waarin tevens de pogingen, nà Wylde door Dr. David, Grauer, Tegart, Maddox, Behrens, Douglas Freshfield e. a. aangewend, besproken worden.

van de bovenbeschreven hoogvlakte over een voorland, dat soms nog aanzienlijke hoogten bereikt, tot de kust of den kustzoom afdaalt, treft men daar overwegend een alles behalve vruchtbaren kalk- en zandsteen aan, bij de kust vooral koraalkalk, die, als op de naburige eilanden, door stijging der kust tot een hoogte van 10, soms tot 40 M. is opgeheven.

Noch de kust zelve, noch de naburige eilanden, noch de riviermonden bieden bijzonder goede, natuurlijke havens aan (Zanzibar is natuurlijk Engelsch), terwijl het klimaat, zooals wij zien zullen, de bewoonbaarheid niet verhoogt. — Achter die kust leveren de zand- en kalksteenterreinen evenmin bruikbare en dichtbevolkte streken op, al bezitten de ronde, natuurlijke bekkens in dien zandsteen (Ngoenroenga's), omdat zij dikwijls met water gevuld zijn, groote waarde voor het karavaanverkeer, waarom zij dan ook niet zelden kunstmatig worden vergroot. Doch — en zie hier, hoe de geologische gesteldheid, tot in bijzonderheden, de bruikbaarheid bepaalt — van die overwegende karstlandschappen moeten wel onderscheiden worden de hoogere terreinen van *lei*gesteenten. Deze bereiken dicht bij de kust in de Oesambara-, de Pareh- en andere gebergten hoogten van meer dan 2000 M., zijn natuurlijk beter besproeid en begroeid, tellen meer nederzettingen en wettigen zeker de verwachtingen, die men van de ingesneden dalen en eenige daar aangetroffen metalen, o. a. ijzer, meent te mogen koesteren. Jammer, dat de hier naar de kust voerende rivieren weinig bruikbaarder zijn dan de kust zelve, omdat zij hoogerop watervallen, benedenwaarts moerassen en mangrove-delta's vormen. Daarom zijn niet enkel de kleinere Pingani en Wami, maar ook de grootere Roefidsji en Rovuma slechts gedeeltelijk voor kleinere booten bevaarbaar en minder goede waterwegen. — Ook meer naar het W. en N.W. levert het terrein zijne bezwaren op. Het zoogenaamde dak van Duitsch O.-Afrika, het plateau van Oeniamwesi en aangrenzende deelen, van 11—1400 M. hoog en uit oude lei- en graniet- of gneisslagen bestaande, die door verweering in het minder vruchtbare lateriet overgingen, vertoont, vooral in den drogen tijd, behalve zand en brokken steen, de

ware savanna, met veel doornstruiken en slechts enkele boomen. Niet ten onrechte heet het „het land der steenen", soms woestijnland en vormt met zijn 7 maanden lang drogen bodem wel het onvruchtbaarste deel der Duitsche bezitting. — Ook naar 't N. blijft die savanne- of steppevorming overwegend, om eerst naar 't N. en W., in de buurt der meren en vulkanen, een vruchtbaarder karakter aan te nemen, terwijl ook de meer ontwikkelde rivieren een andere vegetatie in 't leven roepen.

Britsch O.-Afrika heeft in vele opzichten overeenkomst met het Duitsche. De Masai-steppe, op Duitsch terrein beginnende, zet zich als Nyika-steppe op Britsch grondgebied voort: ook wel weer geen verklaarde woestijn, maar toch overwegend een groot deel van het jaar bush- of verdorde grassteppe, met weinig boomen en een schraal dier- en plantenleven, arm aan regen- of grondwater, rijk aan roode lateriet of leembodems. Ook hier toch, als in het land der Somali, zet zich het kalk-, het karstlandschap het juragesteente voort en zijn de klimatologische toestanden, waarover later, ten naasten bij dezelfde. Overal, dus ook hier een nomadiseerende bevolking, vooral door de Masai, Somali en Galla getypeerd. — Doch anders is het vooreerst *aan de kust* van Britsch-Afrika en voorts *in de buurt der meren.* Bij die kust liggen, behalve Zanzibar, vele eilanden, die, evenals de tegenover gelegen kustplaatsen, van zeer oude bekendheid zijn en het bewijs leveren van een reeds eeuwen lang bestaand verkeer met het binnenland, Arabië en Indië. En tevens van een cultuur- en statenvorming, waartoe zich de hier breedere kustzoom en ontwikkelde rivieren leenden en die voor de Engelschen, bij de keuze der invloedsfeer, niet onverschillig mochten heeten. Doch ook in de streek der vulkanen en der meren vertoont Britsch-Afrika zich anders. Daar, aan den Boven-Nijl benoorden de Victoria, bezit het in Oeganda en Oenjoro gewesten, die om hun vruchtbaarheid, hun voor Europeanen geschikter klimaat en hun veel hooger staande bewoners, [1] ook

1) Volgens Hatersley, „Uganda by Pen and Camera", London 1906, leeren de inboorlingen zeer snel lezen en schrijven en worden

door de Duitschers geprezen worden en voor welker verbinding met de kust de Engelschen zich groote geldelijke offers bij den aanleg der Oeganda-baan, die, omgekeerd, ook weder zoo gunstig op de inboorlingen werkt, hebben getroost. — Tot zoover Oost-Afrika op de helling van de binnenlandsche hoogvlakte naar den Indischen Oceaan.

Beschouwen wij thans de noordelijke helling, m.a.w. het Nijlgebied, dan ligt voor de hand een onderscheiding te maken tusschen te eener zij het *brongebied dier rivier*, waar zich zoowel onder en bij den evenaar als in Abessynië (het brongebied van den Blauwen Nijl) breuk, vulkaan, meerbekken en eruptieve gesteenten het menigvuldigst vertoonen — en te anderer zij het *eigenlijke Nijlgebied*, zooals het benoorden de meren door geheel andere terreinen stroomt en onder geheel andere klimatologische toestanden verkeert.

Hoewel het Nyassa-meer en de Tanganjika wel tot het breukgebied behooren, liggen zij niet in het brongebied van den Nijl en komen dus later bij Kongo en Zambezi ter sprake. De reden, waarom wij ze hier even vermelden, is deze, dat de Duitsche bezittingen in het Z. W. aan de Nyassa grenzen. Die grens wordt door een zóó hoogen breukrand gevormd, dat de kaarten door een gebergte (het Livingstone-geb.) aangeven. De toegang tot het meer is van daaruit dan ook niet gemakkelijk: een 2900 M. hooge pas (Elton) voert er over en de helling naar den meerkant is zóó steil, dat aan den oever geen plaats voor een voetpad overbleef en de woningen der inboorlingen op rotsblokken of palen in het meer gebouwd zijn. — En ook weder de oostelijke oever der Tanganjika, die reeds niet minder dan $^1/_3$ der oppervlakte van ons land beslaat, is, als echte grafbreuk of bekken, door instorting ontstaan en door zóó hooge randen omgeven, dat aan den Duitschen, oostelijken

---

zij door den Eng. Commissionar bij de invoering der wetten geraadpleegd. Zij vormen dus zeker wel een verschil met de naburige dwergen of Pygmaeën, die nog geen vuur kunnen maken, menschenlijken voor geiten opkoopen en ze opeten.

oever geen enkele rivier zich het in meer kan ontlasten. Ook hier dus is de gemeenschap met het meer van Duitschen kant zeer bezwaarlijk: een omstandigheid, waarop bij 't bespreken der verkeerswegen te letten valt. — En zoo naderen wij het grootste bekken van allen, de Victoria, nog altijd bijna 1200 M. boven zee gelegen en ruim 2 maal zoo groot als Nederland, dat zoowel door zijn diepte, tot 100 M. reikende, als door zijn gekartelde randen en vele golven, ook door den aard der ingelegen eilanden, zijn oorsprong als breukbekken bewijst. [1] Ook hier weder staan de Engelsche oevers niet bij de Duitsche achter, vooral niet in het N.W., waar het zoo juist beschreven Oeganda gelegen is. — Met het Victoria-meer betreden wij ook het eigenlijke brongebied van den Nijl; want tot dusver heeft

---

1) Een zeer belangrijk punt in het physisch-geografisch onderzoek van N.O.-Afrika is dat naar de meren, zoowel uit geologisch oogpunt, in verband met den breukrand en de afglijding of instorting, als met het klimaat (het stijgen en dalen van hun waterspiegel, hun zoutgehalte, enz), daargelaten hun economische beteekenis, als centra van verkeer, hun scheepvaart en visscherij. Ook de kleinere meren hebben, uit een dezer oogpunten bezien, soms groote beteekenis. Voor het jongste tijdperk ontvingen een beurt de rij van meren ten Z.O. van Abessynië, beschreven in het Z. der Ges. f. E. 1902, p. 7; het Kivoemeer, door Dr. Kandt onderzocht (Beiträge Kol. Polit. III, p. 357); het Rudolph-, Stephanie- en Margueritemeer, door Neuville en Anthony (zie Littber. Mitt. 1907, 800), waaruit bleek, dat de genoemde meren, naar de schaaldieren te oordeelen, niet tot de relicten-meren mochten gerekend worden, anders dan bij het Tanganjikameer. De Tanganjika werd in haar ontstaan en fauna vooral door Engelsche geologen onderzocht (Moore, „The Tanganjika problem", Londen 1903). Het Roekwameer, in 1899 zeer verminderd, was in 1904 weer toegenomen (D. Kol. bl. 1905, p. 536). De hoogte der meren in O. Afrika wordt in The Geogr. Journal van 1907, Afl. 3, 4 en 5, herhaaldelijk besproken. Ook in Fulleborns „Das Deutsche Njassa- und Ruwuma gebiet", Berlin 1906, waarover later meer, komen over Nyassa en Roekwa- (beter Roekoegoe) meer tal van bijzonderheden voor in verband met de breuk en over de wisselingen van den waterspiegel. Over het veelzijdig onderzoek van het grooter Engelsche gedeelte van het Nyassameer bericht Nature, 25 Jan. 1906. Zie ook Z. d. Ges. f. E, 1906, p. 199.

men als zuidelijkste bronrivier leeren kennen de Semliki, die haar water door middel van de Prins Edward en Albert Nyanza den Nijl toevoert; doch als westelijken, rijkeren bronarm; de Kagera, die zich aan den westoever der Victoria ontlast. — Intusschen zijn de hier genoemde meren volstrekt niet de eenigen in dit deel van Afrika. Ook de Somali-breuklijn, van Z.W. naar N.O. gaande, kenmerkt zich door een bij het onderzoek steeds toenemend aantal meren, die in de Somali-steppe niet zelden tot zoutmeren worden, bijv. het Baringo-, Natron-, Rudolf- en Stefanie-meer, terwijl ook hier de breukrand hoogten vormt, die op den regenval en 't ontstaan van groote rivieren van invloed zijn. Daarom stonden wij zoo herhaaldelijk bij die breukranden stil, want zij bezitten of erlangen een groote economische beteekenis. Daarbij komt nog, dat zich, hier vooral, op de kruispunten dier breuklijnen, zoowel bij de grootere meren als verder naar het O., de bovengenoemde vulkaanreuzen verheffen, (Roewensori, Kenia en Kilimandsjaro), die, een hoogte van 5 à 6000 M. bereikende, de hoogste vulkanen op Java (3000 M.) geheel in de schaduw stellen, en, al zijn zij in de hoogere deelen met een sneeuw- en ijsmantel en gletschers bedekt, daar beneden toch nog vruchtbare terreinen genoeg aanwijzen om een weldaad der Duitsche en Engelsche koloniën te mogen heeten. Ja, in Abessynië, waar de breuklijnen de Roode Zee naderen, is het geheele land een product der uit die breuken omhoog gewelfde vulcanische gesteenten, die natuurlijk niet overal met dezelfde kracht omhoog werden gedreven. Daardoor ontstonden tafels van verschillende hoogten en terrassen als overgangen, die hier onder den naam *kolla's* en *dega's* aan de tierra frias, templadas en caliente in Mexico herinneren: die dus, in verband met het verschil van temperatuur en regenval, zeer uiteenloopende producten bezitten, voor Abessynië, als in Mexico, van geen geringe economische beteekenis, terwijl de groote hoogte der bovenste, met sneeuw bedekte tafels, 4 à 5000 M., niet enkel den Blauwen Nijl, uit het Tsana meer ontspringende, deden ontstaan, maar ook langs diep ingesneden dalen het water aanvoerden voor allerlei rivieren, die zich van

het tafelland in Z. en O. richting voortbewegen om de Italiaansche kolonie en het land der Somali van water te voorzien. — Tot zoover de breuklijnen, meren, vulkanen en het brongebied van den Nijl.

Vervolgen wij dezen Nijl zelven [1] van het Victoria-meer af en beschouwen wij de rivier voorloopig uitsluitend als verkeersweg, dan moeten wij het terrein boven Khartoem wel onderscheiden van het gedeelte beneden die stad, waar de rivier den Blauwen Nijl opneemt. — Dat bovendeel bevat verscheidene, echter niet samenhangende deelen, die, voor kleinere of grootere vaartuigen niet onbruikbaar, samen ruim 1400 K.M. lang zijn. Doch zoowel de watervallen, die bij de Victoria door het verschil in hoogte op korten afstand ontstaan, als daar beneden

1) De studiën over den Nijl treden thans in allerlei bijzonderheden (veel meer dan in den tijd der ontsluiting en der groote reizen). Zij hebben betrekking op het brongebied, de watervallen, zijtakken en oevers, de plantendammen, den watertoevoer, de woestijn aan weerszij van den Beneden-Nijl, den dam te Assoean, enz., daargelaten de economische onderwerpen, waarover bij Egypte meer. Over de geologische geschiedenis van het Nijldal handelt Dr. Blanckenhorn (Z. d. G. f. E. 1902, p. 694 en 753), een vervolg op zijne „Geologie Egyptens". Berl. u Leipz. 1901, zooals Dr. Fraas een geologisch profiel gaf van het terrein tusschen Nijl en Roode zee (Keneh-Kosseir), in het Zeitschr. der geol. Ges. van 1900, p. 569, (Mitt. 1902 Littber. 186). Een algemeene beschrijving van den Nijl vindt men niet enkel voor het gedeelte beneden Khartoem in Baedekers „Egypte", 1906, maar ook reeds van den Witten Nijl van Khartoem naar Wadelai, dat dus ook reeds door touristen bereisd wordt. — Doch het uitvoerigste werk over den physischen toestand van den Nijl is dat van Lyons, „The physiography of the River Nile and its Basin", Kairo 1906, met uitvoerige beschrijving der slingeringen in den waterstand van de meren tot den mond, de krommingen, enz., met vele kaarten, diagrammen en litteratuuropgaven. — In dien geest, hoewel iets meer technisch, is ook Garstins groot werk, „Report upon the Basin of the Upper Nile," Kairo 1904, bewerkt, en ook Hume geeft, in zijn „Notes on the History of the Nile and its Valley" (The G. J. 1906, I, p. 52) belangrijke bijzonderheden over de vlakten van Soedan, het verschil in dezen tusschen Witten en Blauwen Nijl, de watervallen en de geologie van het Nijldal.

het gemis van voldoende zijtakken en niet zelden de *sedds* of plantenbanken zijn het, die daartusschenin onbevaarbare gedeelten in 't leven roepen. Vooral die plantenbanken vormen zwemmende eilanden, verengen de rivier, vullen de bochten op en vormen dammen, die tot overstrooming aanleiding geven. Emin Pasja vond ze van 6—1200 M. lengte, die dus niet zoo gemakkelijk door boot of menschenhand uiteen te scheuren waren en soms maandenlang de vaart versperden of belemmerden. Volgens de onderzoekingen van Brown (Geogr. Jahrb. XXVI, p. 556) zijn zij zeer verschillend, naarmate de planten uiteenloopen. Meerendeels, meent hij, waren deze moerassen eens meren, die langzamerhand dichtgroeiden. — Dat de vele steppen en moerassen of de zeer schaars bevolkte oevers van dien Boven-Nijl zijn bruikbaarheid als waterweg ook niet verhoogen, spreekt van zelf, daargelaten de zeer ongelijkmatige diepte en watertoevoer. — Doch ook de Nijl beneden Khartoem heeft hare bezwaren, gevormd vooreerst door den bekenden S-vormigen boog, waarin niet minder dan 5 cataracten den weg door de Nubische woestijn over land boven den waterweg doen verkiezen. Al zijn die cataracten dan ook geen eigenlijke watervallen, maar slechts door rotsbrokken en eilanden ontstane stroomversnellingen, zij vereischen toch, om ze te passeeren, eigenaardige vaartuigen, vertragen de vaart en vormden, vooral in vroegere tijden, de grens der Egyptische heerschappij en ook thans nog den scheidsmuur tusschen het goed bebouwde Egypte en Binnen-Afrika. — Er zijn onder die cataracten, die 15, ja 60 K.M. lang zijn en in den hoogzomer slechts 1 M. diepte bezitten [1]. Doch

1) Eenige merkwaardige studiën uit den jongsten tijd over de watervallen zijn die over den waterval van Semna boven Wadi Halfa, door J. Ball in de Quat. J. of the Geol. Soc. 1903, p. 65 (in 4200 jaar door erosie 7.9 M. verlaagd); de Murchison-watervallen, beschreven door Sykes in zijn „Service and Sport on the Tropical Nile", London 1903, en door Stewart Betton in „Nature" LXVI, p. 188, zooals deze reuzenpotten vormen. De zijtakken en oevers werden onderzocht door luiten. Dye, die in zijn „Two African trips", London 1902, het Bahr el Ghasal gebied beschrijft, evenals kapitein Parcival (Geogr. Journ. 1907, p. 606) dat terrein cartografisch voorstelt en de kopermijnen

het feit zelve, wat die cataracten bewijzen, dit n.l., dat de Nijl zich met moeite een weg heeft gebaand door de N.-Afrikaansche woestijntafel, heeft nog andere gevolgen: het onregelmatige in verval en diepte; het gemis van alle zijtakken en uitsluitend toevoer van water uit het Z. en Abessynië; de soms geringe breedte van de rivier zelve en ook van het rivierdal, zoodat sommigen niet ten onrechte Egypte „een oase in die woestijntafel" hebben genoemd, waar Libysche en Arabische woestijn, als men het dal verlaat, zich terstond in hun volle kracht vertoonen: zoo zelfs, dat dr. Schweinfurth en prof. Walther juist deze woestijnen om hun oorspronkelijk karakter bij voorkeur bestudeerden.

En zelfs het van het Z. komende water moet onder behoorlijk regime gesteld worden. Als de peilschaal bij Kaïro, te Roda, minder dan 8.5 M. aanwijst, is Egypte in nood; stijgt het water echter hooger, dan wordt de verdeeling over velden en kanalen reeds moeilijk; en geen wonder dus, dat de Engelschen bij Assoean, door 't in 't leven roepen van een der colossaalste waterbekkens ter wereld, dat regime ter hand moesten nemen. Intusschen worden de uit economisch oogpunt zoo belangrijke studiën over dien watertoevoer ijverig voortgezet: hoe hij ontstaat en hoe daarmede wisselingen van diepte, waterstand, enz. samenhangen.

Volgens de nieuwere onderzoekingen (Lyons, „On the relation between variations of atmosferic pressure in N. E. Africa and the Nile Flood", Proc. of the R. S. 1905) volgt op lagen luchtdruk in de zomermaanden zóó zeker een hooge Nijlstand (die overigens hoofdzakelijk door den regenval in Abessynië bepaald wordt), dat men meent door 't waarnemen van dien luchtdruk, in Egypte den stand van den Nijlvloed te kunnen bepalen. Ook in het Meteor. Zeitschr. 1906, p. 365, komt men tot het resultaat, dat die regenval in Abessynië minder met de Brücknersche periodes van 35, of met die der zonnevlekken van 11 jaar in verband staat, maar veeleer, volgens de waarnemingen op de peil-

---

beschrijft, terwijl door het Nile Survey Department (The Geogr. Journ. 1906, 10, p. 387) over alles wat ook te dien opzichte de rivier betreft, alle bijzonderheden worden medegedeeld.

schalen te Khartoem, Assoean en elders (1869—1903) verricht, met den luchtdruk in N. O. Afrika.

Scheppen bodem en rivier inboorling en kolonist dus bezwaren genoeg, ook het klimaat werkt in N. O. Afrika niet altijd en overal mede. Het is vooral de vochtige, hooge en voortdurend hooge temperatuur, die op de kusten der Roode Zee en van het Somaliland, ook op de Duitsche kust, ongunstig werkt (iets minder op het door zee omgeven Zanzibar) en de geringste verlaging van temperatuur, vooral den inlander, als koude doet gevoelen. Op de binnenlandsche plateau's en steppen, verder van zee, werkt de temperatuur weder op andere wijze ongunstig. Zij vervalt in schommelingen, die bijzonder heete dagen en sterk afgekoelde nachten te weeg brengen, welke ook hier den bodem voor de werking der soms zoo heftige winden gereedmaken. Alleen bij de meren, op de hooge breukranden en op de hoogere hellingen der vulkanen worden de temperatuurtoestanden dragelijker.

Ook de regen werkt zeer verschillend op kust en binnenland. Op de eerste brengt hij, als gevolg der over zee strijkende N. O. moeson en Z. O. passaat of in den door korte droge tijden afwisselende regenperiodes, water genoeg. Ook valt hij met een zekere regelmaat, al loopt de massa in verschillende jaren dikwijls *zeer* uiteen; doch in het binnenland, waar boven de steppe of vlakte de wind niet opstijgt en de warmte de condensatie verhindert, zijn de terreinen bijna nooit voldoende besproeid, wat uit de vegetatie der boomlooze steppe, met haar bush- en verbrande grasvelden, voldoende bewezen wordt. — Naar het schijnt, neemt in de laatste jaren de droogte dier steppen meer toe dan af. Het betere deel is echter ook hier weer het terrein bewesten de steppe: want tegen de hooge breukranden aan en op de vulkaanhellingen, vooral onder den evenaar en bij de meren, heeft men die permanente regens en onweders, die het hart der tropen kenmerken, een tropische vruchtbaarheid, het echte oerwoud en zeker een geheel andere vegetatie dan op kust en steppe in 't leven roepen [1].

1) Daarom knoopt zich ook de bespreking van planten en dieren overwegend vast aan die der bodemgesteldheid: steppe, breukrand,

De derde factor van het klimaat, de wind, heeft, behalve als regenbrenger, nog een andere beteekenis. Dit blijkt ons daaruit, dat de wind het scheepsverkeer op *volle* zee tijdens de moesons bepaalt, zooals het kustverkeer tijdens de kenteringen; dat hij in de steppe heftige stormen doet ontstaan, die het stof opwaaien, en ook nog op de meren, vooral door plotseling opsteken of verwisseling van richting, de vaart zóó gevaarlijk maakt, dat de Arabieren niet zonder gebeden of bezweringsformulieren van wal steken. Ook schrijft men aan die omhoogstijgende winden het feit toe, dat op hoogvlakten en vulkaanhellingen de koortskiemen even goed aanwezig zijn als op de vlakte. — Tot zoover Oost-Afrika in zijn geheel. Dat de onderdeelen onderling nog wel zullen verschillen, valt uit het gezegde gemakkelijk op te maken. In het Nijlgebied is bijv. de temperatuur gematigder, is de windrichting niet van de moesons afhankelijk en draagt ook de regenval, omdat het zooveel verder van den evenaar gelegen is, een geheel ander karakter. Ook kan men nog onderscheid maken tusschen Britsch- en Duitsch-Afrika, daar toch op de Duitsche kust minder regen valt en dus in de Duitsche kolonie het steppekarakter sterker ontwikkeld is, terwijl aldaar in het Westen het klimaat insgelijks bij dat van Britsch-Afrika ten achter staat. [1]

vulkaan en meer, vooral wat hun economische waarde betreft, waarover later. Echter verdienen afzonderlijke vermelding prof. Engler's plantengeografische studie (Z. d. G. f. E., 1903, 274 en 398); Goetze's „Vegetationsansichten aus Deutsch Ost-Afrika", Leipzig 1902, met tekst van prof. Engler. Ook Schillings werk: „Mit Blitzlicht und Buchse", Leipzig 1905, bevat vele biologische bijzonderheden, evenals dat van van Brandes: „Deutsche Jagd am Victoria", Berlin 1907. (Men zie Littber. Mitt., 1907, 804 en 805). Een nieuwe bijdrage tot de kennis van het tropische oerwoud in Afrika leverde majoor Powell Cotton, die het in alle opzichten, ook met zijn eigenaardige dieren en dwergstammen, beschrijft (Geogr. Zeitschr. 1907, p. 211).

1) Over het klimaat van dit N.O.-Afrika, meer bepaald den regenval, handelen het vroeger vermelde „Verteilung der Niederschläge" van prof. Supan, Gotha 1898, en Fraunbergers kaart in de Mitt. van 1906, Heft IV.

Meer bijzonder over N.O.-Afrika handelt Walhauser, „Die Verteilung der Jahreszeiten im süd-aequator. tropischen „Afrika", Darmstadt 1904, waarin vooral de nederslag, die overwegend het klimaat bepaalt en

Doch het wordt meer dan tijd om te zien, welke moeilijkheden en vraagstukken de bevolking oplevert. Om dit, met het oog op de beschikbare ruimte, naar behooren te kunnen doen, zullen wij ons slechts bij die gedeelten kunnen bepalen, waar de europeesche invloed iets verder dan de kust reikt: dus bij die bezittingen of invloedsferen, door wier Regeeringen werkelijk op de Afrikaansche binnenlanden wordt ingewerkt en de daar gestelde vraagstukken worden bestudeerd en nader tot hun oplossing gebracht, nl. de Duitsche en Engelsche bezittingen.--Immers, de italiaansche invloed is in 1896, na den ongelukkigen krijg met Abessynië, zoowel aan de Roode Zee als aan de Somali-kust voorshands zeer gering en strekt zich over ongunstig gelegen terreinen uit, wier geringe beteekenis reeds blijkt uit een dichtheid van 1—3 bewoners op den vierk. kilom., terwijl de Fransche Somali-kust, met hare in 't geheel 50.000 bewoners op een terrein, dat $^2/_3$ van Nederland beslaat, het tot 2 op den vierk. kil. brengt. — Resten dus buiten Abessynië, van welk rijk, al breidt het zijne heerschappij voortdurend over de Somali- en Gallalanden uit, geen *europeesche* cultuur uitgaat, zooals gezegd, alleen Duitsch- en Britsch O.-Afrika.

Aan overbevolking lijden deze deelen ook niet. In hun geheel hebben zij 4 op den vierk. kilometer; en al stijgt dit cijfer in Britsch O.-Afrika tot 5, in Duitsch O.-Afrika tot 7, in het Engelsche Oeganda-protectoraat tot 8, in Egypte, onder Engelsch bestuur, tot 15 — in de overige deelen daalt het tot 3, 2 en 1.

---

de Z.O. winden als regenbrengers behandeld worden. Ook de invloed der groote meren op het klimaat wordt nagegaan, evenals het tegengaan der winden door het groote Kongo-woud en andere woudstreken. Over het klimaat van Duitsch O.-Afrika handelt Dr. Maurer, Geogr. Zeitschr., IX, 1902, p. 1, 80, 140 en 243, zooals Dr. Jäger meer bijzonder dat van den Kilimandsjaro, van den Meroe en een deel der Masaisteppe (Mitt. Schutzgeb; XIX, p. 291), waaruit nog eens weder blijkt, dat in den regentijd van de steppen deelen der rivierdalen onder water kunnen staan. Ook de sneeuw op de hellingen der bergen (op den Kibo in 1906 bij grooten regenval tot 480 m. dalende), werd nagegaan. Voor Britsch-Afrika levert Bransby Williams in zijn artikel, „The rainfall of the British East Africa" (Geogr. Journ. 1907, 6, p. 654 met diagrammen en kaart) een hoogst belangrijke bijdrage.

Komen zij dus in schraalheid van bevolking overeen, des te grooter is de verscheidenheid der stammen, met den aankleve van dien: verschil van taal, godsdienst, behoeften en bestaansmiddelen.

In dat opzicht loopen vooreerst de stammen te N. en ten Z. van den aequator aanzienlijk uiteen. Immers, terwijl aan de Duitsche en Engelsche kust de meng- of overgangsstammen tusschen Bantoe- en Soedan-negers overwegend zijn en deze ook verder naar het Westen de streek der meren en van den Boven-Nijl innemen, verkrijgt in de buurt van Khartoem het nubisch-arabische element, en dus de islam tegenover het heidendom, de overhand en houdt de invloed van de Suaheli-taal, het engelsch van oost-aequatoriaal Afrika op. -- Egypte heeft, zooals bekend is, haar eigene en eigenaardige bevolking. Tegenover de sedentaire inlandsche bewoners (in 1897) van ruim 9 mill., vermeerderd met de half sedentaire en volkomen nomadische (de zoogen. Bedouïnen) van circa 600.000, staan slechts ruim 100.000 vreemdelingen. Als in geheel N.-Afrika, spelen bij deze 100,000 de Grieken met 38, de Italianen met 24000 een hoofdrol. Dan eerst volgen de Britten met 19 en de Franschen met 14000. Alle overige natiën (Oostenrijkers, Russen, Duitschers) brengen het slechts tot eenige duizenden. Van deze gezamenlijke bewoners, 9,7 mill., zijn niet minder dan 9 Mohammedaan, terwijl van de overige 700.000 $\frac{6}{7}$ Kopten of Egyptische christenen zijn.

Tot zoover Egypte.

Zooals reeds meermalen is opgemerkt, worden de steppen, die zich van Abessynië tot en door de europeesche koloniën heen uitstrekken, bevolkt door Masai, Galla en Somali, waarschijnlijk van hamitisch-semitischen stam en van Z.-Arabië afkomstig, die betrekkelijk kort Afrika bewonen en de oorspronkelijk Afrikaansche bevolking zuid-westwaarts opdrongen. — Doch nog veel meer dan in afstamming loopen de genoemde volken in hun bruikbaarheid voor de kolonisten uiteen. Op de kusten dier koloniën wonen de bovengenoemde Soeaheli, die door de daar heerschende aloude cultuur veel hooger staan dan de bewoners van het binnenland en als dragers bij de

karavanen, als handelaars en door hun taal, die door kolonisten en ambtenaren wordt aangeleerd, onmisbaar zijn.

Ook de bewoners van het hoogland Oeniamwesi worden, als veefokkers, landbouwers en handwerkslieden, door de Duitschers als „ein nützliches Material für die Kolonie” gequalificeerd. Daarentegen onderscheidden andere stammen, als de Wahehe en Dschagga, zich jaren achtereen, evenals zuidelijker de Zoeloes, door hun woesten, krijgszuchtigen, roofzieken aard en verschaften den Duitschers door hun oorlogen en opstanden groote moeilijkheden: te meer, daar hun militaire organisatie, lichamelijke kracht en hun wapenen hen tot een niet gering te schatten vijand maakten.

Bij de meren, vooral in het Engelsche Oeganda en in het Duitsche Karagwe, heerschte bij de komst der Europeanen, als gevolg der bruikbaarheid van het land, een veel meer ontwikkelde cultuur, waarvan de hoven der koningen Mtesa en Roemanika, ons door Speke beschreven, de afspiegeling waren. Een bloeiende akkerbouw en veeteelt, een niet onverdienstelijke ijzer-industrie en een krachtig bestuur mochten daar doen spreken van vrij ontwikkelde staten. Doch bloedige burgeroorlogen, niet zelden ontstaan door protestantsche en katholieke zendelingen in hun strijd onderling en met den islam; wreedheid der vorstenfamiliën en menschenslachterij op groote schaal, vooral bij den dood der vorsten en de troonsopvolging; eindelijk een hoogst gevaarlijke tirannie der onzinnige priesters en toovenaars, vooral tegenover Europeanen, maakten een krachtiger optreden van deze laatsten hoogst wenschelijk, ook in 't belang dier vruchtbare streken zelven. — Zoo was het eveneens aan den Boven-Nijl en in de welvarende landen aan de zijtakken van den Bahr el Ghasal. Daar waren de door Schweinfurth en Junker beschreven Dinka-, Djoer-, Bari- en Schilloeknegers tot zulk een cultuur opgeklommen, dat Schweinfurth er in zijn werk „Afrikaansche kunst” een afzonderlijke beschrijving van gaf; daar lag vroeger dorp aan dorp en was dus de bevolking betrekkelijk dicht, — totdat de slavenjachten der Arabieren, van het N. of van de O. kust ondernomen, ook hier het land ontvolkten en,

toen men de slavenjachten tegenging, de niet minder gevaarlijke mahdi's deden ontstaan, door de Engelschen met zooveel inspanning bestreden en slechts tijdelijk overwonnen.

Een eigenaardige plaats, wat de bruikbaarheid betreft, nemen nog in: de Masai, Somali en Galla, boven beschreven als jagers en herders. Ja, maar meer nog soldaten en echte types van roofzieke nomaden en daarenboven fanatieke Mohammedanen, door hun strijd met de Abessyniërs vijanden van al wat Christen of Europeaan heet. Slechts aan de kusten hebben zij een schijn van Europeesche cultuur overgenomen, wat hen niet beter maakte, totdat in onze dagen het krachtiger optreden der Europeanen, maar niet minder de pokken, de veepest en soms oorlogen onderling, hun krachten schijnen te hebben uitgeput en hen toegankelijker voor Europeesche cultuur hebben gemaakt. [1]

Doch het aantal en de aard der bevolking leverde niet de eenige moeilijkheid op. In de Duitsche kolonie kwamen daarbij: de tegenstand, in 1884, van den Sultan van Zanzibar om de Duitschers toe te laten in wat hij *zijne* kust en *zijn* handelsgebied noemde; de groote opstand van 1888; de verdragen in 1886 en '90 met Engeland en de Portugeezen gesloten, waarbij, zooals de Duitschers zelve erkennen, Oeganda en Zanzibar, zeer tot nadeel der kolonie, aan Engeland kwamen en ook de grens bij den Kilimandsjarō voor de Duitschers ongunstig getrokken

1) Onder de bevolking van dit deel van Afrika nemen ook de dwergvolken een eigenaardige plaats in, beschreven door Ruth Fisher „On the Borders of Pigmyland", New York 1905 (hoewel oppervlakkig), alleen geldende voor die van het Semliki-dal en meer ter aanvulling van wat daarover in The geogr. Journal van 1904 voorkomt. Wij komen op deze Pygmaeën bij den Kongo terug. — Het volk der Masai werd door Hollis beschreven in zijn „The Masai, their Language and Folklore", Oxford 1905. Hun achteruitgang wordt aangetoond door kapitein Smith in zijn artikel „From the Victoria to the Kilimanjoro" (The G. Journ. 1907, p. 257). De Baringo-negers en hun land beschrijft Hobley in zijn „Notes on the geopraphy and people of the Baringo District", item 1906, p. 471; de rassen van Nyassaland Werner, „The native races of the British Empire" (Britsh Central Africa), London 1906.

werd. Wel bleef een terrein behouden, dat 2 maal de oppervlakte van het Duitsche rijk beslaat, maar waarvan nauwelijks $^{2}/_{5}$ goed in exploitatie zal kunnen worden gebracht. — Natuurlijk heerschten in het moederland jaren achtereen over die exploitatie de meest optimistische, afgewisseld door de meest pessimistische verwachting, waarvan de meest uiteenloopende stelsels en voortdurende wisseling van bestuur en ambtenaren (alles helaas! als bij ons ten opzichte der Atjeh-politiek), het gevolg waren. Al die moeilijkheden brachten weer mede, dat te weinig kapitaal in de koloniën werd gestoken en dat vooral de groote cultures: koffie, tabak, katoen en suiker niet recht tot hun ontwikkeling kwamen of met lager prijzen en mindere kwaliteit te worstelen hadden. — Voegt men daarbij, dat de veestapel door ziekten geteisterd werd en metalen bijna niet werden aangetroffen; dat de handel leed onder Arabische invloeden, doch vooral onder dien van een 10.000 Hindoes, welke dien handel naar de Engelsche kolonie en Engelsch-Indië in de hand werkten, en dat het verkeer van de kust uit naar het binnenland nog alles te wenschen overliet — dan zal het den lezer duidelijk geworden zijn, dat de Duitschers voor menig koloniaal vraagstuk gestaan hebben en het oordeel over de waarde der koloniën nòg zeer verschillend luidt. [1] — Leest men dan ook, dat

1) Ons alleen bij de werken over de economische toestanden bepalende, en wel nà 1900, wijzen wij, na herinnering aan de kaarten van Friedrich, Langhans en den Commercial Atlas van Bartholomew op Dr. Uhle's „Wirtschafts geographische Karte" in het Jahresbericht, Berlin 1904, waarop de delfstoffen, de producten van den bodem, de plantages en landbouw der inboorlingen, de producten van jacht, veeteelt, industrie en boschproducten staan opgegeven. Ook in Dove's „Wirtsch. Landeskunde", Leipzig 1902, en Wohltmann's „Kultur- und Vegetationsbilder der Deutschen Schutzgebiete und Kolonien", Berlin 1904, is dit het geval, zooals Schanz in zijn „Ost- u Süd-Afrika," Berlin 1902, behalve andere koloniën, Deutsch Ost-Afrika, p. 87, bespreekt. Zeker niet bij Uhle's kaart ten achter staat de „Wirtschafts atlas der Deutsche koloniën", uitgegeven door het Kol. Wirtsch. Komitee, Berlin 1907. Ook in de verslagen van het 2de Duitsche koloniale congres te Berlijn, in 1905 gehouden (Verhandl. Berlin 1906), vindt men, behalve vele voordrachten over tropische ziekten en hun

in dit, zooals gezegd, 2 maal zoo groote gebied als het Duitsche moederland slechts ruim 1000 blanken wonen, van welke ruim 800 Duitschers en dat onder deze ruim 500 tot de rubriek ambtenarén, soldaten en zendelingen worden gebracht, slechts 200 tot die der planters, kooplui en handwerkslui, dan laat het zich denken, dat het militarisme en de ambtenaar, zeer dikwijls oud-officier, in de kolonie sterk overwegen; of, zooals Bigelow het in zijn vergelijking der koloniën uitdrukt, de officier-ambtenaar door den hoofdingang, met militair saluut van den schildwacht, tot den gouverneur wordt toegelaten, de handelaar of planter daarentegen zonder dat alles, door een achterdeurtje.

Of de Duitscher daarom bij de zakken is blijven neerzitten?! Volstrekt niet. Toen de sultan van Zanzibar het, mèt of zonder Engelsche invloeden, de Deutsche Africanische Gesellschaft te lastig maakte, greep het rijk door een vloot-demonstratie krachtig in en dwong tot afstand der kust in erfpacht; toen de groote opstand in 1888 en vele andere rampen de taak dier Gesellschaft

genezing, tal van onderwerpen over de cultures en economische toestanden in de kolonie. Geheel op economisch gebied beweegt zich de studie van Paasche: „D. O.-Afrika, wirtsch. dargestellt", Berlin 1906. Voor de jaren 1885—1905 ging Most die economische ontwikkeling na in het Zeitschr. f. Kol. Polit. 1906, p. 665, terwijl ook reeds meer dan eene dissertatie zich met D. O.-Afrika bezig houdt (Rosenhainen, „Verkehrsgeographie der Deutsch. Schutzgebiete", Jena 1904, en Horn, „Siedelungsverhältn. in Deutsch O.-A.", Leipzig 1903. — Ook over de wegen en den handel zijn belangrijke werken aan te wijzen (men zie de juist genoemde dissertaties van Rosenhainen en Horn). Voorts bevat het D. Kolon. Bl. 1905, 236 en 293, een bericht van den chef van het tolkantoor aan den Duitschen oever der Victoria (Broschell), waaruit blijkt dat het station Moeansh reeds 700 huizen en 4000 bewoners telde. De Duitsche en tevens Engelsche scheepvaart op dat meer worden in datzelfde tijdschrift 1905, p. 377, beschreven, alsmede de karavaanweg vandaar naar de Tanganjika, afgelegd met een karavaan van meer dan 1100 menschen. De reis duurde 34 dagen, (p. 598 en 636). Zij werd voortgezet naar de Nyassa (11 dagen) en bevat dus ook berichten over de oude, nog altijd niet onbelangrijke Stevenson-road (id. 1906, p. 431.)

te zwaar maakten, werd Duitsch O.-Afrika rijkskolonie en werd gezorgd, dat bij latere verdragen de verbindingen met Nijl, Kongo en Zambezi althans bewaard bleven en ook Duitsche invloeden zich in Abessynië konden doen gelden.

Ernstige studie werd gemaakt van klimaat en de aanpassing der Europeanen aan dat klimaat, tevens van die ziekten en plagen, welke daar den mensch, den veestapel en de cultures teisteren: koorts, slaapziekte, pokken, pest, sprinkhaan, tsetsevlieg, e.a.—Wat die sprinkhaanplaag betreft, men denke daarover niet gering. Levendig toch wordt het besef van die ramp, als men leest, hoe Dr. Vosseler in zijn werk: „Die Wanderheuschrecken in Usambara", 1903/4, schrijft: „Die Wolke rückte mit dem „Winde weiter; der Vorüberzug dauerte, trotz des eiligen Flugs, „1¾ Stunde, verfinsterte die Sonne und verdeckte die Umrisse „der Berge. Die ganze Erscheinung erstreckte sich auf einen „Gebiet van 5 Kil." — Ook de slaapziekte, zooals zij de laatste jaren 30—50000 menschen aantastte, zich van tropisch Afrika naar de Engelsche en Duitsche bezittingen verbreidde, alle rassen teisterde en geheele dorpen ontvolkte, moet een ware bezoeking heeten. (Zie Geogr. Zeitschr. 1906, 3, p. 168 en 1907, p. 454).

Doch om tot de Duitsche koloniën terug te keeren. Overtuigd van het feit, dat de mensch, zooals de Duitschers het uitdrukken, het „grootste kapitaal der kolonie vormt", gaan zij den verderfelijken invloed van Arabier of minder welgezinde Hindoes tegen en beschermen den neger tegen willekeur en wreedheid, ook van eigen ambtenaren, en treden met de negervorsten in overleg om de beschikbare werkkrachten, vroeger als slaaf verkocht, voor de plantages te benutten. Van de bovengenoemde cultures wordt in proeftuinen en op -stations studie gemaakt en het winnen van olie uit de sesamplant, van kaoetsjoek, kopalharst en gomsoorten neemt bij den dag toe, zooals de verbouw van vanille, aardappel en nuttige houtsoorten, vooral bij den Kilimandsjaro. In de bezwaren der veeteelt tracht men, ook door 't bezigen van den ezel, te voorzien; naar delfstoffen (het oeran-erts bijv.) wordt voortdurend gezocht; het vraagstuk van het verkeer wordt door verbetering, doch vooral beveiliging der wegen, het begin van

spoorwegaanleg, het brengen van stoombooten in de vaart [1] op Nyassa, Tanganjika en Victoria, ook door verbetering der havens ernstig ter hand genomen; het bestuur wordt steeds eenvoudiger en minder uitsluitend militair ingericht. Door voortreffelijke kaarten, beschrijvingen, geologisch en meteorologisch onderzoek hebben de Duitschers dit deel geen mindere bekendheid verschaft dan het Engelsche of Fransche Afrika, terwijl de chef van het Duitsche Kol. Departement, Dernburg, zijn loopbaan begon met een onderzoek in loco, waardoor zich zijn gezag voor het vervolg heeft verdubbeld. [2] — Merkwaardig is het zeker, wat reeds voor eenige jaren de bekende Engelschman Johnston, uitstekend kenner der Afrikaansche toestanden, over de Duitsche kolonie schreef: „Wonderbaarlijk snel," zegt hij, „verrijzen in de „oude Arabische steden op de kust geheel nieuwe stadswijken:

1) Het bovengenoemde werk van Paasche bevat vele bijzonderheden over de havensteden der Oostkust en over de noodzakelijkheid van den spoorwegaanleg in verband met de cultures. Over de exploitatie van een 12 K.M. lang zoutterrein in Oeniamwesi en een daarmee verbonden zouthandel, vooral met Tabora, bericht kapitein Hermann, (Z. f. E, 1908, p. 46 en 47); over den spoorweg van Dar es Salam naar Morogoro en het terrein, dat hij doorsnijdt, vindt men bijzonderheden in Globus, Bd. 93, p. 20.

2) Bij het meer zuiver wetenschappelijk onderzoek treden op den voorgrond de expeditie van Dr. Jaeger en Prof. Uhlig, boven reeds genoemd (Z. d. G. f. Erdk. 1907, p. 702 en Geogr. Zeitschr. 1907, p. 640; (Uhlig „Die Ost Afrikanische Expedition der Otto Winter Stiftung, Z. d. G. f. Erdk. 1908, p. 75). De door den hertog Adolf Friedrich zu Mecklenburg ondernomen expeditie wordt besproken in hetzelfde tijdschrift, 1907, p. 284, en 1908, p. 45. Door dit nieuwere onderzoek is vooral licht geworpen over den berggroep Meroe (zie boven), doch ook over den Kilimandsjaro en vele andere kegels, terwijl de diepte van verschillende kleine meren werd bepaald (Deutsche Reichsanz. 5 Febr. 1907). Het zoo belangrijke Roeanda heeft Vetter in een dissertatie „Die Ergebnisse der neueren Untersuchungen über die Geographie von Ruanda", Darmstadt 1906, ook ethnografisch beschreven. (Zie ook: Globus 86, p. 5 en 73). Zeer belangrijk in Fulleborn's „Das Deutsche Nyassa- and Ruvuma gebiet" (Sammlung D. O.-Afr., Dl. IX, Berlin 1906), vooral op het gebied der ethnographie en der talen van het Z. O. der kolonie. Zie over de beide laatstgenoemde werken ook Mitt. 1907, Littber. 806 en 807.

„straten worden er verbreed en rein gehouden; opkomende „plantages bedekken reeds vele terreinen van het vroeger „woeste land. Er heerscht volmaakte zekerheid van leven en „eigendom, zelfs diep in het binnenland. Ook de Arabieren „verzoenen zich met het Duitsche regime; en van den anderen „kant leeren Duitsche ambtenaren steeds beter de kunst om met „lager staande volken om te gaan. De staatsman zou al zeer „kortzichtig moeten zijn, als hij van de onderstelling uitging, „dat dit Duitsche regime, hier en elders, ooit weer zou worden „opgegeven". Tot zoover Johnston en de Duitsche kolonie.

En nu ten slotte de moeilijkheden en vraagstukken van het Engelsche O.-Afrika. Bepalen wij ons eerst bij Zanzibar en Britsch Oost-Afrika, daarna bij Soedan en Egypte.

Om de Engelsche werkzaamheid op Zanzibar en de kust goed te beoordeelen, vergete men niet, dat Groot-Britannië reeds in 1824 dit gedeelte van Afrika in bezit had kunnen nemen, maar dat men om de geringe bekendheid van het land en, naar men meende, om zijn geringe economische waarde er van afzag. Toen echter Duitschland een gedeelte der Oostkust in bezit nam (1884), meende Engeland een terrein, zóó dicht bij de Roode Zee en van belang voor den zeeweg naar Indië, niet geheel onder vreemden invloed te mogen laten. De gewone Chartered-company, nl. de British Imper. East.-Africa-Comp. verrees, als voorloopster der inbezitname door het Rijk, die reeds in 1888 geschiedde. Natuurlijk had ook de Engelsche regeering met moeilijkheden te worstelen op een terrein, waar de Portugeezen zelfs nimmer vasten voet hadden kunnen verkrijgen. [1] Op Zanzibar had men te kampen met openbare of

1) Wat Britsch O.-Afrika betreft, naast de nieuwe reizen en werken (ook over de economische toestanden), nemen de beschrijvingen van Oeganda, Oenjoro en het Somali-land, doch vooral de Oegandabaan een eerste plaats in. Tot de algemeenere werken brengen wij: „The East Africa protectorate", London 1905, van Sir Ch. Eliot, van 1901—4 commissionar of the East African protectorate; en Lord Hindlops „British East-Afrika, past, present and future", London 1905. Periodiek verschijnt het „Handbook for East Africa, Uganda and Zanzibar" (jongste, Mombasa 1907). In The Geogr. Journ. van 1906 vindt men

verborgen tegenwerking van den Sultan en van den Sultan van Maskate, die op de kust vroeger een onbestreden heerschappij hadden gevoerd.

De bonte samenstelling der vooral op Zanzibar talrijke bevolking, onder welke vele vroegere slaven uit Afrika daar heen aangevoerd; de overgang van geheel of halve wilde toestanden, waaronder op dat eiland een hoogstens 200 Europeanen verkeerden; de moeilijkheden, die de cultuur van den kruitnagel, het hoofduitvoerproduct, ondervond — dit alles maakte Zanzibar volstrekt niet tot een zoo aangenaam en winstgevend bezit. En datzelfde gold van de kust en van Oeganda. Immers ook in Britsch O.-Afrika vielen opstanden te onderdrukken, o.a. nog in 1897, en wel een zóó gevaarlijke, dat op een gegeven tijdstip, Duitsche hulp werd aanvaard. — Voorts leed het binnenland onder dezelfde roofzieke nomaden als op de steppen; aan droogte en sprinkhanen, soms beiden tegelijk, en miste men in dat binnenland een vruchtbaar Oesambara-bergland, zooals in Duitsch-Afrika dicht bij de kust gelegen was, terwijl eindelijk, zooals Duitsch O.- Afrika leed onder Britsche concurrentie, ook de Duitschers veel van den handel op Zanzibar en aan de kust tot zich trokken; ja, de scheepvaartbeweging onder Duitsche vlag ook nu nog niet bij de Engelsche achterstaat. — En welke moeilijkheden Engeland in Oeganda, Soedan en Egypte had te overwinnen, behoef ik

---

een arttkel over de „economical conditions of the Br. E.-Afr. plateau," p. 242, waaruit blijkt, dat het land, beter dan Oeganda, zeer geschikt is voor het verblijf van Europeanen en zich tot veeteelt leent. (Zie vooral het slot en daarop gevolgde discussie). Zeer veel licht over de geografie van Britsch en Duitsch O.-Afrika werpt het artikel in The Geogr. Journ. van Maart 1907, p. 249, „From the Victoria Nyanza to Kilimandjaro" van kapitein Smith, met schetskaart en afbeelding, gevolgd door dat van Juli 1907, p. 77, „Map of the Anglo German Boundary from the Victoria to Kilimandjaro", vooral door de kaart zeer leerzaam. Op pag. 90 van dezelfde aflevering vindt men onder het hoofd „Brit. E.-Africa" de nieuwste statistieken, ontleend aan het Annual Col. Report 1905—'6, No. 519, betrekking hebbende op bevolking, cultures, verkeer, regenval, mijnconcessies, enz.

slechts even in herinnering te brengen.[1] De misbruiken van het Egyptische bestuur en het tegengaan der slavenjachten, die zooals gezegd de Mahdi's in het leven riepen, hebben er beiden evenzeer toe medegewerkt om deze vroeger goed bebouwde, goed bevolkte en zich zelfstandig ontwikkelende gewesten te ontvolken en tot woestenijen te maken. — En toen Groot-Brittannië met buitengewone krachtsinspanning den zelfs eigenlijk Egypte

1) Ook over deze onderdeelen valt op belangrijke publicaties te wijzen: over Oeganda en de Oegandabaan, van 1896—1901 gelegd, wordt uitvoerig gehandeld in The Geogr. Journ. van 1903, I, p. 349, en 1904, I, p. 220; voorts gaf majoor Woodward van dat protectoraat een nauwkeurige beschrijving in zijn „Precis of information, concerning the Uganda protect.", London 1902, met kaart. Zie ook consul Johnston's beschrijving in the G. J. 1902, p. 1—51, met kaart en zijn „Uganda" London 1902, 2 dln. Over een deel der provincie U. en verschillende oostelijke zijtakken van den Nijl bevat The G. J. van 1903, I, p. 162, een artikel van Delme Radcliffe. Ook in Hatterley's „Uganda by Pen and Camera", London 1906, vindt men veel over de missie in dat landschap, maar ook over het vlugge der bewoners in het rekenen, schrijven, het begrip van staatsinstellingen en de meteorologie van het land. Merkwaardig is ook Kaiser's „Die Ugandabahn in ihrem Einfluss auf die Eingebornen", St. Gallen 1906, omdat de schrijver, een Zwitser, herhaaldelijk wijst op den vooruitgang in cultuur bij de inboorlingen sedert den aanleg van die baan, bevestigd door het Railway Magaz., XIV, p. 496. — Een beschrijving der bosschen van Oeganda vindt men in The G. J. 1906, II, p. 291.

Naast dit Oeganda vinden hunne beurt Unjoro, door kapitein Owens op zijn inspectiereizen in kaart gebracht (The G. J., XXV, p. 296).

De tegenwoordige toestanden in N. Somali-land beschrijft majoor Willes Jennings in „With the Abyssinians in Somali-land", London 1905, waarin de bestaande haat tusschen Abessyniërs en Somali verklaard wordt. Een merkwaardige bijdrage tot de kennis van dat land vindt men voorts in het jongste „Report of the Board of Scientific Advice for India" 1905—'6, waarin de onderzoekingen van kapitein Beazeley worden besproken, zijn opnamen (15000 □ Eng. mijl) en zijn karakteriseering van het land, dat van 't Z. O. of de kust naar Abessynië, met 10 Eng. voet per Eng. mijl, tot 3000 voet stijgt. Het is dus een „stilted plateau". Ook de rivieren en het grondwater en de tegenwoordige bewoners, de nomaden, die de landbouwende en irrigeerende Galla verdreven, worden beschreven.

bedreigenden Mahdi, die Khartoem verwoestte, had weten te bedwingen, moesten al die gewesten van Soedan *her*overd worden. Daarom is de economische waarde dier gewesten nog altijd gering, blijven de plaatsen onaanzienlijk en het land schraal bevolkt. — Voorts had Engeland in Oeganda met den verren afstand van de kust en de voortdurende twisten tusschen islam en zendelingen, die telkens expedities noodig maakten, te worstelen; in Egypte met een bevolking, die in alle opzichten uiteenloopt en die door Turksch wanbeheer niet alleen in zijn financiën, maar ook in zijn geheel economisch leven steeds dieper daalde. Voegt men daarbij een door de Mahdi-nederlagen gedemoraliseerd leger, de tegenwerking der onderkoningen, den naijver van meer dan één Europeesche natie op den Engelschen invloed in Egypte — dan had en heeft ook weder Engeland een voldoend aantal vraagstukken op te lossen. Dat het daarmede bezig is, zal ons in ons laatste hoofdstuk over Zuid-Afrika eerst recht duidelijk kunnen worden, want de Engelsche plannen in N. O. Afrika staan in verband met hun streven naar de heerschappij over de geheele Oostelijke helft van het werelddeel. — Daarom thans alleen dit. Zoowel om een weg, naast het Suezkanaal, langs den Nijl naar Oost-Afrika open te houden als om het binnenland spoedig te kunnen bereiken, was de aanleg van spoorwegen, zooals die aan den Nijl en in Oeganda bewijzen, het meest voor de hand liggende vraagstuk, waarom dan ook nu al weder een electrische baan ontworpen is van de Victoria naar het Albert-meer, waarbij de kracht der Ripon-watervallen zal gebezigd worden. (Geogr. Zeitschr. 1907, 3, p. 160).

Doch evenzeer is noodig het krachtig en snel onderdrukken van opstanden en verzet zoowel van de Oeganda-vorsten als van Egyptische onderkoningen of sultans van Zanzibar, ja ook van Europeesche zijde, zooals in de dagen van Marchand te Fasjoda bleek.

Voorts moet met zorg ter hand genomen worden het bevorderen van de welvaart der zich langzaam herstellende gewesten; de aanplant in Oeganda van de in dat land mogelijke cultures: koffie, suiker, katoen, tabak en indigo; de vermeerdering van

den in Egypte nog zoo geringen cultuurbodem; de ontwikkeling van den katoenbouw; de oprichting van suikerfabrieken, wier schoorsteenen thans reeds tusschen de oude monumenten en palmboomen omhoog rijzen; de aanplant van vruchtboomen; de regeling der irrigatie, waarbij dezer dagen, ten koste van 30 mill. Mk. gedurende zes jaar, de dam van Assoean 6 M. verhoogd zal worden waardoor de watervoorraad van het bekken (thans 1065 mill. K.M.) verdubbeld wordt.[1]

Een bizondere zorg wijden de Engelschen verder aan de veeteelt, de uitbreiding, versiering, reiniging der egyptische groote steden, die een europeesch karakter beginnen aan te nemen; en, last not least, aan de verbetering van het financiewezen, het bestuur, de rechtspraak, de veiligheid, de legerorganisatie en het onderwijs.

De ruimte verbiedt ons, zeer tot ons leedwezen, stil te staan bij tal van bewijzen van het feit, dat de Engelschen, vooral in Egypte, een *practisch*-wetenschappelijk onderzoek bevorderen[2] en

1) De in 1899 begonnen, in 1902 voltooide dam wordt besproken in The G. Journ. 1903, I, 79 en verv., en in het werk van Willcocks, „The Nile Reservoir Dam at Assuan and after", London 1901, alsmede in de Scott. Geogr. Mag. 1903, 493, waarin voor schadelijke werkingen op den waterstand van den Witten Nijl en op den gezondheidstoestand door dien dam gevreesd werd (Geogr. Jahrb. XXVII, p. 12). Ook Brunhes behandelt in La Géogr. XI, p. 161, het reservoir te Assoean en beschouwt de verhooging daarvan als onmisbaar. Deze bleef dan ook niet uit. Men zie het belangrijke artikel in het Geogr. Zeitschr. 1907, Afl. 5, waaraan de bijzonderheden in den tekst ontleend zijn. Men zie ook vooral the Geogr. Journ. 1907, II, p. 333, waar, volgens de berekening van lord Cromer, de voordeelen van den dam voor Egypte op £ 24 millioen geschat worden, wat betreft „the sale value of the lands already irrigated through its means". Toch moet deze nog verhoogd, en zal nog op andere wijze de watervoorraad vermeerderd moeten worden.

2) Voor de literatuur over Egypte tot 1901 kan gebruikt worden „List of Publications, Maps and Plans", Kairo 1901, uitgegeven door het Ministerie van publieke werken, alsmede de opgave in Sievers-Hahn's „Afrika", waar de werken van Milner en Neuman, resp. Londen en Leipzig 1893, en von Fircks' „Egypten", Berlin 1895, terecht worden aanbevolen. Een overzicht der Engelsche opnamen op het gebied

daardoor in het licht te stellen, dat exploratie en exploitatie steeds hand aan hand moeten gaan.

Wij kunnen daartoe slechts even wijzen op: kaarten, gebaseerd op triangulatie, kadastrale opnamen en stedekaarten, zóó in détails (schaal 1 : 4000, 1 : 2500, ja 1 : 1000), dat sedert jaren een Baedeker van Egypte verschijnt; studie van de Nijldelta, die tot nivellement heeft geleid en tot verbetering van den Damiëtte-mond zal leiden; zóó nauwkeurige meteorologische waarnemingen, dat langzamerhand meer licht opgaat over het vele raadselachtige in den Nijlstand, die (zie boven, p. 97) meer onder den invloed van den luchtdruk en den Z.O. moesson bleek te staan, dan onder dien der zonnevlekken of der Brücknersche periodes; een onderzoek van de Roewensorigroep. die den Kilimandjaro in hoogte en vruchtbare omgeving naar de kroon steekt; een zoo geregeld bestuur van het voor 40 jaar ontsloten Soedan, dat in den Soedan-almanak de 13 provinciën, mèt hun onderdeelen, worden nagegaan; zorgvuldig geregelde volkstellingen als in de beschaafde staten van Europa; een uitbreiding van het telegraaf- en spoorwegnet, ook van den Nijl naar de Roode Zee en naar het snel opgekomen Pt. Soedan, de uitvoerhaven van Khartoem voor de gommen, struisveeren en huiden van Kordofan en Darfoer, die dus den omweg over Alexandrië niet meer hebben te maken. (Geogr. Zeitschr., 1906, 3).

---

der topographie, geodosie en meteorologie geeft lord Lyons in zijn „Report on the work of the Survey Departement" 1905, London 1906, (Zie over dat van 1906, The Geogr. J., 1908, p. 317). Een beschrijving van land en volk, trouwens meer op historischen dan geografischen grondslag, gaf Schanz in zijn „Aegypten und der Aegyptische Sudan", Halle 1904, terwijl Guerville in zijn „Das moderne Egypten", Leipzig 1906, daarentegen overwegend het volk beschrijft, doch minder in verband met het land, al worden dan ook de moderne ondernemingen, de verbetering van den bodem, de stuwdam en het Engelsche en Egyptische bestuur er in besproken. Zeer belangrijk zijn daarentegen de artikelen „Egypte" van Dr. Jaeger in het Geogr. Zeitschr. 1907, p. 1 en 74, waarin land en volk tot in alle bijzonderheden, en steeds in onderling verband, worden beschreven. Op zuiver anthropologischen grondslag wordt die bevolking van Egypte besproken door Chantre in zijn „Recherches anthropologiques en Egypte", Lyon 1904.

Zooals een Engelschman de verdiensten der Duitschers erkende, zijn de jongste werken van onze oostelijke naburen opgevuld met erkenning van den snellen vooruitgang, waarop de Engelschen in O.-Afrika kunnen bogen. „Die Engländer", zegt Dr. Felix Hensch (Geogr. Zeitschr, 1907, 11, p. 614) in zijn artikel: „Zur deutschen Kolonialfrage in Afrika" sind Meister in der Kunst, die Machtpunkte der Erde zu erkennen; darum sind sie heute die Herren der Erde. Sie verstehen trefflich die Kunst, die geographischen Richtlinien der Kontinente zu erfassen und sie sich politisch und wirtschaftlich nutzbar zu machen. Das haben sie uns zuletzt wieder an dem Schulbeispiel der Ugandabahn gezeigt."

Vergelijkt men de toestanden ter Oostkust, in Oeganda, Soedan en Egypte [1] thans met die, welke voor ruim 20 jaren zoo-

---

1) Van het grootste gewicht is het daarbij te letten op de uitbreiding en beveiliging van het verkeer in dit uitgestrekte deel van N. O. Afrika. Wij vestigen daartoe met nadruk de aandacht op de volgende geschriften. De Soedanbaan naar hoogte en afstanden der stations, tegelijk met de opkomst van Khartoem, Omdoerman en het station Halfaya, destijds reeds resp. met 30000, 60000 en 8000 inwoners, werd beschreven in het Geogr. Journ. 1902, II, 611. Ook bestaat reeds een soort reisgids langs dien Witten Nijl in: „Notes for travellers and sportsmen in the Soudan," Kaïro 1901 en later. Verder besprak majoor Bycroft de kust en den spoorwegaanleg bewesten Alexandrië en beoosten het Suezkanaal, The G. J. 1902, II, p. 502, die langs de kust Egypte het gemakkelijkst met Palaestina zou verbinden, terwijl het Railway Magazine, 1902, II p. 11, 119 en 236, tal van bijzonderheden over de Egyptische sporen in het algemeen bevatte. Doch vooral de verbinding met de Roode zee van den Nijl uit en de stichting aldaar van Pt. Soedan treden op den voorgrond. Die verbindingslijn is 578 K.M. lang en verlaat de Soedanbaan bij het Atbarastation. Voor nadere bijzonderheden zie men D. Kol. Bl., 1906, p. 786, voorts Geogr. Zeitschr. 1905, p. 708, en 1906, afl. 3, waar vooral de voordeelen van dezen weg boven dien naar Alexandrië ook voor den handel met Kordofan en Darfoer in het licht worden gesteld en de plannen ter verbinding met Kassala ten Z.O. van Atbara en met Abessynië worden besproken. Ook Ward's „Our Sudan", etc., London 1905, bevat vele bijzonderheden. Men zie voorts het zoo leerzame artikel in het Geogr. Zeitschr. 1906, p. 241, „Alte und neue Handelsstrassen und -mittelpunkte in N.O.

wel onder de Egyptische onderkoningen als elders onder mahdi's en sultans heerschten — dan krijgt men eerst het rechte begrip van de groote diensten, welke Groot-Britannië zich niet enkel ten opzichte van Oost-Afrika heeft verworven, maar ook overal daarbuiten, waar islamitisch fanatisme en oostersch despotisme gevaar voor de koloniën en de europeesche cultuur opleverden. — Daarover nog nader in ons laatste hoofdstuk.

De vraag, of Engeland zich thans uit Egypte zou moeten terugtrekken, staat dan ook met het laatstgezegde in bijzonder nauw verband. Daarom is het zaak, niet alleen te letten op het eigenlijke Nijldal of liever Beneden-Egypte, maar ook op den Boven-Nijl en Oost-Soedan, n.l. Kordofan, Darfoer en het Bahr el Ghasal-gebied. — Die vergelijking tusschen vroeger en thans kan men het best maken aan de hand van reizigers in die streken (Buchta, Frobenius, de Martonne, Slatin Pasja, e.a.) of van hen, die deze vraag bespreken, al zijn zij dan ook niet blind voor de moeilijkheden, die uit het vroegere tijdperk overbleven en nòg te overwinnen zijn. [1]

Afrika", met een historisch overzicht dier wegen aan den Nijl, in Darfoer en Kordofan naar de Roode zee; de verandering, die zij ondergingen en de verklaring daarvan. Ook wordt in dat zelfde tijdschrift 1907, p. 592, en in The Geogr. Journ., Bd. 30, p. 333, aangetoond, hoezeer dat Pt. Soedan Soeakin reeds heeft overvleugeld en in het Geogr. Zeitschr. 1907, p. 611, („Zur deutschen Kolonialbahnfrage"), hoe bij die vraag steeds naast geogr. factoren politieke en mercantiele hebben gegolden, waarbij de Engelschen altijd meesterlijk de kunst verstonden de meest geschikte terreinen voor zich uit te kiezen.

1) Men zie over een en ander: R. Buchta, „Der Sudan unter Egyptischer Herrschaft", Leipzig 1888; Frobenius in zijn „Die Heidenneger der Egyptischen Soedan", Berlin 1893; de Martonne, „La vie des peuples du Haut-Nil (Ann de Géogr. 1896, p. 506, en 1897, p. 61); of Slatin Pasja, „Feuer und Schwert in Soedan," Leipzig 1896; A. Z., „Die Befreiung Egyptens", Berlin 1906; Auckland Coldins werk „The making of modern Egypt", London 1906; doch vooral ook graaf Gleichen (een Eng. officier) „The Anglo-Egyptian Sudan", 2 Bd., London 1905, en over Nijl en Soedan beide Sydney Peel, „The binding of the Nile and the New Sudan", London 1904.

VIJFDE HOOFDSTUK.

ZUID-AFRIKA EN *HET* AFRIKA-VRAAGSTUK.

Wij hebben er ook weder in ons laatste hoofdstuk telkens op moeten wijzen, dat de moeilijkheden, die in N.O.-Afrika den kolonisten in den weg treden en de vraagstukken die hun worden voorgelegd, vooreerst van physischen aard zijn, ontstaande uit de wordingsgeschiedenis van het continent, met hare gevolgen: verheffing van dien bodem, zijn oppervlakte, zijne besproeiing, te weinig delfstoffen en de grenzen van dien bodem naar de zeezijde, m.a.w. de kust. — In de tweede plaats kwam daarbij ter sprake de atmosfeer, zooals deze boven en op dien bodem werkte en natuurlijk op de vegetatie, de cultuurgewassen en den gezondheidstoestand van kolonist en inlander van grooten invloed was. — Doch in de derde plaats hadden de koloniale gouvernementen ook hier weder te worstelen met den toestand der bevolking, namelijk het schrale dier bevolking, het uiteenloopende in afstamming, taal, godsdienst en belangen; vooral echter met hun geringe cultuur, zooals deze zich het meest in de gebrekkige bestaansmiddelen openbaarde, die op het ongunstige milieu, wat Afrika zoo dikwijls aanbiedt, niet tot groote ontwikkeling konden komen. — Juist het overwinnen van al die bezwaren, voor zoover mogelijk, vormde wel het voornaamste vraagstuk dier gouvernementen in de behandelde onderdeelen.

Dit alles is ook weder het geval in Zuid-Afrika, zooals ten slotte bij het oplossen der *inter*nationale moeilijkheden, of van *het* Afrika-vraagstuk.

Als wij nu bij dat Zuid-Afrika die moeilijkheden, welke land en volk opleveren, korter behandelen, geschiedt dit, omdat deze in Zuid-Afrika dikwijls dezelfde zijn als in het N.W. en N O. en wij ons slechts met het verschil, wat Z.-Afrika te dien opzichte oplevert, hebben bezig te houden. [1] Doch verder moeten wij ook wel korter zijn, daar de noodige ruimte moet overblijven om de *inter*nationale maatregelen, die genomen worden of gewenscht zijn, als *het* Afrika-vraagstuk zijn beurt zal ontvangen, in het licht te stellen.

De wordingsgeschiedenis van dat Zuid-Afrika is volstrekt niet dezelfde als die van het N.W. of N.O.; en daarin ligt natuurlijk de hoofdgrond der physische verschillen, wat bodem en kust betreft. [2] Terwijl wij in dat N. W. een plooiingsgebergte en de ongevouwen tafels in de Sahara en Soedan op den voorgrond moesten stellen, in N.-O. Afrika de ongelijke hoogte,

---

1) Het nog overblijvende deel van Zuid-Afrika is onder te veel staten verdeeld (althans nu nog) om het, als N.W. of N.O. Afrika, als overwegend Fransch of Engelsch te kenmerken. Nog meer dan bij N.W.-Afrika komt dit uit in de menigte van werken over afzonderlijke kolonien en het gemis aan samenvattende geschriften, waartoe de uiteenloopende physische gesteldheid in 't N. en Z., in 't O. en W. evenzeer medewerkte. Trouwens ook de vroegere werken, Bryce's „Impressions of S. Africa", London 1897; Dove's „Das Klima des aussertropischen S. Africa", Göttingen 1888; Johnston's, „British Central Africa", London 1897; Nicholsons „Fifty years in S. A.," London 1898; Stathaus' „S. A. wie es ist", Berlin 1897, Younghusband „S. A. of today", London 1898; Aubert, „l'Afrique du Sud", Paris 1898 — al deze werken hebben op een bepaald gedeelte van onzen driehoek betrekking, al komt dit niet in den titel uit.

2) Wat de physische gesteldheid van het besproken terrein in het algemeen betreft, de in den tekst nader omschreven hoogvlakten, randen, bekkens en terrassen worden thans op alle betere schoolatlassen en wandkaarten, bijv. die van Kiepert e.a., duidelijk genoeg voor oogen gesteld; in hun verdeeling als steppe, woudland, bouwgrond en halfwoestijn op de meermalen genoemde kaart van Langhaus; naar hun producten op die van Friedrich; naar hun regenval op die van Supan en Fraunberger. — Wat de onderdeelen betreft dier physische gesteldheid, zij volgen hier beneden in volgorde der behandelde onderdeelen.

doch vooral den breukrand, met zijn vulkanen en meren of met water opgevulde instortingbekkens, hebben wij in Zuid-Afrika te doen: vooreerst met een tafelland, welks randen omhoog gewelfd zijn, soms geplooid tot hoogten, die, op eenigen afstand van de kust, terrasvormig afdalende, zich uit de verte, vooral van die lage kust uit, als bergketenen vertoonen en de rivieren, als zij er doorheen moeten breken, watervallen doen vormen. Voorts staan tegenover die *opgeheven* randen, uit de oudste gesteenten bestaande en delfstoffen bevattende, die het overige Afrika bijna geheel mist, natuurlijk in het binnenland vlakten en inzinkingen, die uit jongere gesteenten bestaan: de zoogenaamde Kaap- en Karroo-formaties, deels zee-, deels zoetwatervormingen en veel minder delfstoffen bevattende. De eerste vertoont in 't Z. van Kaapland eenige vouwing, bevat in de bekende velden van Witwatersrand en Transvaal nog kostbare delfstoffen en bleef overigens, als uit zee ontstaan en niet meer geplooid, overwegend hoogvlakte. Daarentegen vulde de Karroo-formatie de bekkens op. Zij is hoogstwaarschijnlijk een zoetwater- en geen zeevorming, zooals uit het gemis van overblijfselen van zeedieren en de aanwezigheid van vele overblijfselen van landdieren wordt opgemaakt, en heeft een veel grootere uitgestrektheid, n.l. over het Kongobekken, over N. O. Kaapland, den geheelen Oranje-Vrijstaat, Z. O. Transvaal en het grootste deel van Natal. In die bekkens strekten zich nu de lagen dier Karroo-formatie, tusschen de bovenbeschreven randen in, vlak, oorspronkelijk horizontaal uit; doch, omdat atmosfeer en water op de hardere en zachtere gesteenten verschillend hebben ingewerkt en bovendien eruptiefgesteenten er doorheenbraken, is zoowel die horizontale ligging verbroken als het vlakke van het terrein verstoord, en vertoonen zich die Karroovlakten en bekkens volstrekt niet gelijk van hoogte en oppervlakte. [1]

1) De wordingsgeschiedenis van den zuidelijken driehoek, m.a.w. de geologische gesteldheid (vouwing, formaties mineralen, enz.) werd voor het eigenlijke Zuid-Afrika het nauwkeurigst bestudeerd, en dan nog weder voor het Engelsche terrein. Om dit slechts door enkele

Het wordt nu echter wenschelijk, bij dit groote terrein een scheiding te maken tusschen het eigenlijke Zuid-Afrika, met het Zambezi-, het Ngami-bekken en de Kalahari te eener en het Kongobekken ter ander zij.— Op die zuidelijke bekkens werkten het water en de verweering zóó in, dat de oorspronkelijke zandsteenoppervlakte, vooral in het Z., geïsoleerde ruggen (rijen van bergen) en ook enkele bergen vertoont, de bekende kopjes en tafelbergen der Boeren; of, geïsoleerde kleine bekkens, bijna cirkelrond en van 2—15 Kil. in middellijn, die om het water, dat zij inhouden, en soms als brongebied van rivieren, op de vestiging van bewoners en de opkomst van plaatsen steeds van invloed zijn geweest. [1]

---

feiten nà 1901 in het licht te stellen (de resultaten tot aan dat jaar zijn door prof. Hahn in zijn „Afrika" cartografisch voorgesteld op zijn geologische kaart tegenover p. 62): na de voortreffelijke studiën van onzen landgenoot Molengraaff in het Tijdschr. v/h Aard. Gen. in de Bull de la soc. géolog. de France, Ser. IV, Bd. 1, p. 13—92 en elders over Transvaal, leverden Herbertson en Anderson geologische bijdragen tot de kennis van Natal (Geogr. Journ. 1902, II, 631). De vergadering der British Association in Z.-Afrika en de opening van den spoorweg over den Zambezi werkten dit onderzoek zeer in de hand en riepen bijv. artikelen in het leven van prof. Penck (Geogr. Zeitsch. 1906, p. 601), waarin Z. Afrika morfologisch wordt besproken (zie daarover Passarge, Littber. Mitt. 1907, no. 847) en ook de Victoriavallen nader werden bestudeerd. Te Johannesburg verschenen in 1905 kaarten van de Witwatergoudvelden en een geologische kaart van Praetoria, resp. 1 : 40000 en 1 : 31680. Grondig werden de goudvelden van dien Witwatersrand beschreven door Truscott „The Witwaterrand Goldfields", London 1902. Meer speciale bijdragen, meestal ook van speciaal geologisch belang, vindt men in de Littber. in Peterm. Mitt., 1905, 100 en verv., 1906, 900, en 1907, 849, van welke wij hier alleen kunnen vermelden de „Geology of S. A." van Hatch en Castorphine, London 1905; Wilmers, „Introduction in the Geology of the Cape Colony", London 1905; een geologische bibliographie in de Transact. of the Phil. Soc., XV, p. 283—467, en „Recent geological Reports from. S. A. (Cape Col., Transvaal, Natal, Rhodesia) met bibliographie (The Geogr. Journ., 1907, p. 68).

1) Een belangrijke bijdrage tot de orografie van Z.-Afrika noemen wij Stanfords „Orographical Map of Afrika", Londen 1905, bewerkt onder toezicht van Mackinder, vooral met het oog op de Engelsche bezittingen en invloedsferen van dat werelddeel. Men zie echter:

Waarom die vlakten zich nu eens als zandige grassteppen, dan weder, gelijk de eigenlijke Karroo, als steenachtige vlakte met kniehoog struikgewas vertoonen, kan natuurlijk niet alleen uit den aard der gesteenten, maar moet met behulp van het klimaat verklaard worden, evenals het feit, dat dichter bij de Zambezi zich een terrein bevindt, met rivieren, die de zee niet bereiken, zoutmeren en een soort woestijn, de Kalahari, die echter een geheel ander karakter draagt dan de Sahara. [1] — Natuurlijk bezitten al deze terreinen ook een groot verschil van hoogte, waaruit de aanwezigheid van bekkens, ook bezuiden den Kongo (wat uit vele kaarten *niet* blijkt), eerst duidelijk in het licht treedt. Immers, terwijl die omhooggewelfde randen of gevouwen gedeelten een hoogte bereiken van 3 à 4000 M., gem. 1200, daalt dit cijfer in het Ngami-bekken tot 900 en in het Zambezi-dal tot 800. Doch nog sterker spreekt dit verschil van hoogte, wanneer wij, na 't passeeren der waterscheiding van Zambezi en Kongo, van 12 à 1300 M. hoog afdalen tot het

---

Hahn's bespreking, Mitt. 1907, Littber. 145; voorts de beschrijving der „natural mounds (aardhoopen) in the Cape Colony", door prof. Schwarz (The G. J. 1906, p. 67), met opgave der verschillende meeningen over hun ontstaan; „the Physical features of Transvaal", by Tudor Trevor, item. 1906, II, p. 50, waarin het Hoogveld of plateau, de hellingen (banken) en het Lageveld (Low- or Bushveld) door kaart en afbeelding worden toegelicht, terwijl door dienzelfden prof. Schwarz in the Quarterly J. of the Geol. Soc., Febr. 1906, de terrassen of voortzetting der kust onder zee (coastledges) worden beschreven. Dezelfde schrijver wijst op een Earth Movement in S. A. (zie The G. J., 1907, p. 333). Eindelijk heeft Dr. Corstorphine voor de Geol. Soc. of S. Afr. (Proc. 1907, p. 19) nog eens weder het verband tusschen de „Geology" en de „Scenery" (wat wij physiographie noemen) van S. Africa in het licht gesteld.

1) De Kalahari blijft het onderwerp van voortdurende studie: de laatste en voortreffelijkste is die van Prof. Passarge, „Die Kalahari. Versuch einer physisch-geographischen Darstellung der Sandfelder des S. A. Beckens", met 20 kaarten (geol. en phys.) en panoramas. Daarin wordt de toenemende uitdroging van het terrein en zijne rivieren aangewezen en verklaard. Men zie ook vooral: William's beschrijving van Okowango- en Ngami-meer in The G. J. 1907, p. 440, wiens meening over dat uitdrogen met die van Passarge overeenkomt.

Kongo-bekken van 3 à 400 M., wat dus wel een tegenstelling vormt met het hoogland van Oost-Afrika en zijne met sneeuw bedekte vulkanen, in ons vorig hoofdstuk beschreven, of den in het Westen omhooggewelfden plateaurand. — En daar nu de waterscheiding tusschen Kongo en Sjari ook te nauwernood 500 M. bedraagt en Oost-Afrika heel wat hooger ligt dan die westelijke rand, is het toch wel geen wonder, dat al de reusachtige zijtakken van dien Kongo en deze rivier zelve van het Z.—N. en daarna van het O. naar het W. stroomen.[1] — Natuurlijk

1) De litteratuur over het Kongo-bekken is rijker aan polemische geschriften dan aan zuiver geografische, vooral wat het geheele bekken betreft. Dit geldt vooral het land. Sedert Gossart zijn „Traité de Géographie du Congo" gaf, Antwerpen 1897, en Wauters zijn „Le relief du Bassin du Congo", gevolgd door zijn „L'état indépendant du Congo", Brussel 1894 en 1899, stond het onderzoek natuurlijk niet stil, doch bleven de algemeene beschrijvingen zeldzaam. Wij zouden ter aanvulling kunnen noemen: Denys, „Onafhankelijk Congoland", Roesselaere 1900, een populaire ontdekkingsgeschiedenis en beschrijving; de voor de tentoonstelling te Luik samengestelde „Notice sur l'Etat Ind. du Congo", Brussel 1905; de zeer veel geografisch bevattende „Annales du Musée du Congo", die sedert 1898 te Brussel verschijnen. Ook naar de kaarten en nieuwere berichten in de Mouvement Géographique (Wauters), te Brussel verschijnende, en naar de overzichten in het Geogr. Jahrb., XXVII (1904) en XXX (1907), moet verwezen worden, waar tevens de mond van den Kongo, de bruikbaarheid, de waterscheiding, de oevers, de zijtakken (Kassai, Oebangi, e. a.) hun beurt ontvangen. Tevens worden daarin de jongste expedities besproken. Om zijn bijzonder belang noemen wij nog Lemaire's „Mission scientifique Congo-Nil", Brussel 1906, vooral met het oog op de resultaten, op astronomisch, magnetisch en geodetisch gebied verkregen (tusschen Leopoldville en het Bahr el Ghasal gebied werden niet minder dan 135 punten astronomisch bepaald); voorts Cornet „Les dislocations du bassin du Congo" (Ann. Soc. géol. de Belg. Bd. XXXII, p. 205, Luik 1905), waarin o.a. wordt uiteengezet, dat de meermalen besproken breuk bewesten de Tanganjika ophoudt. De daar van N.—Z. loopende dislocaties zijn aan erosie der Kongo-zijtakken toe te schrijven. In datzelfde tijdschrift wordt ook het Maroengoe-plateau tusschen Tanganjika en het Moero-meer, als 12—1600 M. hoog, beschreven (XXXII, p. 315), evenals de tinmijnen van Katanga en de goud- en kopermijnen van de Boven-Loealaba (XXXIII, p. 49 en verv.) — Voor het ethnografische

bepalen zich de gevolgen dier wordingsgeschiedenis of m. a. w. van dit verschil tusschen hooge randen, hoogvlakten en bekkens, niet alleen tot het verschil van relief en hoogte. — Immers de bruikbaarheid der rivieren en ook de breedte en bruikbaarheid der kusten en kustvlakten hangen daarmede samen. Waar die rand zich van de kust verwijdert en in terrassen afloopt of tot vlak aan de kust nadert; en waar, als niet zelden in Kaffraria en Natal, niet de rand, maar de hoogvlakte de kust nadert, is die zoom, daargelaten het klimaat, een geheel andere.— En wat de rivieren betreft, het zal voor hare bevaarbaarheid of bruikbaarheid voor besproeiingswerken wel niet onverschillig zijn, of zij zich, zooals in het Kongo-bekken, met hare zijtakken, als bij ons in de laaglanden, flink kunnen ontwikkelen en door cultuurgronden zijn omgeven; dan wel, of zij, als de Zambezi, in een smal bekken over terrassen stroomende en door ketenen heenbrekende, watervallen vormen en slechts gedeeltelijk als verkeersweg en voor cultures dienst kunnen doen. — Wat voorts de rivieren van eigenlijk Z.-Afrika betreft, zij zijn, als overwegend hoogvlakte-stroomen of zich in meren ontlastende, bijna allen als verkeerswegen weinig bruikbaar. [1]

---

onderzoek kan alleen dat van Dr. Frobenius vermeld worden, waarover in het Z. f. E. 1905, p. 467, 1906, 114 en 426, de bijzonderheden te vinden zijn.

1) Wat de Zuid-Afrikaansche rivieren en meren betreft, in verband met de wijzigingen in het klimaat en de ook hier toenemende droogte verkrijgt hunne studie dikwijls een breeder belang. De rivieren der Kaapkolonie worden uit geologisch en hydrografisch oogpunt beschreven door prof. Schwarz, toegelicht door kaarten, foto's en litteratuuropgave, (The Geogr. Journ., 1906, I, p. 265): het stelsel van Sjire en Nyassa wordt in datzelfde tijdschrift, 1908, p. 133 en 287, evenals de Zambezi beneden de Victoria-vallen beschreven en door kaarten en illustraties toegelicht. Uit het bovenomschreven oogpunt worden het Ngami-meer, doch ook de meren van Afrika in het algemeen herhaaldelijk besproken en vergeleken. Men zie vooral het zoo hoogst belangrijke artikel: „The most reliable values of the heights of the Central-African lakes and mountains" (ontleend aan opgaven van het Research-Department), The Geogr. J. 1907, I. p. 307. 579, 324 en II, p. 98 en 218.

Doch, zooals ik reeds meermalen opmerkte, men kan de moeilijkheden, die Zuid-Afrika oplevert, bezwaarlijk alleen uit kust- of bodemgesteldheid opmaken; en deze vormen ook niet het voornaamste punt van verschil met de overige deelen. — Het klimaat bepaalt dat verschil oneindig veel meer. Als men er op let, hoe smal dat Zuid-Afrika is en dus, meer dan het N., onder den invloed van twee Oceanen staat; of, evenals Australië, door zijn ligging een 30 à 40 graden bezuiden de linie, volstrekt niet vrijblijft van de klimatologische toestanden op het Z. halfrond, voor een deel van het Zuidpoolwater — dan verklaren deze omstandigheden reeds veel van het verschil van klimaat tusschen de 3 deelen van Zuid-Afrika. En dan komen daar nog bij: de groote verschillen van luchtdruk tusschen het aequatoriale Afrika, waar een permanent minimum heerscht, en het terrein van hoogen luchtdruk, dat vooral ten W. van Z.-Afrika wordt aangetroffen, terwijl daar tevens een koude zeestrooming of het omhoog gaande, koude diepzeewater de temperatuur aanzienlijk verlaagt.

Vandaar dus langs de geheele Westkust, tot in de bocht van Guinee, het geheele jaar door overwegende, van zee komende, vochtige, regen aanbrengende Z.W. winden, die alleen in Duitsch Z.W. Afrika, als zij over die koude zeestrooming gaan en boven de heete kust niet tot condensatie kunnen komen, geen regen, maar slechts nevels brengen. In 't uiterste Zuiden gaan zij dikwijls in N.W. wind over, evenals bij de Z.W. kust van Z.-Amerika; en bij dat Z.W. Afrika hebben zij, zooals de naam Stormkaap reeds aanwees, geen beteren naam dan de winden, die bij de kust van Chili als storm aanbrengende „Northwestern" berucht zijn. — Geheel anders zijn in dat Z.-Afrika de toestanden aan de Oostkust.[1] Dáár geen koude, maar een van 't N. komende warme stroom; geen Z.W.-, maar Z.O.-winden.

1) Voor het klimaat van Engelsch Zuid-Afrika zie men: Bentler, „Die Temperaturverhältnisse des aussertropischen Süd-Afrika", na Dove's „Das Klima des aussertropischen Süd-Afrika", Göttingen 1888, het grootste gedeelte van het besproken terrein omvattende. In Wallhauser's werk „Die Verteilung der Niederschläge" wordt opnieuw

die wel vocht aanbrengen — maar (en ziehier weer de bodem die werkt), tegen den hoogen rand omhoog gestegen, aan de luwzijde van het gebergte dat vocht reeds voor een gedeelte verliezen en naar het binnenland steeds droger worden. En aangezien nu èn Z.W., èn Z.O. onvoldoenden regen brengen, is daarmede de onregelmatige en onzekere regenval in het binnenland van Z.-Afrika verklaard: en deze is het weer, die in het klein toestanden in 't leven roept als in N.-Afrika in het groot: uitdrogende rivieren, zoutmeren, steppe en woestijn. [1] Was Z.-Afrika breeder, zij zouden tot dezelfde ontwikkeling gekomen zijn.

Waarom is dit alles nu benoorden de Zambezi zoo geheel anders? Als de oorzaak ophoudt, houden ook de gevolgen op. Het Kongo-bekken staat onder aequatoriale invloeden en ontvangt zijn vocht dus niet alleen uit het Z.W., maar vormt een zelfstandig gebied van nederslag met twee regentijden: vroeg in den zomer en in den herfst, met slechts één korten, drogen tijd er tusschen, terwijl onder den evenaar en in den kalmtegordel de hoeveelheid regen, mede de grootste van geheel Afrika, door onweerregens schier iederen dag nog vermeerderd wordt. — Dat het dus ook een eigen plantengebied zal vormen, overwegend woud, en, met zijn vochtig-warm klimaat, geheel andere cultuurgewassen en handelsproducten zal opleveren dan de steppen en hoogvlakten van het eigenlijk Zuid Afrika en vooral dan de Kalahari, behoeft toch wel geen nader betoog.

---

het verschil van temperatuur tusschen Z.W. en Z.O.-Afrika uit windrichting, het koude of warme kustwater en het al of niet nabijzijn van den Indischen Oceaan grondig verklaard. Over het klimaat, in verband met den gezondheidstoestand en over de bestrijding van ziekten, later.

1) Over de zoo heugelijke vermeerdering onzer botanische kennis van Transvaal, Rhodesia en andere deelen van Z.-Afrika door prof. Engler, zie men Globus, Bd. 91, p. 164. Vooral ook over de afhankelijkheid der vegetatie van het klimaat en de verspreiding der boom- en bushsteppe, de grassteppes, de „halbstrauch"-steppe en verschillende soorten van wouden (Steppen- en Trockenwälder) geeft het artikel veel licht.

Zooals de betere deelen in dat Z.-Afrika het brengen tot wijn, ooft, graan, wortel- en knolgewassen alsmede de producten der veeteelt, waaronder struisveeren, behooren in het Kongobekken tehuis: de kokos- en olijfpalm, apenbroodboom, bananen, tropisch ooft, de kaoetsjoek leverende liaan, terwijl natuurlijk hier ook de meeste der door de Soedan-negers verbouwde veldgewassen voorkomen, waarvoor aan tal van zijtakken van den Kongo de noodige cultuurgronden gevonden worden. Ook het ivoor van den olifant verdient hier bijzondere vermelding. Gelukkig, dat Z.-Afrika in delfstoffen, vooral goud en diamanten, het Kongo-bekken overtreft.

Als gevolg van dit alles, verschillen ook weder de bevolkingstoestanden in N.W.- en N.O.-Afrika, en tevens niet minder die in het Kongo-bekken en in het eigenlijke Z.-Afrika.[1] In overeenstemming met de physische toestanden is de dichtheid bij den Kongo, evenals in het vruchtbare Soedan, het grootst, nl. 9 per □ kil.; doch naar het Zuiden toe veel geringer, nl. 3 om in het meer gezegende Z.O. weer wat te stijgen, tot 4, en in het misdeelde Z.W. (Duitsch Afrika) tot 1 op de 5 kilometer, het diepst te dalen.

---

1) Voor de bevolking van Z.-Afrika verwijzen wij naar de vroeger opgegeven litteratuur, waarbij hier het bekende werk van Fritsch „Die Eingebornen S. Africas", Breslau 1873, nog altijd op den voorgrond treedt. Aanvullingen gaven Irle in zijn werk „Die Herero," Gütersloh 1906, rijk aan bijzonderheden over hun godsdienst, zeden en begrippen over grondbezit. Zie ook de bespreking der Hottentotten door Dr. Schultze (Z. d. G. f. E., 1907, p. 63), meest nog alleen in oorspronkelijken toestand in de Kalahari aan te treffen en uitstervende. Met het onderzoek der Bosjesmannen in diezelfde Kalahari is thans Dr. Pöch sedert November 1907 bezig (item 1908, p. 47). Een nieuwe bijdrage tot de volkenkunde van Afrika in 't algemeen leverde dezer dagen Dr. Shrubsall in de Ann. v. h. Zuid-Afr. Museum. Van het onderzoek der Bosjesmannen uitgaande, beschrijft hij nog een ander ras dan dat der Bosjesmannen en Hottentotten, nl. dat der „Strandläufer", dat ook in zijn verhouding tot de eerstgenoemde rassen en de Bantoe-negers wordt nagegaan en waarin bovendien vele andere rassen beschreven worden (item 1908, p. 119).

Een dergelijk verschil merken wij op, wat de homogeniteit (de overeenkomst der bewoners in ras, taal, godsdienst en cultuur) betreft. Het geheele Kongo-bekken wordt hoofdzakelijk door éénen stam der Bantoenegers, de Loendavolken, bewoond, wier talen, zooals de jongste onderzoekingen hebben geleerd, merkwaardig onderling overeenkomen; ook zijn het allen fetisjdienaars, maar, zooals wij reeds bij Oost-Afrika opmerkten, niet op den laagsten trap van cultuur staande. — In hoeverre de Portugeesch-christelijke cultuur, althans in het W., daartoe heeft medegewerkt, laten wij in het midden, maar zij verschillen, evenals de Zambezi-volken, als landbouwers en als vervaardigers van kunstvoorwerpen, toch wel van de Zoeloevolken, in het O., overwegend veefokkers en, vooral in vroegere jaren, stichters van militair georganiseerde krijgsstaten, die den kolonist heel wat te stellen gaven. — Naar het W. gaan deze Zoeloe-volken of Kaffers dan over in de op den onvruchtbaren bodem uitsluitend bijna tot veeteelt beperkte Hottentotten en de in gebergten, holen of spelonken levende Bosjesmannen, in cultuur even achterlijk als de dwergvolken in de oerwouden onder den evenaar, die soms nog op boomen verblijf houden.

Stellen wij nu ook bij Zuid-Afrika weder de vraag: hoe hebben de kolonisten in dit deel van het continent de hun gestelde vraagstukken en in den weg tredende moeilijkheden opgelost en overwonnen? — Ware het niet reeds met het oog op de ruimte noodig, dan zouden wij toch de Spaansche en Portugeesche bezittingen niet uitvoerig behoeven te bespreken, aangezien zij vooreerst tegenover de Engelsche en Fransche wel zeer onbelangrijk mogen heeten; doch verder ook, omdat van deze bezittingen geen kracht ter exploratie en exploitatie van het werelddeel, ja ook niet van de bezitting zelve uitgaat. — De Spanjaarden hebben hier benoorden den Kongo, in hun strijd met de Franschen, ongeveer 15 □ Kilometer, bewoond door een 2000 zielen, behouden en werkelijk bezet. De weinige blanke bewoners wonen op de naburige kleine eilanden Corisco en Elobey, terwijl ten slotte de handel in de gewone producten (kaoetsjoek, palmpitten en olie), bijna

geheel in handen is van Duitschers en Engelschen en een Duitsche stoomboot (de Woermannlijn uit Hamburg) de verbinding met Europa onderhoudt. Al verbouwt men op het naburige vulcanische Fernando Po eenige kina, koffie, katoen, tabak en suikerriet, de handel, waarbij die in sterken drank niet ontbreekt, is gering en neemt nog af. Naar de beschrijving van een Spaansch militair-geneesheer, Montaldo, zijn zelfs te Pt. Clarence, de hoofdstad, de huizen, ook dat van den gouverneur, zeer in verval en zijn er op het eiland geen wegen, geen havenwerken, is er zelfs geen behoorlijk hospitaal. [1]

De Portugeesche koloniën, ter West- en Oostkust, zijn vooreerst aanzienlijker van omvang dan de Spaansche en beslaan tennaastenbij zelfs 7 pCt. van het werelddeel (de Fransche 30, de Engelsche 25). Verder zijn zij door de verbindingen met andere koloniën, die beter geëxploiteerd worden, in gunstiger conditie. Daardoor worden echter ook aan het Portugeesche gouvernement andere eischen gesteld dan in de dagen van den slavenhandel, vooral wat den aanleg van spoorwegen betreft, waartoe zij ook dikwijls door het gemis van bruikbare rivieren werden gedwongen. Niet te ontkennen is het verder, dat zij, vooral ter Westkust, de cultuur van koffie krachtig ter hand namen, waardoor het handelscijfer, niet onaanzienlijk, tot een 25 millioen gulden steeg en sommige der kustplaatsen een wat minder vervallen uiterlijk verkregen. — Het schijnt wel, dat de Portugeezen, na het moeilijke overgangstijdperk, waarin de slavenhandel moest

1) De Spaansche bezittingen ter kust van Guinee zijn in den laatsten tijd ter sprake gekomen door het Fransch-Spaansche grensverdrag, waarbij een soms volmaakt onbekend terrein bereisd werd (zie La Géogr. 1902, I, p. 214), en de nieuwe kaart van d'Almade 1:200000, Madrid 1903. Ook in het Bulletin van het Aardr. Gen. te Madrid en het Spaansche werk „Nuestras Colonias en Guinea", Madrid 1902, komen over die koloniën bijzonderheden voor. Doch Spaansche schrijvers klagen zelve over het gemis aan kennis van hunne koloniën (zie Mitt. 1907, Littber. 816) en over het achteruitgaan der bevolking door het misbruik van sterken drank. Merkwaardig is de meening van Lorin (Quest. Dipl. Col. XVI, p. 193), dat de Rio Muni (tusschen Kameroen en Fransch Kongo) eens de beste weg zal worden voor de baan naar den Midden-Kongo.

worden opgegeven, iets naijveriger op hun koloniën zijn geworden en wat meer hun best zullen gaan doen door de kust ben. Beira op te nemen, betere statistieken te leveren, de landbouwondernemingen uit te breiden. Naar de volkstelling van 1900 kwamen op de 790000 inwoners reeds circa 10000 blanken voor.— Doch overigens verklaren zelfs de billijkste beoordeelaars, dat de dikwijls zoo ongezonde kust, de schrale bevolking (3 op den Kil.), gemis eener goede stoombootverbinding, de hooge belastingen, die de Boeren van Humpata de kolonie deden verlaten, de slechte exploitatie en het geringe gezag, door de Portugeezen in het binnenland uitgeoefend, wat vooral den ruilhandel in hooge mate schaadt, dat dit alles, zooals ik zeide, in weerwil van eenige verbeteringen, de opkomst, laat staan den bloei der Portugeesche koloniën aan de Westkust noodzakelijk in den weg staat. [1] — En op de Oostkust, in Moçambique, is de toestand nog ongezonder. Al wordt voor Lourenço Marquez een niet onaanzienlijk handelscijfer opgegeven en al is de scheepvaartbeweging er niet onbelangrijk door de spoorwegverbinding met Transvaal — men vergete niet, dat het transito-verkeer meer het achterland dan de Portugeesche kolonie ten goede komt, zooals het noordelijker gelegen Beira en zijn spoorweg geheel afhankelijk zijn van de door de Engelschen geëxploiteerde goudvelden van Mashona. — Overigens wordt het Portugeesche terrein, het zoogenoemde Gasa-land met zijn zandige, heete, moerassige kust, zijn tsetse-vlieg en koortsen, terecht niet als een Dorado beschouwd; hebben maatschappijen, die op *hunne*

---

1) Wat de Portugeesche bezittingen der Westkust betreft, als in den handel, spelen vreemdelingen ook in het onderzoek een belangrijke rol. Het Duitsch koloniaal Comité liet Mossamedes onderzoeken voor de verbinding Angola-Transvaal per spoor, en ook botanisch (zie: „Kunene-Sambezi Expedition", Berlin 1903); de Engelschman Lewis (Geogr. Journ. 1902, I, p. 541) onderzocht het N. deel van Angola. De expeditie van Cuningham bezocht het binnenland en het Z. tot de Cunene (item, 1906, p. 153); een Amerikaan, Colin Harding, drong tot het brongebied van de Zambezi door (Geogr. Zeitschr., 1906. p. 464); een Franschman, Choffat, gaf „Nouvelles données sur la zone littorale d'Angola", Lissabon 1905.

wijze het land exploiteeren, er meer in te brengen dan de enkele ambtenaar, die, mèt de inlandsche hoofden, het land bestuurt, en vertoonen de kleine, ongezonde kustplaatsjes Inhambane en Quilimane aan den Zambezi-mond, het vroeger zoo dikwijls genoemde Sofala en Moçambique en nog meer het aan de slechts gedeeltelijk bevaarbare Zambezi gelegen Tete het beeld van het diepste verval. — Het land, met zijn 1 inwoner op den □ kilometer, zou ongetwijfeld zich tot verschillende cultures kunnen leenen, doch lijdt onder gebrek aan kapitaal en menschen, zoowel in de kolonie als in het moederland, en onder den tegenstand der weinig geconcentreerde, maar nog altijd krachtige en zelfstandige inlanders. Daarop stuitten de soms zoo welgemeende plannen, bijv. die van een Mouzinho de Albuquerque, telkens af, terwijl het naburige Engeland meer genegen schijnt Portugal en zijne koloniën te gebruiken dan te steunen. [1]

---

1 Ten opzichte van het onderzoek der Portugeesche koloniën geldt voor de Oostkust hetzelfde als voor de Westkust. Vooral op de eerste laten zich Engelsche invloeden gelden. Gybbon Spilsbury beschrijft in de Journals der Afr. Soc., 1901, p. 126, zijn reis door Moçambique van de nieuwe haven Porto Amelia (Memba-baai) naar Ft. Maquire (a/d Nyassa) en beoordeelt de toestanden er ongunstig; Stanley Hyatt onderzocht de rivier de Sabi, die tot Rhodesië voor kleine schepen te bevaren is (Geogr. J., 1903, I, p. 321). De Carta de Moçambique, in 1903 verschenen, is, uitgebreid en verbeterd, in 1905 te London uitgekomen als „Map of Portuguese East Africa." Benoorden de Beira-baan reisde Reid (The G. J., XXV, p. 64, met kaart). — Dat echter beterschap te bespeuren valt, wordt bewezen uit de vele namen van Portugeezen (Andrades, Machado, Ferrez, e.a.), die naast de vreemdelingen genoemd worden (Geogr. Jahrb. XXVII, p. 18 en 23; XXX, p. 276 en 281). Ook blijkt dit uit de groote topografische beschrijving der koloniën, waarvan Choffat in de Ann. d. Géogr. (1906, Lb. 914) verslag geeft en uit enkele expedities, die van Portugal uitgaan. Niet ten onrechte ook wijst Negreiros: „L'agriculture dans les Colonies Portugaises," Paris 1905, op de groote productie van cacao, vooral op St. Thome, op den vooruitgang in Moçambique, niet het minst onder Engelschen invloed (waarover later). Te dien opzichte verdient ook onze aandacht het artikel: „Development of Angola",

En zoo resten dan de Fransche, Duitsche en Engelsche bezittingen.

Het is wel merkwaardig, dat de Franschen het terrein benoorden den Kongo-mond tijden lang om zijn ongezondheid, geringen handel en geringe productiviteit zóózeer verwaarloosden, dat zij er over hebben gedacht het aan Engeland, in ruil van een terrein aan de Gambia, af te staan. Het was echter de hoogst verdienstelijke zeeofficier Savorgnan de Brazza, die door zijn tochten van de kust naar het binnenland en naar den Kongo den Franschen niet enkel de waarde dier bezitting deed inzien, maar tevens aan de koloniale politiek van Frankrijk voor dit deel van Afrika een geheel andere richting gaf. Hij werd voor het terrein aan de Westkust benoorden den Kongo de Stanley der Franschen.

Nog altijd bleef de kustzoom zelve voor Frankrijk van geringe beteekenis.[1] Ook hier vindt men te nauwernood één bewoner op den □ kilometer; een terrein, overwegend met bosch bedekt; bijzonder weinig blanken, die zich te Libreville, te Brazzaville en te Loango concentreeren; posten of steden, die allen meer centra zijn van de missie en van Fransche bezettingen dan handelsplaatsen. Die handel is trouwens ook hier overwegend in handen van Engelschen en Duitschers. — Van eigenlijke kolonisten en veldarbeid, door inlanders verricht, is dáárom nog weinig sprake, dewijl naast het klimaat de minder vruchtbare lateriet-bodem dit belet, en bovendien van Frankrijk uit ook hier weinig of geen geld in de kolonie gestoken wordt.

En toch is dit Fransche bezit voor hen en voor Afrika niet zonder beteekenis. Wij laten de verbeteringen daar, die de Franschen ook hier aanbrachten, wat uit de opkomst van Loango, aan de Portugeezen ontnomen, reeds bewezen wordt en verder

---

(The Geogr. Journ., 1907, p. 660), naar aanleiding der vermeerderde kaoetsjoek-productie en den nieuwen spoorwegaanleg, (uitvoeriger in het Consulair Report 1906, No. 3928).

1) Men zie Manuel officiel illustré du Kongo, Paris 1906, en „L'expansion coloniale au Kongo français", Paris 1906, voor de koloniale tentoonstelling te Marseille samengesteld.

blijkt uit het tot staan komen der volksverhuizingen en der rooftochten van de militair georganiseerde Niam niam-stammen. Doch het gewicht van het bezit en de uitbreiding daarvan door de Franschen is vooral dáárin gelegen, dat zij van die kust en den Kongo uit in alle richtingen het binnenland hebben verkend en steeds beter bestudeerd; dat zij doordrongen tot den Oebangi, den grooten noordelijken zijtak van den Kongo; van daar, in Noordelijke richting, naar het Tsadmeer, de Sjari en den Binoeë, den belangrijken Nigerzijtak, en in N.O. richting tot den Nijl: alle verbindingen, dáárom van zoo groot gewicht voor den handel, dewijl deze langs genoemde wegen zout kan invoeren en kaoetsjoek opkoopen. En daarbij strekt zich het Fransche regime insgelijks uit tot den Beneden-Kongo met zijne zijtakken, terwijl de invloed, op den Kongostaat zelven uitgeoefend, niet uit kan blijven, als Frankrijk, mèt Duitschland en Engeland, wier bezittingen dien Kongo-staat insluiten, medezeggenschap mocht verlangen in de regeling der internationale belangen, in dat Kongobekken gelegen. — Thans echter omvat die Fransche werkzaamheid hoofdzakelijk deze drie terreinen: dat der zijtakken van den Binoeë en der Sjari, met de verbindingen tusschen de genoemde rivierstelsels en het meer Tsad, terwijl tevens dat meer zelve en het bed van den zich daarin vroeger ontlastenden Bahr el Ghasal onderzocht werden. — Een tweede terrein voert ons naar de waterscheiding tusschen Nijl, Sjari en Kongo, slechts 827 M. hoog, op de grens van Wadai en Darfoer, waar tevens een nieuw meer ontdekt en vele onbekende volken bezocht werden. — Het derde terrein ligt tusschen de bovengenoemde Sjari en den zoo juist genoemden zijtak van den Kongo, den Oebangi, terwijl tevens vele zijtakken, meer westelijk in het Fransche Kongogebied gelegen, hun beurt ontvingen. — Natuurlijk hebben tot het onderzoek der genoemde terreinen ook Duitschers en Engelschen medegewerkt: de eersten van Kameroen, de laatsten van Nigeria uit; doch het onderzoek der Franschen, die ook van het N. uit tot dat Tsadmeer doordrongen, omvat het grootste terrein en staat ook in degelijkheid bij dat der beide andere natiën niet ten achter. Hoezeer onze kennis van geheel Mid-

den-Soedan en het Tsadmeer bij dit gemeenschappelijk onderzoek gewonnen heeft, blijkt uit de beneden genoemde werken. [1]

En zoo zijn wij dan tot dat Kongobekken zelf genaderd. Dat er zijn, die het Kongo-vraagstuk als *het* Afrika-vraagstuk beschouwen, is geen wonder. Vooreerst is die Kongostaat te zoeken in het centrum van de zuidelijke helft, de beste helft van Afrika: daar, waar in de noordelijke het hart der woestijn gelegen is. Voorts wordt hij begrensd door de invloedsferen der voornaamste belanghebbende staten van Europa; beslaat hij een oppervlakte van $\frac{1}{4}$ van Europa en 7 pCt. van het werelddeel Afrika: juist evenveel als de gezamenlijke Duitsche of Portugeesche bezittingen innemen; wordt hij bewoond door een, bij schatting, bepaald cijfer van 30 millioen zielen, onder welke 2200 blanken, voor Afrika zeker geen laag cijfer. — Doch verder is de Kongostaat ook dáárom zoo merkwaardig, dewijl het kleine België hier in de zuidtropische zone, het regime voor een oogenblik daargelaten, een staat heeft weten te vestigen, die toch wel een toekomst schijnt te hebben: niet enkel voor België zelve, maar ook, te oordeelen naar de belangstelling, geheel Europa door daarin betoond, voor vele andere staten van dat werelddeel. Dat werk van België en zijnen Koning verdient werkelijk alleszins onze aandacht.

1 Men zie voor de genoemde terreinen de jaargangen van La Géogr., 1902 en 3 en verv; Ann. de Géogr., 1902 en 3 en verv.— Het Tsad meer bespreken meer bijzonder: Freydenberg, „Explorations dans le Bassin du Tsad," La Géogr., Maart 1907; Courtet, „Itinéraires de la Mission Chari — Lac Tsad" (Rev. Col. 1906, p 257); Andoin et Adhémar „Etude de relations par eau du Logone avec le Benouë" (Rens. Col. 1906, p. 365). — Over de Duitsche onderzoekingen, vooral van Singer, Bauer, Dominik, Glauning, Marquardsen en gouverneur von Puttkammer, zie men: Mitt (1902, p. 140), Geogr. Zeitschr. (1902, p. 598) de Deutsche Kol. Zeit. en D. Kol. Blätt. voor de jaren 1902, '03 en verv. Uitvoeriger handelen over dit onderzoek: Bauer, „Deutsche Niger-Binoë-Tschadsee expedition", Berlin 1904, en Rene-Wohlmann, „Kamerun und die Tschadsee Expedition", Berlin 1904. Passarge beschrijft Kanem ten N.-O. van het meer, Mitt 1904, p. 216.— Voor de Engelsche onderzoekingen zie men The Geogr. Journ 1906, p. 505, en voor de Alexander Boyd expeditie: „Binoë-Tsad-Sjari-Oeëlle-Lado (a/d. Nijl)-pt. Soedan", The Geogr., Journ. 1907, II, p. 119—152.

De moeilijkheden bij de exploitatie waren zeker niet gering. Het zeer kleine deel van dien grooten staat aan de kust gelegen, (slechts 37 kil.) niet ten onrechte met den hals van een flesch vergeleken; de vele oerwouden en steppen of de tafellanden in het zuiden, waar de rivieren de gewone onbruikbaarheid der plateaustroomen vertoonen; een onvruchtbaar lateriet, wat vele gedeelten bedekt; de watervallen, die het stoombootverkeer aan de randen van het bekken (men zie: Geogr. Zeitschr. 1908, 2 en 3) bemoeilijken en beperken; de door Portugeezen te eener, de Arabische slavenjagers te anderer zij, ook door hun eigen despotische hoofden en fetisjpriesters niet tot een hoogen graad van cultuur gebrachte inlanders, die eigenlijk aan ieder europeesch regime vreemd bleven — al deze moeilijkheden werden nog vermeerderd, dewijl de exploitatie uitging van een natie, die zich tot dusver niet op koloniaal gebied had bewogen. Dat kwam zijn reizigers, ambtenaren, handelaars en industrieelen zeker niet ten goede en spreekt, om het zacht uit te drukken, toch ook wel uit de opvatting zijner taak, zooals die bij den Koning van België wordt aangetroffen. — Voegt men bij dit alles de macht van verschillende maatschappijen, die, evenals in het Fransche Kongogebied, den verkoop aan anderen tegengaan; een soort protectoraat of pressie, door naburige, naijverige concurrenten in verschillenden vorm op het kleine België uitgeoefend; het gemis langen tijd in het land zelve van een gevestigde meening over het koloniale beleid der bestuurders van den Kongostaat, zoodat van controle en verzet eerst in onze dagen sprake is — dan spreekt het wel van zelf, dat vele misslagen in de geschiedenis der exploitatie zijn aan te wijzen, zooals alle koloniseerende natiën, oude en jonge, hebben begaan en nòg dagelijks begaan. — Let men er nu op, wat de Belgen dan toch onder zoo ongunstige omstandigheden tot stand brachten, dan is het stilstaan, alleen bij die misslagen, wel ongetwijfeld eenzijdig. In het land en op een rivier, die voor een 40 jaar nog moesten ontsloten worden, varen thans, van Boma tot Matadi, (± 160 K.M.) en van de Livingstone- tot de Stanley-watervallen (1600 K.M.) geregeld stoombooten; een spoorweg tusschen Matadi en Leopoldville van 441 K.M. is gelegd;

reeds worden niet minder dan 54 stations als „merkwürdige Handelsplätze”, door prof. Eckert in zijn „Handelsgeographie” vermeld; alleen aan kaoetsjoek en ivoor (daargelaten palmpitten en — olie, kopal, koffie, cacao, aardnoten, huiden en tabak) wordt voor een 25 mill. gulden uitgevoerd (in 1887 ruim 1½ millioen). De productie van ivoor steeg 1901—4 van 124- 182 ton, die van kaoetsjoek van 656—986 ton, de Kongostaat levert ⅓ van alle ivoor op de wereldmarkt. Dàt vroeger zoo ongenaakbare centrum van Z.-Afrika is thans bij het wereldpostverkeer aangesloten en heeft 1200 KM. telegraaflijn, is op elk gebied cartografisch voorgesteld, wordt ook geologisch en mineralogisch onderzocht. Aan katoenen en wollen stoffen, voedingsmiddelen, wapenen, ammunitie, stoombooten, machines, metalen en metaalwaren zet Europa in dat land reeds meer dan tien millioen gulden af; in de havens Boma en Banana werden in 1892 nog eerst 199000 ton ingeklaard, thans reeds 440000 ton. — Natuurlijk gaan handel en verkeer hoofdzakelijk naar België: van den uitvoer bijna alles, behalve 3 pCt. naar de naburige Portugeesche koloniën, ruim 2½ naar Holland, de rest (slechts 0.4 pCt.) naar elders, terwijl van den invoer ca. 68 pCt. uit België, 10 pCt. uit Gr. Brittannië, 5 uit Duitschland en 4 uit Holland komen. Geen wonder, dat in dit groote overwicht van den Belgischen handel, dat het monopolie nadert, voor een niet gering gedeelte de belangstelling in, de kritiek op den Kongostaat hun oorzaak vinden, en dat des te meer, omdat daarmede het vraagstuk van den handel op de Afrikaansche rivieren Kongo en Niger gemoeid is. — Daarover echter later.

In verband met het bovenstaande, is het zeker van groot belang een oogenblik langer bij die kritiek stil te staan, wat ons, tegenover het uitsluitend negatieve in de beoordeeling van sommige Belgen en Engelschen, minstens tot voorzichtigheid zal moeten aanmanen. Terwijl bijv. de bisschop Agouard (zie p. 136, noot 1) de missie, vooral de katholieke, hoog stelt en daarenboven gedwongen arbeid aanbeveelt, wordt in het werk van Britsch, die vooral de door wijlen Savorgnan de Brazza bij zijn onderzoek verkregen indrukken teruggeeft, verzekerd, dat deze

op vele misbruiken had willen wijzen, juist door dien gedwongen arbeid ontstaan. Ook Challaye en vele Belgen wijzen op de knoeierijen der Belgische en Fransche maatschappijen, die door hun verbod om de kaoetsjoek aan andere handelaars te verkoopen, dezen en de kolonie schaden. En terwijl in het werk „Au Congo Français" de zaak optimistischer wordt beoordeeld en op verbeteringen wordt gewezen, waarschuwen Mille en Challaye er voor, dat, al heeft men de slechte toestanden ook in de Fransche en Belgische Kamer goedgepraat, de overwinning slechts schijnbaar mocht heeten. De publieke opinie is thans wakker geschud en het wordt wenschelijk, dat de beslissing aan de mogendheden, die het verdrag te Berlijn teekenden, wordt overgelaten.— Nog weder een andere rubriek van werken bespreekt andere toestanden. In een geschrift: „Vingt deux ans d'administration belge au Congo" par X, Brussel 1906, wordt verklaard, dat de koning van België het land niet enkel in exploitatie heeft gebracht en daaruit groote winsten getrokken, maar ook alleszins de inboorlingen en de ondernemers heeft bevoordeeld. Daarentegen verklaart Mille in zijn „Le Kongo Léopoldien", Paris z. j., het tegendeel, en verder, dat juist de koning, niet de Belgische staat, noch het volk, oorzaak is, dat die Kongo-staat, althans de Leopoldinische, meer dan een misdaad moet heeten: een geweldige en vreeselijke tragedie. Voor dit boek schreef Morel, de bekende secretaris der Congo Reform Association, de voorrede. In het werk van Viscount Mont Morres „The Congo Independent State" (A Report on a Voyage of Inquiry, London 1906, in opdracht van het blad „Globe") komt de schrijver daarentegen tot het resultaat, dat veel goeds en groots, ook voor de inboorlingen tot stand is gebracht en dat het in den Kongostaat niet erger gesteld is dan in andere koloniën. — En ook prof. Starr „The Truth about the Congo", Chicago 1907, verzekert den Amerikanen, dat de Kongostaat veel gedaan heeft voor het verkeer, den vrede, het afnemen van cannibalisme en dat Amerikaansche interventie volstrekt onnoodig is. Van dezelfde meening is Wack in zijn „Story of the Congo Freestate", N.-York 1906, en ook Schlagintweit „Die Reformen im Kongostaat", München

1907, noemt de aanklachten overdreven en ongerechtvaardigd. Eindelijk wordt door Vermeersch in de „Question Congolaise", Brussel 1906, er op gewezen, dat het overnemen door den Belgischen staat of de instelling van een collectief protectoraat, als op Kreta, wenschelijk ware, evenals studie der rechten op den grond, hervorming in de justitie, decentralisatie van het bestuur, betere regeling der belastingen en een beter ambtenaarspersoneel. — Zeer juist is, na dit alles, zeker Zimmermann's opmerking, gebaseerd op grondige kennis van de meeste koloniën, dat over weinigen dezer zooveel geschreven is als over den Kongostaat, doch dat men desalniettemin „über wenige Gebiete so wenig Bescheid weiss". Overigens zullen z.i. verbetering der misbruiken en een bestuur, dat het licht niet behoeft te schuwen, den Kongostaat zeker meer vrienden bezorgen dan reclame of hoog ophemelende, mooi geïllustreerde beschrijvingen [1]. —

Als wij bij de Engelsche bezittingen korter stilstaan, geschiedt dit, omdat deze toch waarlijk als veel beter bekend mogen aangezien worden, vooral wat de Zuid-Afrikaansche koloniën betreft. Zij zijn immers in de laatste jaren, vooral hier te lande, herhaaldelijk in onze dagbladen en tijdschriften ter sprake gebracht en ook door tentoonstellingen in hun economische waarde

1 Na de uitvoerige litteratuur, over den Kongostaat reeds gegeven, kunnen en moeten wij bij de opgave der geschriften over de zoo moeilijke vraag van het beheer of over het Kongovraagstuk, dat thans (Mei 1908) nog hangende is, korter zijn. Wij moeten dat om de ruimte, doch ook uit dit principe, dat politieke en mercantiele kwesties andere zijn dan die, welke binnen het kader van dit werk vallen. Wij kunnen den lezer dus alleen op de volgende werken wijzen : Morel „King Leopold in Africa," London 1904; Cartier, „Etude sur la situation de l'Etat Indép. du Kongo," Paris 1906; Marc, „Terre d'épouvante," Paris 1905; Lefébure, „Le Régime des concessions au Congo," Paris 1904; Agouard „28 Années au Congo," Paris 1905; Britsch, „Pour le Congo français. La dernière Mission de Brazza," Paris 1906; Challaye, „Le Congo français," Paris 1907; „Au Congo français" (Bull d.l. Soc. Belge des étud. colon., Sept. Oct. 1906); Mille et Challaye „Les deux Congo devant la Belgique et devant la France," Paris 1907. Evenals de laatstgenoemde schrijvers, *namen wij Fransch en Belgisch Kongo tezamen*, omdat de toestanden, althans wat de maatschappijen betreft, zeer schijnen overeen te komen.

voor oogen gesteld.— Natuurlijk worden zij volgens dezelfde beginselen beheerd als alles wat elders in Afrika onder Engelsch regime staat (Nigerië, Egypte, Engelsch O.-Afrika). Het zou dus eentonig worden, er nog eens weder op te wijzen, hoe Engeland ook voor dit gedeelte op krachtige wijze de in den weg gestelde moeilijkheden, de voorgelegde vraagstukken tracht te overwinnen en op te lossen. De moeilijkheden, die bodem en klimaat hier in den weg stellen, zijn trouwens aangewezen en spreken ook uit de geringe dichtheid van bevolking: 2 per □ kil. in de gezamenlijke bezittingen; stijgende tot 3 in Kaapland en Transvaal; tot 6, 9 en 11 in Britsch Centraal-Afrika, Basoetoland en Natal, maar dalende tot ruim 1 in Rhodesia en de Oranjerivierkolonie en zelfs tot 0.2 in het Betsjoeanen protectoraat. — En de moeielijkheden, welke geboren worden uit de verhouding tusschen Boer of Afrikaander en Engelschman, voorts uit de naturellen-kwestie en het periodiek terugkeerende optreden der krijgszuchtige kafferstammen in de buurt, de Chineezen-vraag, den economischen nood, enz., behoeven wij slechts even in herinnering te brengen. Ook de afstand, die hier het moederland van de kolonie scheidt, maakt het beheer moeilijk en duur, terwijl de in de nieuw veroverde gedeelten en in Rhodesië werkzame ambtenaren het terrein en de bevolking nog alleszins beter moeten leeren kennen. [1] Toch moet reeds nu dit

1) Over den physischen toestand in Engelsch Zuid-Afrika (zie boven) zag veel het licht, wat ook de economische toestanden beter deed kennen. Meer uitsluitend of overwegend op economisch gebied bewogen zich de nog volgende werken, meestal voor een bepaald gedeelte van het reusachtige terrein. Over den in 1904 van Buluwayo naar de Victoria-watervallen van de Zambezi voltooiden spoorweg in Rhodesia (600 K.M., verlengd tot Brokenhill) en over andere spoorwegen in Z.-Afrika bericht het Archiv. f. Eisenbahnwezen, 1906, p. 1149. — Zie ook Railways in Rhodesia, London 1904. Over den toestand van akkerbouw en mijnindustrie, kort na den oorlog, bericht Bleloch „The new S. Africa", London 1901, voor vergelijking met latere jaren onmisbaar. Crawshay beschreef in The Geogr. Journ. 1903, I, 645 het nog zoo weinig bekende Basoetoland, wat hij 1901-02 bereisde, met het oog op bewoners, bestuur, klimaat en talen. Henkel beschreef het terrein tusschen Natal en Kaapland (het Transkey-gebied) in zijn werk:

Engelsche deel van eigenlijk Zuid-Afrika als een der beste en voor Europa belangrijkste gekwalificeerd worden. Feiten en cijfers spreken beter dan woorden en beschouwingen. In de Kaapkolonie, Transvaal en de Oranjerivier-kolonie wonen niet minder dan 7 à 800000 blanken ($\frac{1}{10}$ der geheele bevolking van Engelsch Z.-Afrika); groote steden van boven de 100000 inwoners (Kaapstad, Johannesburg) komen reeds voor; alle onze Europeesche granen (mais, tarwe, rogge), worden er, vooral in Basoetoland, behalve de inlandsche, gecultiveerd; de Kaapsche wijn begint in het wereldverkeer een niet onbelangrijke rol te spelen; ooftbouw, struis- en veeteelt vormen belangrijke middelen van bestaan, wat duidelijk genoeg uit den uitvoer spreekt; de productie van delfstoffen is een der belangrijkste der wereld. Hier, in Zuid-Afrika, valt eigenlijk alleen van een spoorwegnet te spreken; goede karrewegen verbinden Duitsch W.-Afrika met Kaapstad; dat Kaapstad, met een scheepvaartbeweging van 6 millioen ton, hebben de Engelschen met groote onkosten tot een bruikbare haven gemaakt; de handelsomzet van het Kaapland bedroeg reeds in 1902 600 mill. gulden (1905 639 mill.), de uitvoer van goud ruim 248, van diamanten ruim 81 millioen; ten behoeve van den landbouw is in het N. van de Karroo, in de van Wijks-Vleij, een reservoir aangelegd van 50 □ Kil., gem. 3 à 4 M. diep, met 157 mill. Kub.M. water, een goed voorbeeld, wat in Duitsch Z.W.-Afrika reeds gevolgd wordt. — Als wij hier nu nog bijvoegen, dat geregeld bestuur en veiligheid gebracht zijn in streken, waar voor 50 à 70 jaar (soms veel korter geleden) tal van ontdekkingsreizigers hun sporen hebben verdiend, zooals wij dat voor het jaar 1870 hebben aangetoond — dan meenen wij ook hier het Engelsche regime duidelijk genoeg te hebben gekarakteriseerd.[1]

„The native or Transkeian Territories," Hamburg 1903, met vele opgaven over hoeven, uitoefening van den landbouw, het bestuur, en een uitvoerige kaart. Het is dus een gids voor immigranten. Over de wegen in de buurt van Kaapstad orienteert: „Tramway and Railway world" 1902, pag. 133; over irrigatiewerken en struisvogelteelt consul Haug in de D. Kol. Bl. 1902, p. 52.

1) Wij laten hieronder eenige getuigenissen volgen niet enkel van Engelschen, doch ook van vreemdelingen, die den aard van dat

Over de daar in de koloniën gestoken kapitalen en de emigratie van de Engelschen daarheen, een anderen vorm der aanwending van Engelsch kapitaal, behoef ik niet in bijzonderheden te treden. —

Dat Duitschland in het misdeelde Westen, met zijn slechte kust en dikwijls dorren bodem, de taak opvat als in hare overige koloniën en Engelands voorbeeld volgt, wordt, behalve door de zoo juist genoemde irrigatiewerken, bewezen door een zooveel mogelijke verbetering van riviermond en ankerplaats; het handhaven van het Europeesch gezag ten koste van bloedige en dure oorlogen tegen de Hottentotten e.a.; de zorg voor de vermeerdering der blanke bevolking (in 1906: 6366 aan boeren en arbeiders); het verbeteren der hoofdcentra dier blanken door verlichting,

---

regime nader in het licht stellen. De bekende reiziger Colquhoun gaf in zijn werk „The Afrikander Land," London, 1906, de indrukken terug, die het Engelsch regime op hem maakte ten opzichte van inboorlingen, blanken en de toekomst van Z.-Afrika Hij ontkent geenszins de moeilijkheden, uit de geschiedenis en de verschillende volkselementen voortvloeiende, doch meent dat de tijd en het bezit van Duitsch (!), Portugeesch en Oost-Afrika, zullen medewerken om ze op te lossen. — Sir William Butter in zijn: „From Naboth Vineyard. Being impressions formed during a fourth Visit at South-Africa," London 1907 (hij werd uitgezonden door de Tribune) bericht over chineesche werkkrachten, die hij afkeurt en over de inboorlingen kwestie, die beter bestudeerd moest worden, het verzoenen der boeren door betaling der voorschotten, het inmiddels ingevoerde zelfbestuur, het verkeerde der inmenging in de aangelegenheden der koloniën: alle kwesties, die ook Paul Samassa „Das Neue Süd-Afrika," Berlin 1905, in de hoofdstukken: Südafrikanische Probleme, das Afrikanderthum der Kolonie, Englands Herrschaft, Randmagnaten und Goldindustrie, Buren-renaissance, allerlei Rassenfragen und Wirtschaftliche Zukunftsaussichten, uitvoerig bespreekt. Ook Schanz en zijn „Ost und Südafrikä". Berlin 1902, bespreekt de Engelsche koloniën, p. 270—457. In miss Mary Hall's, „A Womans Trek from the Cape to Kaïro", London 1907, hoewel in den trant van een gewoon reisverhaal geschreven, komt de goede invloed uit, in geheel Afrika langzamerhand door het Europeesch regime en de missie op den inlander uitgeoefend.

Men zie ook vooral: Van Looy's Handelskaarten, met tekst, 1, „Zuid-Afrika", Amsterdam 1907 en het verslag der commissie voor de Tentoonstelling van Z.-Afr. produkten, in 1907 te Amsterdam gehouden.

reiniging der straten, het oprichten van slachthuizen en den bouw van goede woningen; groote zorg voor de veeteelt, het hoofdbestaansmiddel in Z.W. Afrika, door aanvoer van beter vee uit Argentinië, Kaapland of Duitschland en verbetering van het schapenras, van struis- en paardenteelt; het bestudeeren der kustvisscherij en ondersteuning der pogingen om die vischrijke kust te exploiteeren; het begunstigen der nederzetting van kleine landbouwers die behalve graan, ook ooft, groenten, aardappelen, tabak en wijn verbouwen; de uitbreiding van het spoorwegnet; de exploitatie der kopermijnen en de exploratie van den bodem voor goud, diamant en steenkool.—Merkwaardig is het zeker, dat in de jongste verslagen van Regeeringswege het door privaatpersonen in die sobere kolonie gestoken kapitaal op ruim 48 millioen Mk. wordt berekend en dat de Regeering zich intusschen mede beijvert, door de uitgave van gidsen en beschrijvingen voor landverhuizers, naast particulieren en maatschappijen, de cultuur van en de emigratie naar de kolonie ter hand te nemen of te vergemakkelijken.[1]

---

1 Over de Duitsche bezittingen in Duitsch Z.W. Afrika werd door de oorlogen der laatste jaren iets minder gepubliceerd dan vroeger. Daaraan dankt men echter ook het werk van den generalen staf: „Die Kämpfe der Deutschen Truppen in S.W.-Afrika," in 1906 begonnen, met vele geografische bijzonderheden, terwijl ook het eng.-duitsche grensverdrag (Mitt. Deutsch. Schutzgeb. XVII, p. 6) over het oostelijk deel der kolonie veel nieuw licht wierp. Verder werd de *geografische* kennis vermeerderd door den aanleg van spoorwegen (D. Kol. Bl. 1906, p. 749 en 780.) Voorts beschreef Hartmann de Koenene en het aangrenzend Portugeesch gebied, dat om zijne duinstreken en struikwildernissen het „wildeste Afrika" geheeten wordt (Z. d. G. f. E., 1902, p. 215.)

De Fischrrivier werd door de expeditie van dien naam, Berlin 1904, onderzocht; in 't N. reisde Gessert (Z. Kol. Pol. 1904, p. 61). Doch vooral op economisch gebied bewegen zich zeer vele publicaties, o.a. Nobilings „Wirtschafts-und Verkehrskarte" (1 : 200000), Berlin 1903; Dove's „Deutsch S.W.-Afrika" en von Bülow (zelfde titel), Berlin 1904; Schwabe's „Mit Schwert und Pflug in D.S.W.-Afrika," Berlin 1903; ook Hanemann „Wirtsch. und pol. Verhältn. in D. S. W.-Afrika," Berlin 1905 waarin bijzonder op den bergbouw wordt gewezen. Vooral echter valt te vermelden: „Deutsch S.W.-Afrika. Amtlicher Ratgeber für Auswanderer," Berlin 1907, waarin voor landbouwers, veefokkers, handwerkslui

En zoo verkeeren wij dus nog onder den levendigen indruk van wat ieder der groote mogendheden voor zich en hare kolonie doet om deze of hare invloedsfeer beter te leeren kennen en winstgevender te exploiteeren, de moeilijkheden naar vermogen te bestrijden, de in dat gedeelte van Afrika gestelde vraagstukken op te lossen.

Thans wordt het echter tijd eens na te gaan, wat door *inter*nationale bemoeiingen zou kunnen verkregen worden, m.a.w.: wat de natiën *gezamenlijk* en in overleg met elkander, of verder op internationale bijeenkomsten geregeld, zouden kunnen ondernemen en door sommige natiën voor een deel reeds ondernomen wordt.— Men zal mij vergunnen, dit voor de beknoptheid en het concrete van den vorm, onder de volgende punten te brengen.

Vooreerst dient het wetenschappelijk onderzoek internationaal geregeld, of althans toevertrouwd te worden aan expedities of personen, onverschillig van welke natie. Daarbij toch komt het meer aan op de bekwaamheid van den onderzoeker dan op zijne nationaliteit, terwijl de kennis van wat vooral moet onderzocht worden: de geologische gesteldheid van den bodem, de meteorologische toestand van de lucht daarboven, de hydrografie der kusten en rivieren en meren, de juistheid der cartografische opnamen en de nauwkeurige bepaling der grenzen, niet *kan* verkregen worden door geleerden, ambtenaren, militairen van éene natie, aangezien de te onderzoeken terreinen of verschijn-

---

en kooplui verstandige (geen te optimistische) wenken worden gegeven en de mijnbouw besproken. Ook in Fuchs „Ein Siedelingsvorschlag für D.S.W.-Afr.," Berlin 1907, en in Semler's „Beobachtungen in S.W.-Afr.," Hamburg 1906, worden practische onderwerpen betreffende koop en huur van gronden, mijnen, werkkrachten en andere zaken besproken. Schulze behandelt, „Die Fischerei an der Westküste", Berlin 1907, thans nog kustvisscherij, doch die later tot hoogzeevisscherij kan uitgebreid worden Ook walvischvangst en robbeslag komen ter sprake. Merkwaardig is het zeker, dat tot 2 maal toe in het Ges. f. Erdk. te Dresden (Z. f. Erdk. 1906, p. 220 en 524) door Duitschers, die het land bij ervaring hadden leeren kennen, zoowel voor farmers en veefokkers als voor mijnontginners goede verwachtingen werden uitgesproken: onder voorwaarde echter van spoorwegaanleg en verbinding met de kust en de Engelsche banen.

selen zich niet storen aan staatkundige grenzen van koloniën of invloedsferen, maar zich soms over $\frac{1}{3}$ of de helft van het continent uitstrekken. Bij alle zoo belangrijke grensverdragen, wier aantal reeds tot over de 40 steeg, gesloten door Engelsche en Fransche, Fransche en Duitsche, Duitsche en Portugeesche, Spaansche en Fransche koloniën, moest het zoo dringend vereischt topografisch onderzoek uit den aard der zaak reeds door vertegenwoordigers der meest verschillende natiën plaats hebben.

In de tweede plaats zal men in gemeenschappelijk pogen de force majeure van het klimaat en de hygienische nadeelen daarvan althans gedeeltelijk kunnen bestrijden door het voortzetten der studiën over slaapziekte, waarvoor reeds onlangs te Londen een internationaal congres werd gehouden; voorts door verdere studie over malaria en vele andere tropische ziekten, de meest geschikte levenswijze der Europeanen, de meest geschikte terreinen voor vestiging en het gezonder maken dier terreinen door aanplant van koortswerende gewassen, het droogmaken van moerassen, de studie der vliegen, die koorts en slaapziekte aanbrengen, of van andere oorzaken dier plagen. Ook deze strekken en breiden zich helaas! over steeds meer koloniën uit en zullen reeds dáárom alleen door geleerden van allerlei natiën moeten bestudeerd worden. — En datzelfde zal wel gelden van de ziekten, die cultuurgewassen, den veestapel, de lastdieren teisteren, zooals de sprinkhanen en de zoo dikwijls genoemde tsetse-vlieg.

In de derde plaats zullen alle 8 of 9 natiën, die in Afrika hun bezittingen hebben, alle mogelijke zorg aan de vermeerdering en verbetering der verkeerswegen, in den uitgebreidsten zin van het woord genomen, hebben te wijden. Niet enkel de uitbreiding van het spoorwegnet van Z.-N., of omgekeerd, is van belang: dus niet alleen de lijn Alexandrië-de Kaap, maar evenzeer die van Senegambië en Nigerië naar de Atlas-staten; van den Niger naar de kust van Guinee; van Tripoli naar het Tsadmeer, langs Binoeë en Niger. En van niet minder gewicht zijn voor Zuid-Afrika de spoorwegen van Oost- en Westkust uit, ter aansluiting aan de zoo juist genoemde lijn, Alexandrië-Kaapstad; die van den Kongo

naar de lijnen van N. Afrika, meer bepaald het Tsadmeer; of van den Kongo naar de Tanganjika en de Nyassa, in aansluiting aan de Oegandabaan; en eindelijk van de Portugeesche en Duitsche koloniën ter Westkust met de Noord-Zuidlijn, die meer en meer haar voltooiing nadert. Door de laatste moet een lijn ontstaan, die Afrika van W.-O. doorsnijdt, als de Engelsche van N.-Z. Natuurlijk zijn met dat verbeterde verkeer over land ook gemoeid: betere stoomvaartverbindingen, verbetering der havenwerken en der riviermonden, het uit den weg ruimen der belemmering van de riviervaart in den vorm van plantendam, cataract, stroomversnelling en lastige rivierbewoners; de aanleg van betere landwegen en voetpaden; bruggenbouw en het verhoogen der veiligheid op al die wegen. — En aangezien die rivieren en wegen toch niet door ééne kolonie loopen, hebben alle natiën bij die verbeteringen belang, wat ook reeds als beginsel op het Congres te Berlijn werd aangenomen en wat nog duidelijker in het oog springt, als men onder dit verkeer in ruimeren zin den internationalen handel en de internationale scheepvaart heeft leeren brengen. — Doch daarbij zijn dan nog andere internationale maatregelen aan de orde te stellen. Vele markten zullen, vooral dieper in het binnenland, nog beter beveiligd moeten worden; de zoo uiteenloopende ruilmiddelen zullen tot grootere eenheid te brengen zijn; in het nog zoo sterke gemis van munteenheid moet voorzien en de nog vele bezwaren van den tusschenhandel, door inlandsche hoofden gemonopoliseerd, moeten zooveel mogelijk uit den weg geruimd worden. En, last not least, aan de bepalingen van de vrije vaart op de groote rivieren zal de hand te houden zijn, doch niet alleen op den Kongo, omdat hij onder Belgisch regime staat, maar ook op Niger en Binoeë, zooals zij thans overwegend door Franschen of Engelschen geëxploiteerd worden.

In de vierde plaats zullen alle natiën nota hebben te nemen van de verontwaardiging, die de slechte behandeling der negers van den Kongostaat in Engeland en elders heeft opgewekt. Doch dan blijve het niet bij verontwaardiging en beperke men zich niet in zijn kritiek uitsluitend tot den Kongostaat van het kleine België. Dan moge dit positieve resultaat van die heilige veront-

waardiging verkregen worden, dat overal in Afrika de behandeling der inlanders zich wijzigt. — Hoe? Door het tegengaan van slavenhandel en slavernij, overal en in elken vorm, ook in dien van gedwongen arbeid van negers voor hun vorst of den Europeaan; het brengen onder europeeschen invloed van militaire despotiën, hetzij die der Kaffers of die van Somali- en Gallastammen en het krachtig tegengaan der rooftochten van Arabieren, Toearegs en Mooren. — Doch vooral door opheffing van den inlander in de eigen kolonie: langzaam, overeenkomstig zijn graad van cultuur, door hem naar vermogen te onttrekken aan islamitisch fanatisme of de invloeden van den fetisjpriester. Niet door hem uitsluitend een dikwijls onbegrepen Christendom daarvoor in de plaats te geven, maar door de zending zóó op te vatten als vele edele en verstandige zendelingen onzer dagen hun taak reeds volvoeren: door de inlanders bij te staan in hun materieele nooden en behoeften, ziekten, huisbouw; door eenig theoretisch en practisch onderwijs, verzachting van hun gemoed, het tegengaan van haat, het opwekken van genegenheid voor den helpenden en belangstellenden vreemdeling. Ook zal men dien inlander ongetwijfeld kunnen opheffen door het bevorderen van vrijen arbeid tegen redelijke betaling; bescherming van dien arbeid en van zijn grondbezit; het opheffen van den gedwongen verkoop; het opwekken van behoeften om hem tot arbeid te brengen en zijn koopkracht te verhoogen, en vooral door zijn hoofden en vorsten goed te doen inzien, wat toch niet zoo moeilijk is, dat van den onderdaan meer voordeel te behalen valt, als hij zijn zorg aan zijn land, zijn vee, zijn handwerk, de jacht of visscherij besteedt, dan wanneer zijn vorst hem verkoopt of slacht; eindelijk door hem in die werkzaamheid als 't ware op te leiden, hetzij door eenvoudig practisch onderwijs, hetzij door het voorbeeld van vreemde werkkrachten: koelies, Hindoes, soms ook Chineezen.

In de vijfde plaats zoeke men die verbetering ook buiten Afrika: in die staten van Europa, welke het zwarte werelddeel bezig zijn te exploiteeren. Van congressen, hetzij van wetenschappelijken aard, hetzij door Regeeringen bijeengeroepen en door diplomaten gehouden, kan natuurlijk iets of veel verwacht worden: altijd,

wanneer men het op die congressen en conferenties eens kan worden, of de Regeeringen luisteren naar wat op wetenschappelijke congressen wordt besloten en men niet, zooals op het jongste congres over slaapziekte, uit elkander gaat zonder het eens te worden; of, als op de bijeenkomst te Algeciras, elkander meer controleert en wantrouwt, dan werkelijk samenwerkt.

Doch er is een andere factor, die in Europa en in de Unie kan en moet werken. — Vóór ik verder ga, doe ik een beroep op het onderscheidingsvermogen van den lezer en stel hem de vraag, of onder de internationale maatregelen, die ik tot dusver met hem besprak, ééne voorkomt, die niet van practischen aard is; die in de lucht hangt of zich door overdreven idealisme en optimisme kenmerkt. Gemeenschappelijk onderzoek, gemeenschappelijke hygiënische maatregelen, uitbreiding der verkeerswegen, beveiliging van den handel, betere behandeling der inlanders, internationale conferenties zijn toch concrete, uitvoerbare zaken. — Doch ja, de laatste factor, dien ik hem zou willen noemen, is van ethischen aard, vereischt eenig idealisme en geloof in de toekomst: ik bedoel de medewerking in dezen niet enkel van de Regeeringen, maar ook van de natiën der beschaafde staten van Europa en Amerika.

Toen zich bij ons te lande een publieke opinie vormde over betere behandeling van den inlander in onze Oost, stonden een van Höevell, een Fransen van de Putte, e.a. eerst alleen. Thans mag men beweren dat geen minister van Koloniën het meer wagen zou *niet* met die belangen der inlanders te rade te gaan. Dat vermocht in de laatste 40 of 50 jaar de publieke opinie hier te lande. Zoo zal dus in andere staten ten opzichte van Afrika het zedelijk niveau en de kracht der volksopinie moeten verhoogd worden, en daarmede de internationale publieke opinie. Sporen daarvan vertoonen zich in de verontwaardiging over de Kongotoestanden, die toch niet overal uit huichelarij en eigenbelang mag verklaard worden; voorts in de overtuiging, die in vele landen veld wint, dat egoïstische exploitatie der koloniën, ten bate alleen van het moederland, dat immoreele exploitatie door dwang, sterken drank, bedriegelijken handel en 't voorbijzien van de belangen der inboorlingen, ten slotte toch niet de juiste, de meest prac-

tische, de voordeeligste is. — Als in het dagelijksch leven, heeft het altruïsme tegenover het egoïsme, ook in het koloniaal beleid, zijn voordeelen; en als op de perstribune van den Duitschen Rijksdag gelachen wordt, wanneer iemand beweert dat toch de Neger ook een ziel heeft, bewijst dit, dat onder de vertegenwoordigers van die pers nog altijd gevonden worden, die het Afrika-vraagstuk niet ernstig genoeg opvatten. — Ook dat vraagstuk ligt, als zoovele van onzen tijd, voor een niet gering deel op zedelijk gebied en hangt in zijn oplossing nauw samen met de zedelijke ontwikkeling der Europeesche natiën.

Nog slechts deze opmerking.

Hoewel wij aan het slot van dit werk, evenals bij de bespreking van het Congres te London, niet onopgemerkt lieten, wat nog aan de exploitatie van Afrika ontbreekt, hebben wij overigens bij de afzonderlijke kolonie gemeend liever goed te moeten doen uitkomen wat er wèl gedaan was en werd om deze tot hoogeren bloei te brengen, dan telkens stil te staan bij fouten in het koloniaal beheer of het gebrekkige in de exploitatie. Wij lieten dit achterwege, omdat het op den weg der geografen ligt aan te wijzen, wat, onder soms zeer ongunstige omstandigheden, door den bewoner van zijn „milieu tellurique" wordt gemaakt; hoe hij zijn kust, bodem en stroomgebied weet te benutten. Het ligt dan verder op den weg der specialiteiten op het gebied der koloniale geschiedenis, politiek en economie of van hen, wier studiën en belangen meer op practisch gebied zijn gelegen, aan te wijzen, waarin de bewoner of zijn gouvernement te kort schoten. — Ons was het een waar genoegen meer overwegend in het licht te stellen, hoezeer de toestanden in dat Afrika, voor welks ontsluiting wij, bijna een 40 jaar geleden, de belangstelling inriepen, er op waren vooruitgegaan. Moge die vooruitgang er toe leiden, dat hier te lande, sterker dan in de dagen toen men de kust van Guinee verkocht, aan Afrika's toekomst wordt geloofd; en dat niet alleen oude betrekkingen worden onderhouden, maar nieuwe, practische worden aangeknoopt!

NASCHRIFT.

Ook in de koloniën leeft men snel! En het verheugde mij dus zeer, door de vriendelijke belangstelling van onzen uitgever in staat gesteld te worden het sedert Juni 1907 in bewerking zijnde en in Mei 1908 ten druk afgegeven manuscript alsnog te kunnen aanvullen met dic feiten en littcratuur, welke bewijzen, dat men in de koloniën, der groote mogendheden althans, op den goeden weg voortgaat. — Tevens worden wij daardoor in staat gesteld een en ander over de tabellen en de kaart in het midden te brengen.

De Franschen gaan voort aan de hun naar billijkheid te stellen eischcn ten opzichte hunner bczittingen in Afrika te beantwoorden. Om dit, in aansluiting aan de vroeger medegedeelde, slechts door eenige nieuwe feiten te bewijzen. [1] Zij hebben hun gezag over de vroeger Turksche oase Dschanet uitgebreid en dat over de oasen Bilma en Taodenni versterkt; de aanvallen der Toearegs en Mooren afgeslagen; de onlusten in Wadai en in de aan Nigeria grenzende deelen der woestijn bedwongen; het verkeer der troepen in Algerië en in het Zuiden vergemakkelijkt; de militaire organisatie in West-Afrika en de oasen verbeterd. De landbouw in Algerië en Tunis wordt door vereenigingen en congressen op steeds hooger niveau gebracht; het onderzoek naar delfstoffen wordt thans in geheel N.W.-Afrika ijverig voortgezet; van boschproducten wordt steeds grondiger studie gemaakt en de jacht en visscherij, zelfs bij de stammen ten N. van den Senegal (la Mauritanie), nauwkeurig beschreven. Voorts wordt de gezondheidstoestand, ook der inboorlingen, nauwkeuriger nagegaan; de invloed van den Islam en der Mohammedaansche broederschappen op dezen voortdurend

1) Wij ontleenden de boven vermelde feiten aan de vervolgnummers der vroeger genoemde periodieken, koloniale en geografische tijdschriften, ook aan de „Geographische Chronik", voorkomende in Dr. Haack's „Geographen-Kalender" 1907 en '08, waarin telkens de bronnen worden opgegeven. Wij bepalen ons in de hier volgende nieuwere litteratuur bij voorkeur tot de werken van economisch-geografische strekking of die, welke de vroeger opgegevene aanvullen.

bestudeerd en het verkeer door spoorwegen, telegraaflijnen, geregelde riviervaart op den Niger, verbetering der havenwerken, b.v. die van Oran, en ook van de toegangen tot de lagunes ter kust van Guinee uitgebreid of bestudeerd. Niet het minst wordt de economische toestand ten goede gewijzigd door nauwkeuriger volkstellingen, door verbetering in het financieel beheer, door leeningen, ten behoeve der koloniën gesloten, verbetering van het muntstelsel en natuurlijk door voortgaand wetenschappelijk onderzoek betreffende den bodem, het klimaat (regenval, stormen en overstroomingen) en de cultures. Een en ander wordt door de beneden opgegeven litteratuur bewezen en nog nader toegelicht. [1]

Wat Engeland betreft, het is schier overbodig aan te wijzen, dat het op denzelfden weg blijft voortgaan. Om dit echter ook door eenige sterk sprekende feiten in het licht te stellen: zoo-

1) Over de *Fransche koloniën in 't algemeen* verschenen: Germain, „La France Africaine", Paris 1907; Vergnau de Frezzan, „De la pénétration française en Afrique", Paris 1907; Gaden, „Les états musulmans de l'Afrique centrale et leurs rapports avec la Mecque et Constantinople" (Quest. Dipl. col. 11, p. 255 en 436); Prins, „l'Islam et les musulmans étrangers dans les sultanats du Haut-Oebangui", (Rens. Col. 6, 136 en 7, 163); Baillaud. „La circulation monétière en Afrique occidentale" en „La situation économique et financière de l'A. O." (Rev. Col. 46, p. 1; 47, p. 124; 48 (1907), p. 145). Voor de *Atlasstaten*: Maurice Wahl „l'Algérie", 5 ed., Paris 1908; Chalon, „Les richesses minéralogiques de l'Algérie et de la Tunisie", Paris 1907; Mohr, „Algerien", Berlijn 1907; Loth Gaston, „La Tunisie et l'oeuvre du protectorat français", Paris 1907. Voor het overige *West-Afrika*: Hübner, „Die Französische Sahara" (Geogr.-wirtsch Studie), Diss. Leipzig 1907; François, „l'Afrique française occidentale", Paris 1907; Barot e.a. „Guide pratique de l'Européen dans l'Afr. occid.", Paris z. j.; Deherme, „l'Afr. occidentale. Action polit. écon. et soc.", Paris 1908; Hubert, „Französisch-West-Afr.", Berlin 1907; Chevans, „La mise en valeur de l'Afr. occid.", Paris 1907; Olivier, „Le Sénégal", Paris 1907; Arcin, „La Guinée française", Paris 1907. Zie voorts de „Notices", door het Fransche gouvernement over Senegambië, Guinea, Dahomey en de Ivoorkust bij gelegenheid der Tentoonstelling te Marseille uitgegeven, en l'Année Coloniale voor de jongste statistieken. Voor de jongste reizen zie men de Toelichting tot de Kaart

als vroeger de opstanden in Egypte en Soedan, werd ook nu weder het oproer der Zoeloe-kaffers van Natal uit bedwongen en werd het optreden van een nieuwen Mahdi onder de Toearegs tegengegaan. Tevens werden de onlusten in Nigeria met kracht onderdrukt. De politieke toestanden werden in dat Nigeria door een betere verbinding met Lagos geregeld, zooals elders in Centraal-Afrika en Nyassaland, terwijl ook in de Oranje-rivier-kolonie, eindelijk eens, het bestuur als in Transvaal werd ingericht en de Chineezen-vraag dichter bij haar oplossing gebracht. De economische toestanden werden in de verschillende koloniën verbeterd, bijv. in Soedan door uitbreiding der katoencultuur; in het vruchtbare Oeganda door ernstige studiën van de vegetatie in 't algemeen, het boschwezen in 't bijzonder; door voortgaand onderzoek der mijnen, goud-, kolen- en diamantvelden en van de uiteenloopende handelsbelangen der koloniën. Doch wel het meest door verbetering en uitbreiding der middelen van vervoer. Het spoorwegnet in Nigeria en in Soedan zal, met het oog op den katoenbouw en de verbinding resp. met Tsadmeer en Pt Soedan, een reusachtige uitbreiding ondergaan, zooals het in Zuid-Afrika verlengd werd om de lijnen, die van het Z. uitgaan, te verbinden met de terreinen, die zich tot schapenfokkerij op groote schaal leenen. Op de Victoria werd een derde stoomboot in dienst gesteld; van de havens in de verschillende koloniën wordt, ter verbetering der havenwerken, steeds meer studie gemaakt. — Merkwaardig is het zeker, hoe dit practische volk de belangen der wetenschap daarbij niet verwaarloost, zooals uit de menigvuldige reizen, het onderzoek van het klimaat in den uitgebreidsten zin van het woord en de grondige studiën over de bewoners kan blijken en evenzeer uit de stichting van een Universiteit te Kaapstad en een afdeeling der British Association for the advancement of science in Zuid-Afrika. Ook de historische kennis zijner bezittingen stelt het te recht zeer hoog. [1]

1) Voor de Engelsche koloniën *in 't algemeen* zij gewezen op „The Survey of British Africa. Annual Report of the Col. Surv. Commiss.", London 1907, second year; voor *de onderdeelen* op

De Duitschers gaan insgelijks voort krachtig op te treden, in practische richting hun bezittingen te beheeren en te verbeteren en vooral op de wetenschappelijke studie er van groot gewicht te leggen. De dure, bloedige oorlogen in Z.W.-Afrika zijn daarvan het bewijs, waarbij zij echter de gelegenheid tot vreedzame oplossing der geschillen en tot vrijwillige onderwerping der opstandelingen, ook door zachte behandeling der overwonnenen, gaarne aangrijpen, zoodat Windhoek reeds weder onder civiel bestuur gebracht is. Al werd wel is waar het ontwerp tot den spoorweg-aanleg van 29 mill. Mk. door den Rijksdag verworpen, ook van Duitsche zijde schiet men niet tekort in voortgaande verbetering der economische toestanden. In Togo en in Kameroen werden premiën gesteld op den aanplant van nuttige vruchtboomen; werd van gouvernementswege zaad verschaft voor katoencultuur; had een landbouwtentoonstelling plaats, werd een museum voor landbouwproducten gesticht en werden conferenties gehouden ter verbetering van de kaoetsjoekteelt en den handel in dat belangrijke product. Voorts maakte men verordeningen tegen den roofbouw, zooals ook het winnen van

---

Montmorres, „The commercial possibilities of W.-Africa", London 1905; „Experimental Work in West-Africa", door de Brit. Cotton growing Ass., Manchester 1907; „Northern Nigeria. Results of the Mineral Survey 1904/6", Col. Rep. 46 en 47, Londen 1908; Leonard, „The lower Niger and its tribes", London 1907; Hall, „Handbook for Egypt and the Sudan", 11th ed., London 1907; Willcocks, „Nile reservoirs and the cotton crop", Cairo 1907; Earl of Cromer, „Modern Egypt", London 1908; „Guide to Egypt and the Sudan" 5th Ed. London 1908; Kumm, „The Sudan", Londen 1907; Budge, „The Egyptian Sudan", London 1907; „Nyassaland Prot. Mineral Survey", Col. Rep. 48, 1908; Elliot, „The native races of the Br. E. A. Protectorate", (Proc. R. S. 18, p. 105); Williams, „The rainfall of the Br. E. A. prot." The G. J. 1907, I, p. 654; Stigand, „Notes of the Natives of Nyassaland. N. E. Rhodesia" etc. J. Anth. Soc. 1907, p. 119; „The guide to S. A.", 15 ed., London 1908; „Geodetic Survey of S. A.", Vol V (Transvaal, Oranjeriver Col., in connection with S. Rhodesia), London 1908; Praagh, „The Transvaal and its mines", London 1907; Stirling, „The colonials in S. A 1899—1902", London 1907; Theal, „History and ethnography of S. A. south of the Zambezi" London, 1907.

en de handel in ivoor werd geregeld. In Z.W.-Afrika nam men maatregelen tegen runderpest en miltvuur en werd een vereeniging tot verbetering der veeteelt opgericht. In laatstgenoemde kolonie werden vele gevangene Herero's bij den mijnbouw gebezigd en wordt voortdurend ijverig naar koper geboord en naar bronnen gezocht. Doch terecht leggen de Duitschers het hoofdgewicht op uitbreiding der verkeersmiddelen, wat voor oorlogen, opstanden, de uitbreiding der cultures en het winnen van delfstoffen wel een eerste vereischte is. Op de Woeri-rivier (Kameroen) wordt thans het verkeer onderhouden door een motorboot; van Lüderitz-baai af wordt een spoorweg gelegd (100 kil.) en de Otavibaan bereikte eindelijk Otavi; de haven te Dar es Salam werd aanzienlijk verbeterd; te Tanga werd een stadsbaan aangelegd en van dat Dar es Salam uit naar het binnenland met den spoorwegaanleg begonnen. Ook Togo werd per spoor met Palime verbonden; voor overzeesche kabelverbindingen werd gezorgd, terwijl het voorbeeld, door Dernburg en verschillende afgevaardigden gegeven, om de koloniën door eigen aanschouwing te leeren kennen, gevolgd werd door Prins Heinrich en hertog Adolf von Mecklenburg. [1]

---

1) Voor de Duitsche koloniën zij herinnerd aan den Geographen-Kalender 1907 en 1908, waar, evenals in de Duitsche geografische tijdschriften en periodieken, de koloniën steeds een goede beurt ontvangen. Ook de vroeger opgegeven litteratuur en de bij de kaart te vermelden reizen veroorloven thans met de ruimte te rade te gaan en korter te zijn. Van de *gezamenlijke* koloniën geeft het beste overzicht het „Jahresbericht über die Entwicklung der Schutzgebiete in Afrika" u. s. w., uitgegeven door het Reichskolonialamt, Berlin 1908; de beste cartografische voorstelling: Sprigade und Moisel's „Wandkarte der Deutschen Kolonien" en „Wirtschaftsatlas", uitgegeven „auf Veranlassung" der D. Kol. Ges., Stuttgart 1907. Den regenval bespreekt Fitzner, „Die Regenverteilung der D. Koloniën", Berlin 1908. Voor de *afzonderlijke* koloniën vermelden wij nog: Prager, „Der Wasserweg zum Nyassa" (Z. f. Kol. Pol. 1907, p. 203); Hermann, „Die Abschnürung Zanzibars van D. O. A." id., (p. 431); Kalkhof, „Parlamentarische Studienreise nach D O. A.", Berlin 1907; Nigmann, „Die Wahehe. Geschichte, Kulturgebräuche" u. s. w., Berlin 1908; Rohrbach, „Deutsche Kolonialwirtschaft", I, S. W.-Afr., Berlin

Tot zoover de steeds voortgaande oplossing der gestelde vraagstukken. [1]

Een en ander zal nog een zooveel concreter vorm aannemen, wanneer wij thans door de hier volgende tabellen den lezer in staat stellen, zoowel de beteekenis der verschillende bezittingen onderling te vergelijken als hun vooruitgang, althans van die der groote mogendheden, op te maken uit het toenemen der bevolkings- en uitvoercijfers. Door dat laatste vooral wordt de betere exploitatie van den bodem bewezen. Ook vermogen deze cijfers het verkeer en de toenemende verbindingen over land en over zee in het licht te stellen.

1907; Anton, „Die Siedlungsgesellsch. f. D. S. W. A.", Berlin 1908; „Amtlicher Ratgeber für Auswanderer nach S. W. A.", 2de ed., Berlin 1908; Fuchs, „Ein Siedelungsvorschlag für D. S. W. A", Berlin 1907; Kuhn und Schwalbe, „Taschenbuch f. S. W. A." Leipzig 1907; Ottweiler, „Niederschlagsverhältnisse in D. S. W. A.", (Mitt. D. Schutzgeb. 1907, p. 1); Macco, „Die Aussichten des Bergbaus in S. W. A.", Berlin 1907.

1) Aangezien de overige koloniën aan die oplossing niet of zeer weinig medewerken, kunnen wij ze, ook weder in dit Naschrift, ter zijde laten, evenals den Kongostaat, waarvan het nog in de toekomst zal moeten blijken, of hij, onder een ander regime gesteld, dat deel van Afrika zooveel beter dan vroeger tot exploitatie weet te brengen. — Dat de belangstelling levendig blijft en de beoordeeling zeer uiteenloopend, blijkt uit de volgende litteratuur: Frobenius, „Im Schatten des Kongostaates", u. s. w., Berlin 1907; Dauzac, „Le lac Léopold et ses affluents" (Mouv. Géogr. 1907, p. 391); Harroy, „Ethnogr. congolaise" (B. Soc. Géogr. Belge, 1907, 171 en 234 Halot, „Vingt Cinq ans de civilisation au Congo", Brussel 1908; Michaux, „Au Congo", Brussel 1907; Castelein, „The Congo State, its origin, rights and duties, The charges of its critics", London 1908; Buttgenbach, „Le Congo devriendra t-il un pays minier (Bull. Soc. Et. Colon, 1908, p. 95); Buchler, „Das Kongobecken in handelsgeogr. Hinsicht", Bern 1907; Lancrenon, „Exploration entre la Sangha et le Loggone", item, 1907, p. 423, en Rens. col. 1908, p. 18; Lemaire, „Mission scientif. du Katanga", Brussel 1908; Lenfant, „Mission du Haut-Logone," La Géogr., 1908, p. 337.

TABELLEN

TER VERGELIJKING DER

EUROPEESCHE BEZITTINGEN, KOLONIËN.

INVLOEDSFEREN EN PROTECTORATEN IN AFRIKA.

NAAM	Oppervl. in □ kil.	Bevolking in millioenen 1901	1906	Handel in mill. Frcs. Invoer. 1900	1906	Uitvoer. 1900	1906	Scheepvaartbeweging 1905. Inklaring	Ton.	Uitklaring	Ton.
Algerië met West- en Midden-Sahara.	ca 5 mill.	4.8	5.2	290	385	230	265	Schepen. 4537	Mill. 3.3	Schepen. 4605	Mill. 3.8
Tunis.	167400	1.8	1.828	ca55	89.5	65.3	80.5	13407	3.5	13287	3.5
Senegal en terreinen a.d. Senegal en Niger (behalve den bovenloop).	982000	8.2	8.3	ca44	54.1	ruim 30	35.7	514	Duizend. 656	499	D. 625
Fransch-Guinea.	275100	1.459	1.470	14.2	16.1	9.7	17.1	559	D. 445	556	D. 448
Ivoorkust.	310700	1.9	2.0	9	11.6	8	9.6	1142	Mill. 1.743	1110	Mill. 1.789
Dahomey.	169500	1.0	1.0	15.2	10.5	12.7	8.5	449	D. 522	447	D. 542
Fransch Kongogebied.	1.762000	8.5	8 á 9	10.5	13	7.5	16.4	100	D. 163	97	D. 165
Somali-kust.	21000	Duizend 50	50	5.9	13.9	0 6	20.2	1436	D. 569	1424	D. 570

(1) De cijfers dezer tabellen zijn ontleend voor de oppervlakte en de bevolking (1901) aan Juraschek's „Geographisch-Statistische Tabellen" (1908); den Almanach de Gotha (1908); The

Spoorwegen.	Telegraaflijnen.	Aandeel in den Uitvoer: Producten.	Waarde in Mill. Frs.	Andere producten en middelen van bestaan.
kilom. 1905.				
3140	36850	graan wijn vee kurk	39 30 30 12	1. *Algerië.* Landbouw en veeteelt zijn dus hoofdmiddelen van bestaan, vooral voor de inlandsche bevolking: van de 3½ mill. landbouwers zijn slechts 200000 Europeanen, van de veefokkers zeven pCt. Naast granen en wijn te noemen de tabaksaanplant, ca 8000 H.A., olijf en vruchtboomen, resp. 11 en 4 mill. stuks, en kurkeiken (0.4 mill. H.A.) Bij de veeteelt overwegen schapen (9 m.) en geiten (4 m.) boven alle andere runderen, paarden, kameelen en ezels, samen nog geen 2 mill. De visscherij gaf een bestaan aan 5000 menschen en levert ca 3 mill. frs; de mijnen (44) ca 20 mill. waarvan 6 aan phosfaat, de rest aan ijzererts, zink, lood en koper.
1156	11352	phosphaat granen olijfolie koper, zink, lood	18 17.7 7 4	2. *Tunis.* Ook hier weder, naast granen en olijf, de teelt van dadels, zuidvruchten en kurkeik te noemen. Veeteelt en visscherij, als bij Algerië. De laatste leverde ruim 3 m. fr. en wordt hoofdzakelijk door Maltezers, Italianen en Grieken gedreven. De productie der mijnen (thans 22) neemt snel toe, zooals de uitvoer bewijst.
737	5383	oliezaden kaoetsjoek	14.8 4.7	3. *Senegal.* Behalve oliezaden en kaoetsjoek te noemen: kokosnoten en gom, van de Sahara uit aangevoerd. Worden verder aangebouwd: mais, grondnoten, gierst en eenig rijst. Het scheepvaartverkeer geschiedt door Fransche (4) Duitsche (1) en Eng. (1) stoombooten, en wel bijna alleen op Dakar, dat over St. Louis en Kayes per spoor met den Niger en per kabel met Brest in verbinding staat.
153	2436	kaoetsjoek palmolie vee	12.7 0.5 0.5	4. *Fransch-Guinea.* Verdere producten: aardnoten en eenige koffie (Rio Nunez). In den proeftuin te Konakry worden proeven met bananen en ananas genomen. Dat Konakry wordt aangedaan door 2 Fransche, 4 Engelsche en 1 Duitsche lijn.
180	—	kaoetsjoek palmolie mahogany-hout	5.2 1.1 0.5	5. *Ivoorkust.* Andere producten: mais, koffie, bananen ananas, mahoganyhout. Het meeste verkeer heeft plaats op Klein Bassam (pt. Bouet) en Bingerville, per spoor met het binnenland verbonden. De havens worden door 2 Fransche en 1 Eng., Duitsche en Belgische lijn aangedaan.
103	2785	palmpitten » olie	bijna alles.	6. *Dahomey.* Behalve kokospalm worden aangeplant: mais manioc, yams. Vooral Kotonoe is voor het stoombootverkeer (als sub. 5), de spoorweg- en de telegraafverbinding het belangrijkst.
—	1390	kaoetsjoek ivoor palmolie cacao kolanoot	ca 8 in 1902.	7. *Fransch Kongogebied.* De inlander verbouwt manioc, de Europeaan op enkele plantages koffie, vanille, cacao. Het telegrafisch verkeer met Libreville, Brazzaville en Loango geschiedt door middel van den Atl. kabel. De spoor van Libreville naar den Kongo wordt ontworpen.
160	—	koffie ivoor huiden.	bijna alles	8. *Somali-kust.* Djibouti wordt door 2 Fransche, Eng. 1 Russ., 1 Oostenr. en 1 Duitsche boot aangedaan en staat met Harar in spoorwegverbinding.

Supan's Bevölkerung der Erde"; voor de overige rubrieken aan „l'Année coloniale" (1905); von Statesman's Yearbook (1908); von Halle's Weltwirtschaft, 2ter Jahrgang (1907), en andere gegevens.

N A A M	Oppervl. in □ kil.	Bevolking in millioenen 1901	1906	Handel in millioen. £. Invoer. 1900	1906/7	Uitvoer. 1900	1906/7	Scheepvaartbeweging. 1906/7. Inklaring. Uitklaring. Sch. Ton. Sch. Ton.
Noord-Nigeria.	816000	20	8.7	1.2	3.219	1.1	4	— —
Zuid-Nigeria.	1.28729	3.7	4.46					Z. Nigeria en Lagos samen. 1.375171 R. Ton.
Goudkust.	308870	1.7	1.696	1.3	2.05	0.9	1.996	2.143695
Sierra Leone.	69700	1.1	1.027	0.5	0.88	0.3	0.71	1.684736
Gambia.	9600	Duiz. 90	D. 90-155	275000	447000	251000	428678	404515
Oost-Afrika.	467500	3.1	400000	450000	753000	85000	410200	2.198184
Oeganda.	433000	1.8	1.625	—	296000	—	116000	Zie O. Afrika.
Britsch Somali-Land.	231500	D. 153	D. 300	—	290570	—	221100	119790
Zanzibar.	2486	D. 250	D. 200-225	1.1	888870	—	974200	473018
Rhodesia.	1.058000	1.2	1.5	—	1.340687	—	2.110602	geene.
Basoeto Land.	26658	D. 263	348	85000	242353	63000	1.185155	geene.
Betsjoeanen Protect.	648000	D. 147	D. 129	—	118322	—	41516	geene.
Transvaal.	304913	1.050	1.355399	—	17.699234	—	27.164360	geene.
Oranje Rivier-Kolonie.	125200	D. 210	D. 387	—	3.860500	—	3.329350	geene.
Kaap-kolonie.	717381	2.5	409 2.407	22.8	18.8	9.8	40.4	Sch. Ton. Mill. Sch. Ton. 764 3.3 795 3.5
Natal.	93676	D. 971	1.151	6.2	9.07	1.300	2.551	894 2.2 902 2.2

Spoorwegen.	Telegraaf-lijnen.	Aandeel in den uitvoer. Producten.	Waarde in Mill. £.
kilom. 1906/7. ca 640	2881 1815	palmolie » pitten kaoetsjoek ruwe katoen	2.1 0.3 41000
ca 270	1900	goud cacao kaoetsjoek palmolie en » pitten	822000 336000 334003 205000
392	Langs de spoorlijn. 392	palmpitten » olie kaoetsjoek kolanoot	 36000 30000 30000
—	—	grondnoten was huiden	278000
934	2347	huiden Ivoor graan kaoetsjoek katoen	D. 142.2 68.2 61.5 55.7 7
Zie O.A.	732	ivoor huiden kaoetsjoek katoen	26000 31000 13000 1000
—	302	huiden, gom, struisveeren, runderen, enz.	
46	—	kruitnagel copra ivoor	356000 117000 44000
3445	Rhod. en Betsjoeanenland. 6860	goud ivoor gom	
26	—	vee graan wol	
—	zie boven.	vee	
3452	3998	goud diamanten vee steenkolen	mill. £. 1906/7 26.6 2.20 0.796
2710	10820	diamanten wol, katoen veldgewassen.	
6123	31741	goud uit Transv. diamant » wol struisveeren	mill.£. 24.4 9.2 2.1 1.4
1504	3129	goud wol steenkool fruit	1.1 0.5 0.5 ca8.0

Andere producten en middelen van bestaan.

1. De handel van *Noord-Nigeria* heeft ook plaats met Tripoli, Wadai en Marokko. Behalve palmolie en pitten, grond- en kolanoot vormen runderen, struisveeren en de mijnproducten zout, soda, tin en eenig zilver nu en later de rijkdommen van het land, vooral als de spoorwegverbindingen met Niger, Zaria, Kano aansluiten aan die, welke van Lagos uitgaan. (Zie Naschrift.)

2. *Z. Nigeria* levert bovendien: cacao, katoen, mais, koffie en nuttige houtsoorten: alle in kweektuinen en op landbouwstations (bij Calabar en Lagos) met zorg geteeld en verbeterd. De mijnen, vooral sedert 1903 ontgonnen, leveren ijzer, lood, tin, ligniet. Tusschen N. en Z. Nigeria bestaat telegrafische en zich steeds uitbreidende spoorwegverbinding.

3. *Goudkust.* In den botanischen tuin te Aboeri wordt ook de aanplant van koffie, katoen, peper en notemuscaat bevorderd. De productie van goud, meest uit Asjanti, bedroeg £ 822000. De kust staat door spoor met Komasi in verbinding.

4. *Sierra Leone.* Andere producten: gember en grondnoten. De spoor verbindt Freetowm met de grens van Liberia.

5. *Gambia.* Andere producten: rijst, kaoetsjoek, katoen. Bathurst is door een kabel met St. Vincent (Kaap Verdische eil.) en Liberia verbonden.

5. Andere producten van *O-Afrika*: rijst, mais, inlandsche granen. Ook met tarwe en gierst worden proeven genomen. Een syndicaat outgint de bosschen, beb. voor kaoetsjoek, voor hout, bamboe, spinplanten, enz. Begin der mijnexploitatie voor: ijzer, graphiet, zandsteen en opaal. Enkele goudmijnen. Mombasa wordt maandelijks aangedaan door Eng. en Fransche booten; om de 3 weken of 14 dagen door een Duitsche. Sedert den aanleg der Oeganda-baan bevaren stoombooten (thans 3) de Victoria. Bovendien zijn in de vaart een gewapende stoomboot, 2 stoombarkassen en verschillende zeilschepen. Wekelijks wordt Entebbe (Oeganda) aangedaan, maandelijks wordt het meer omgevaren; ook de Albert Nyanza wordt bevaren, de Nyl tot Nimoele. In *Oeganda* wordt verbouwd of worden proeven genomen met: koffie, katoen, arrowroot, hennep en andere spinplanten. Overal wordt ijzer aangetroffen; voorts koper, eenig goud, aluminium en graphiet. In *Zanzibar* worden proeven genomen met vanille, thee en koffie. Een spoorweg verbindt de stad met de kruitnagel- en cacaoplantages. De telegraaf verbindt Goudokoro (a.d. Nyl) met de Victoria, Mombasa en Zanzibar en door de kabel der East Telegraph Company met groot Britannië.

7. Het eigenlijk *Britsch Zuid-Afrika* is overwegend een land van veeteelt en mijnindustrie, veel minder (tenzij in Natal) van landbouw. In *Transvaal* wordt geen graan uitgevoerd, wel voor ½ m. £ ingevoerd. Aan goud werd van 1884—1907 uitgevoerd voor een waarde van 183 mill. £. Uit *Orangia* werd eenig graan uitgevoerd, doch verreweg overwogen de producten van veeteelt en diamanten. De invoer naar *Rhodesia* bestaat voor ¾ uit voedingsmiddelen; de uitvoer gaat meest over Kaapland en Beira en bestaat in goud, steenkool, diamanten, eenig zilver, koper en lood. Uit *Basoetoland* en het *Betsjoeanen protectoraat* overwegt de uitvoer van vee en wol. Ook in de *Kaapkolonie* en *Natal* staan de producten der veeteelt en mijnindustrie verre bovenaan, al valt voor beiden op meer veldgewassen en voorts op vruchtboomen, wijnstok, suiker, thee en tabak te wijzen. Opbrengst der 78 mill. wijnstokken jaarlijks 6 mill. gallons wijn, 1.5 brandewijn. Met katoenteelt worden proeven genomen. Het handelsverkeer van geheel Br. Z. Afrika bedroeg in 1907: Invoer 28.2; Uitvoer 47.5 mill. £; Stoomvaartlijnen: Union Castle Cy, D.-O.-Afr.-lijn, Woerman-, D. Austral-, Hamburg-, Bremer-, Aberdeen-, Houston-, Svenska Syd-Afr.-lijn.

NAAM.	Oppervl. in □ kil.	Bevolking in millioenen 1900	1906	Handel in mill. Mk. Invoer. 1900	1906	Uitvoer. 1900	1906	Scheepvaartbeweging Binnengekomen. 1906/7. Schepen.	Ton.
Togo.	87200	D = 1000 900	1.500	3.1	6.1	3	4.2	218	363000
Kameroen.	495000	3.5	3.5	14.2	13.8	5.8	10	391	962000
Zuid West-Afrika.	831000	D. 210	D. 200	6.9	36.4	0.9	0.4	585	1.753133
Duitsch Oost-Afrika.	993000	6.8	6.7	11.4	25.2	4.2	11	930 st. van	1.157000
Kongostaat.	2382000	19	19	19.7	17.4	19.7	49.2	Inklaring. Sch. Ton. 211 492250	Uitklaring. Sch. Ton. 215 500642
Portugeesch Guinea.	33900	D. 170	D. 170	Milreis $4\frac{1}{2}$ = 1 £. 1904 D. 705	1904 D. 522	1905 D. 432	1905 D. 269	Binnengekomen: Sch. 119	Ton. 66396
Angola.	1.270000	3.8	3.8	Milreis 6107	478	4574	633	418	810769
Moçambique.	761100	D. 761	2.3	Milreis 7469	852	4683	986	875	2.919862
Egypte.	642000	Mill. 9.717	1897 9.734	£ 14.3	£ 26.1	17.3	28	Inklaring. Sch. Ton. 1958 3.076	Uitklaring. Sch. Ton. 1964 3.085

Spoorwegen.	Telegraaf-lijnen.	Aandeel in den uitvoer. Producten.	Waarde in Mill. Mk.	Andere producten en middelen van bestaan.
Kilom. 1906/7. 176	—	kaoetsjoek palmolie » pitten mais katoen	1.160 D. 862000 433000 164000	1. Behalve de telkens terugkeerende palmolie, pitten en kaoetsjoek neemt in *Togo* en *Kameroen* de cultuur van kolanoot, cacao, koffie, olijfpalm en bananen toe, evenals de uitvoer van vee uit het Tsadmeergebied naar Fransch-Kongo. De invoer in Kameroen ging achteruit door het verbod op den invoer in die kolonie van wapens en ammunitie. De spoorwegbouw in de koloniën is nog gering, doch neemt toe: in Togo langs de kust en van Lome naar Anecho en Palime, in Kameroen van Doeala naar de Manengoeba-bergen. De reede van Togo wordt jaarlijks ca 130 maal door Duitsche, 60 maal door Engelsche en 25 maal door Fransche stoombooten aangedaan.
160	—	kaoetsjoek palmolie en pitten	4.6 3	
ca 1300	—	ossenhuiden schapen en geiten struisveeren guano kopererts	D. 68000 52000 51000 18000	2. In *D. O.-Afrika* bedraagt het aantal plantages voor de onder den uitvoer genoemde veldwassen 110, dat der bebebouwde hectares ca 73000. Ook vlas, hennep, granen, aardappelen, erwten en boonen worden verbouwd. Voor bosschen (aanplant van teak-, kamferboom, bamboe, kaoetsjoek, enz.) zijn 100000 H.A. gereserveerd. Enkele mijnen in 't N.W. leveren eenig goud, glimmerlei, graniet, granaat, en vooral te Gottorp worden door de Central Afr. Seeen Ges. 22000 Ctrs. zout gewonnen. De invoer steeg zoo aanzienlijk door den spoorwegbouw (Oesambarabaan, van Tanga — Mombas en de Centralbahn, van Dar es Salam uitgaande), doch ook door de vermeerderde koopkracht der inboorlingen. Telegrafisch is Dar es Salam met de kustplaatsen, vele plaatsen in het binnenland en door Oedsjidsji met de transcontinentale Afrikaansche lijn verbonden. De scheepvaartbeweging gaat voor 50 pCt. naar Duitschland, 30 pCt. naar Zanzibar en 10 pCt. naar Indië.
354	—	kaoetsjoek vee en huiden oliegewassen spinplanten koffie ivoor katoen kopal	2.2 1.2 1.2 1 0.5 0.4 D. 196 132	
605	742	kaoetsjoek ivoor palmolie, noten en pitten kopal koffie, cacao, goud, tin.	39.3 3.6 2.2 0.9	3. *D. Z. W.-Afrika* is, als het Engelsche, weer overwegend een land van veeteelt (zie uitvoer). Over den kleinen landbouw de verbetering in de veeteelt en de beginnende mijnindustrie, zie Tekst en Naschrift. De invoer nam toe door dien van levensmiddelen, enz. voor de troepen; de uitvoer door den oorlog af. De verbindingen van Swakopmond met Windhoek en de kopermijnen van Otavi zijn gereed gekomen, die van Lüderitzbaai naar Koeboeb is voortgezet tot Keetmanshoop.
—	—	kaoetsjoek was oliezaden ivoor huiden		4. *Kongostaat.* Tabak begint uitgevoerd te worden naar Sumatra en Havanna. Op aanplant van betere kaoetsjoeklianen en de verbetering der koffie-, cacao- en katoencultuur legt men zich toe. Behalve goud en tin leveren eenige mijnen kool, ijzer, koper en petroleum. Behalve de geëxploiteerde lijnen (Matadi—Stanley pool en de lokaalspoor in Mayumbe) zijn in aanleg die te Stanleyville naar Ponthierville en van Nyangwe naar de Albert Nyanza en de Tanganjika. In voorbereiding zijn die naar Katanga en die ter verbinding van Kongo en Nyl.
557	706	koffie kaoetsjoek palmolie en pitten vee		
449	650	Doorvoer van: kaoetsjoek suiker was katoen	£ 27602 13680 7998 1523	5. Voor de *Portugeesche koloniën* (zie tekst) vallen, naast de bij den uitvoer genoemde producten, de suiker te noemen, aangeplant voor de rhumfabricatie; voorts tabak voor inlandsch gebruik en de achteruitgaande katoenbouw in Angola. De mijnen aldaar leveren malachiet, eenig goud, koper en zout. Asphalt en petroleum worden door een Britsche Mij. gewonnen. Ook in Moçambique worden niet onbelangrijke goudriffen en steenkolenvelden, resp. aan Boven-Zambezi en bij Tete gevonden. Van de lijnen ter eventueele verbinding met de Centraal Afrikaansche lijn zijn gereed of in aanleg die bij Benguela, van Loanda—Malange, Mossamedes—Chella, Delagoabaai — Pretoria, die van Beira en een nieuwe lijn van Lourenço Marquez uit.
2260	4016	katoen granen	23.7 3.1	

TOELICHTING TOT DE SCHETSKAART EN DE CARTOGRAFIE VAN AFRIKA.

Onze schetskaart heeft in de eerste plaats de bedoeling de ligging der in den tekst genoemde namen aan te geven, Afrika's staatkundige *in*deeling of *ver*deeling voor oogen te stellen en eenige feiten, het verkeer betreffende, nader toe te lichten. Van de physische voorstelling (orografische en geologische) der terreinen moesten wij afzien, met het oog op de ruimte. Wij achtten deze ook minder noodig, daar zij, althans de orografische, op de meeste nieuwere atlassen duidelijk genoeg wordt voor oogen gesteld en in ons werk uitvoerig wordt toegelicht. Ter aanvulling van het daar besprokene, meenden wij eenige lijnen, ontleend aan de kaarten, gevoegd bij het voortreffelijke artikel van prof. Passarge in Peterm.'s Mitt. 1908, p. 147 en 182 (Die natürlichen Landschaften Afrika's) en de daarvan afhankelijke „Wirtschaftsformen" op ons carton te moeten overnemen, ware het ook alleen om met des te meer nadruk de aandacht op dat artikel te vestigen.

Doch verder heeft onze schetskaart tevens deze bedoeling den stand van ons geografisch weten betreffende Afrika nog eens goed te doen uitkomen: en wel vooreerst dien van het jaar 1900, toen op het congres te Berlijn en in het Journal der R. G. Society van 1901 dat weten door kolonel Holdich zoo nauwkeurig werd geregistreerd en cartografisch voor oogen gesteld. Daardoor verkregen wij tevens aansluiting aan prof. Hahn's werk en de cartons op Dr. Langhans' kaart, beiden tot 1900 gaande.

En verder werd het nu zaak goed te doen uitkomen, hoevele toen nog niet bereisde en onderzochte terreinen sedert hun beurt ontvingen. Aangezien het echter onmogelijk was de namen dier vele reizigers, laat staan hun routes, op te nemen, was het noodzakelijk ons op de schetskaart te beperken tot het aanwijzen, door cijfers, van de terreinen, die bij voorkeur aan de orde werden gesteld. Daaruit blijkt dan terstond, dat juist de door Holdich als „unexplored" aangegeven terreinen,

vooral in N. Afrika, van meer dan eene zijde en door verschillende natiën tot grootere bekendheid werden gebracht.

Doch wij meenden het dan ook niet bij het bloote aanwijzen dier terreinen te mogen laten. Daarom volgt dus beneden een opgave der voornaamste onderzoekers, met vermelding der *detailkaarten, waarop hun routes en tevens het bereisde terrein op grootere schaal voorkomen.* Dat wij ons daarbij tot de voornaamste en meest toegankelijke geografische tijdschriften en periodieken bepaalden, heeft hierin zijn grond, dat vooreerst in het werk zelve telkens de bronnen zijn genoemd of de reisbeschrijvingen, die bijna altijd van kaarten zijn voorzien, al vallen zij dan ook niet altijd even gemakkelijk binnen ieders bereik. Ook meenden wij ons die beperking te mogen veroorloven, dewijl op de grootere kaartwerken van Stieler, Lannoy de Bissy, Vivien de St. Martin en Schrader, Niox, Mager, Bartholomew, Sprigade en Moisel, e.a., voorts op de straks te noemen officieele kaartwerken en eindelijk op de bij de grensverdragen gevoegde kaarten de door de cijfers aangewezen terreinen, soms ook de routes der reizigers, staan aangegeven en in allen gevalle de door hen verkregen resultaten cartografisch verwerkt zijn.

Zooals een en ander hier thans volgt, meenden wij dit deel van ons Naschrift niet enkel als Toelichting van onze schetskaart, maar ook als een geringe bijdrage tot de cartografie van Afrika te mogen betitelen.

VERKLARING DER CIJFERS.

I NOORDWEST-AFRIKA (1).

1. *Marokko.* Het terrein der onderzoekingen van Larras, Flotte de Roquevaire, Doutté, Fischer, Weisgerber, de Segonzac, Gentil en

(1) De achter de namen der reizigers gevoegde T = tekst van dit werk; M = Petermann's Mitteilungen; A. C. = Schrader's Année cartographique; G.K. = Haack's Geogr. Kalender; J. = The Journal of the R. G. Society; Z. = Zeitschr. d. Ges. f. Erdkunde; La G. = La Géographie; B. C. A. F. = Bulletin du Comité Africain Français, met de Renseignements coloniaux als bijlagen; A. d. G. = Annales de Géographie; M. d. D. S. = Mitteil. der Deutschen Schutzgebiete; D. K. = Deutsche Koloniale Blätter.

Pobequin (T. 57 en 77; A. C. 1903, '06 en '08; van Fawcett (J., Febr. 1902). Zie voorts G. K. '07, 23, La G. en Ann. d. G. (1901—8).

2. *Het zuiden van Algerië en de Midden-Sahara tot Timboektoe*, bereisd door Flye St. Marie, Gautier, Laperrine, Théveniaut, Besset, Villatte, Chudeau, Touchard, Niéger, Arnaud-Cortier, Voinot (T. 57 en 81—84; A. C. 1903, '04, '05, '07 en '08.; G. K. 1905/6, 15; '06/7, 8; '07, 14, 24 en 25; '08, 25; La G. 1901—8; B. C. A. F. en A. d. G. 1901—8.

3. *Ben. den Senegal* (Mauritanië), bereisd door Gérard en Vallier (A. C. 1907; G.K., 1908, 24).

4. *De bezittingen ter kust van Guinea*. (T. p. 59 en 74-78) n.l. het zuidelijke gebied van den Senegal (*Ferlo*), bereisd door Gérard en Vallier (zie 3); *Sierra Leone* door Cox (J. Oct. 1904); *Liberia* door Johnston (J. Aug. 1905); *de Ivoorkust* door Houdaille en Hostans d'Ollone, Cassel, Thomann, Bouvet (A. C. 1902 en 1904); *Togo* door Wohltmann, Koert, von Smend, von Ammon (T. 74 en 151; M. d. D. S. 1801—8); *Dahomey* door Drot, Hubert, Gaillard (La G. '04. en '08 Ann. d. G. '08); *Zuid-Nigeria* door Steel (J. Juli 1908); *Kameroen* door Povel en Hösemann, Marquardsen, Moll, von Stein en Staadt, Glauning, Strümpell, Hassert (T. p. 132; A. C. 1902; G. K. 1903/4, 14, '08, 27 en M. d. D. S. 1901—8.)

5. *Noord-Nigeria, Binoeë en het terrein bewesten de Tsad*, bereisd door Visscher, Marquardsen, Buxton, Goslings, Boyd Alexander, de Boundary Commission (J. Jan. 1903, Jan. 1904, Febr. en Oct. '06, Aug. en Oct. '07); Mitt. 907, 5; A. C. 1906; G.K. 1907, 15.

6. *Het Tsadmeer en de terreinen ten N. en O.*, bereisd door Foureau, Lamy, Boudry, Andoin, Adhémar, Destenave, Mangin en Freydenberg (A. C. 1905 en '07; G. K. '08, 26; La G. en A. d. G. 1901—8).

7. *Het terrein bez. de Tsad van Sjari, Oebangi en Fransch-Kongo*, bereisd door Lenfant, Loefler, Superville, Bel, Gentil, Foureau, Lamy, Chevalier, Fourneau e.a. (T. 132 en 152; A.C. 1902—5 en '08; G.K. '04/05, 13, '07., 26; B. C. A. F. '07, 11 en '08.

8. *De terreinen tusschen Tsad, Kongo en Nyl*, bereisd door Marchand, Dyé, Goslings, Boyd Alexander (J. Feb. 1906 en Aug. 1907; G. K. '08, 22 en 23; A. C. '03.

II. NOORD-OOST AFRIKA.

9. *a. Duitsch en Britsch Oost-Afrika en het gebied der vulkanen*, bereisd door Jaeger, Weule, Uhlig, Fülleborn, den Hertog van Mecklenburg, Herrmann, den Hertog der Abruzzen, Kohlschütter, e. a. (T. 88, 93, 101—7 en 150; Z. en M. d. D. S. 1901—8); voorts door Johnston (J. Jan '02); Dickson (Jan. '03); Delme Radcliffe (Febr. '03); Bucley (April '03); Powell Cotton (Juli '04); Tate (Febr. '04); Meynerty Hazen (Oct. '05); Hobley (April '05); Braun (Jan. '06);

Hill St. Gibbons (Maart '06); Smith (Maart '07), resp. bij Kilimandsjaro, Kenia en Ruwensori. *b. in het gebied der meren*, bereisd door Moore (J. Jan. 1901); Johnston (Jan. '01); Austin (Juni '02); Beringer) Jan. '03); Maud (Mei '04); Fischer (Sept. '04); Smith en Wellby (A.C. 1906); Owen (J. Maart '05); Brooke (Mei '05); Behrens (Juli '06); Expeditie Britsch Museum (Dec. '07), resp. bij de Victoria, het Rudolf-,Stefanie- en Marguerite-meer, de Albert Nyanza, Albert Edward en de Tanganjika. *c. de Somali- en Galla-landen*, bereisd door Harrison en James (J. Sept. '01); Wickeburg, Erlanger, Dubourcq (G. K. 1903/4, 14), Manning (J. April 1904), Smidt e.a. (M. 1905, 10). Zie voorts A. C. '04 en T. p. 108—115 en p. 149—50.

10. *De Boven- en Midden-Nyl tot Khartoem met de zijtakken*, bereisd door: Garstin (J. Oct. 1901); Austin (Juni '02); Liddell (Dec. '04); Goslings (Aug. '07); Percival (Dec. '07) en Watkiss Lloyd (Juni '07), resp. in het stroomgbied v.d. *Bahr el Ghasal en Homr*; Wilson, (Oct. 1902;) Austin (Mei 1901) en Mac. Millan (Febr 1905) allen in het stroomgebied van de *Sobat*; Neumann (Oct. '02); Crossby, Blundell, Gwijn, Bonchamps, Mylius en Bieber (A.C. 1902, '04 en '06) in 't gebied van *Blauwe Nijl* en *Abai*. Zie voorts Mitt. 1908, I en V, en G.K. 1905/6, 14; '07, 27, J. Nov. '08 en T. p. 95, 112 en 114/15.

11. *Oasen bewesten den Nijl*, bereisd door Comijn (J. April '08) voor het terrein bewesten *Wadi Halfa*; Jennings-Bramly en von Grünau voor het terrein der oasen *Farafrah* en *Siva* (J. Jan. 1902 en April 1908 en Mitt. 1904, VIII). Voor het terrein *Berber-Pt.Soedan*, zie G.K. 1907, 13.

III. ZUID-AFRIKA.

12. *Het Kongobekken en zijn verbindingen met den Nyl* (T. 121, 136 en 152), bereisd door: Grenfell (J. Nov. en Dec. 1902); Frobenius (Z. '06); Powell Cotton (J. Oct. '07), Lewis (Juni '08), de laatste voor het koninkrijk Kongo; Schindler (J. April '02) en Lemaire (Febr. 1902) voor de *waterscheiding tusschen Kongo* en *Zambezi*. Zie voorts vooral J. Nov. '08 de kaarten in de Mouv. Géogr. (1901—8).

13. *Zambezi, Nyassaland en Rhodesia* (T.p. 137, 111, 139—141 en 150), bereisd door: Grey (J. Juli 1901) voor de *Kafoeë* (zijtak Zambezi); St. Hill Gibbons en Molyneux voor *Barotse-land* en de *Victoriavallen* (Febr., Jun. en Sept. '01); Lamplug beneden die vallen (Maart 1908); Chesnaye (Jan. 1901); Rhoades (Juli '02); Mac. Clounie (Oct. '03); Selby (Mei '02 en A.C. '03); Wallace (Maart '07); Dickins (Jan. '07); Beringer (April '07) voor *Nyassa* en *Rhodesia*. Zie ook G.K. 1908, 30.

14. *Het eigenlijke Zuid-Afrika* (T.p. 119—122, 128—30 en 149—52), bereisd door: Cunninghame (J. Aug. '04) en Lewis (Jun. '08) voor *Angola*; Schulze, Hartmann, Schenck, de Zambezi-Cunene en de Fishriver

expeditie voor *Duitsch Z. W.-Afrika* en het terrein van den *spoorweg Swakop-Windhoek* (G.K. 1903/4, 2 en 05/6, 7; Z. en M. d. D. S. 1901—8); dar Reid (J. Jan. '05) en Usseglio (Dec. '07) voor het terrein *ben. Beira in Port. Oost-Afrika*; Trevor (Juli '06) en Schwarz (Maart '06), Molengraaff, Corstorphine, Rogers e.a. voor den physischen toestand van *Transvaal, Orangia* en *Kaapland*.

De bedoelde groote, officieele kaartwerken zijn voor de Fransche koloniën: die der „Service géographique de l'Armée"; die, welke uitgegeven worden „par ordre du Gouv. Général de l'Algérie" en voor West-Afrika die van het „Gouv. Français de l'Afrique occidentale." — Voor de Engelsche koloniën zijn te noemen, behalve de kaarten van Afrika, welke de topografische sectie van het War Office het licht doet zien: die, welke de „Survey Department" van de Goldcoast, Gambia, Lagos, Nigeria, van Egypte (te Kaïro), het Nylgebied en Soedan bezorgen; voorts die, welke verschijnen bij de „Colonial Reports" (Annuals), alsmede in de „Proceedings der Rhodesian Society" en in de Survey Departments van de Oranje river Colony, Transvaal, Natal en Capetown. Ook de „Geological Survey" van Transvaal en de „Geological Commission of Capetown" verbeteren de cartografische voorstelling der genoemde terreinen. — Van Duitschen kant wordt voor uitvoerige kaarten der koloniën gezorgd zoowel door het Reichsmarine- als door het Kolonialamt en in de „Beilagen zu den Denkschriften über die Entwicklung der D. Schutzgebiete", welke den leden van den Rijksdag worden aangeboden. —

Van groote beteekenis op cartografisch gebied zijn ook de bij de publicaties over de grensverdragen gevoegde kaarten, bijv. die voor N.W. Afrika van het terrein tusschen Sierre Leone en Liberia (J. Oct. 1905), of tusschen Liberia en Fransch Guinea (J. Jan. 1908); tusschen den Boven-Senegal, Dahomey en Nigeria (G.K. 1908, 7); de Engelsch-Fransche grens tusschen Nigeria en Soedan (J. Nov. 1904 en G.K. 1907, 15); tusschen Dahomey en Nigeria (J. Mei 1907); tusschen Nigeria en Kameroen (J. April 1907 en G.K. 1907, 15); tusschen Kameroen en Fransch Kongo (J. Juli 1908); de Turksch Egyptische grens (J. Jan. 1907 en

G.K. 1907, 11); de Z. Abess. grens (J. Febr. 1903); de Eng.-Duitsche grens in O. Afrika (J. Maart en Juli 1907); de grenzen van Erythrea, Abessynië en Soedan (G.K. 1904/5, 6); de grenzen tusschen het Portugeesche, Engelsche en Fransche deel van Z.-Afrika (G.K. 1905/6, 6 en 6/7, 9): alles in aansluiting aan graaf Kinsky's „Vademecum," wat de grensverdragen tot 1900 met uitvoerige bronnenopgave, ook cartografisch, toelicht.

Naast de reeds vroeger genoemde geologische tijdschriften (T. p. 76, 79, 82, 95, 119 en 157) bevatten ook nog andere vele en nauwkeurige détailopnamen, bijv. het Bulletin der Société Géol. de France; de Quarterly Journal der Geol. Society te London; dat der Rhodesian Scientific Society en der Geol. Society of S. Africa; het Zeitschrift der Deutschen Geol. Gesellschaft; het Jahrbuch der Deutschen Geologischen Anstalt; het Bulletin der Société Belge de Geologie en de Contributions à la connaissance géologique des colonies Portugaises.

INHOUD.

HOOFDSTUK V.

A